

KULTŪRA IR VISUOMENĒ
SOCIALINIŲ TYRIMŲ ŽURNALAS

CULTURE AND SOCIETY
JOURNAL OF SOCIAL RESEARCH

2015 6 (1)

ISSN 2029-4573 (Print), ISSN 2335-8777 (Online)
<http://dx.doi.org/10.7220/2335-8777.6.1>

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

KULTŪRA IR VISUOMENĖ
SOCIALINIŲ TYRIMŲ ŽURNALAS
CULTURE AND SOCIETY
JOURNAL OF SOCIAL RESEARCH

2015 6 (1)

VYTAUTO DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS

VERSUS AUREUS

2015

REDAKTORIŲ KOLEGIJA (EDITORIAL BOARD)

VYRIAUSIASIS REDAKTORIUS (Editor-in-Chief)

Artūras Tereškinas, *Vytauto Didžiojo universitetas (Vytautas Magnus University)*, sociologija (sociology)

REDAKTORIAI (Managing Editors)

Apolonijus Žilys, *Vytauto Didžiojo universitetas (Vytautas Magnus University)*, sociologija (sociology)

Diana Janušauskienė, *Lietuvos socialinių tyrimų centras (Lithuanian Social Research Center)*, sociologija (sociology)

NARIAI (Editorial Board Members)

Timofey Agarin, *Aberdyno universitetas, Jungtinė Karalystė (University of Aberdeen, UK)*, politologija (political science)

Milda Ališauskienė, *Vytauto Didžiojo universitetas (Vytautas Magnus University)*, sociologija (sociology)

Galia Chimiak, *Lenkijos MA Filosofijos ir sociologijos institutas, Lenkija (Institute of Philosophy and Sociology of the Polish Academy of Sciences, Poland)*, sociologija (sociology)

Vytis Čiubrinskas, *Vytauto Didžiojo universitetas (Vytautas Magnus University)*, antropologija (anthropology)

Serge Ebersold, *Nacionalinis aukštasis švietimo ir tyrimų siekiant jaunų neigaliųjų ugdymo ir*

adaptuoto mokymo institutas (Institut national supérieur de formation et de recherche pour l'éducation des jeunes handicapés et les enseignements adaptés, France), sociologija (sociology)

Christian Giordano, *Fribūro universitetas, Šveicarija (University of Fribourg, Switzerland)*, antropologija (anthropology)

Jūratė Imbrasaitė, *Vytauto Didžiojo universitetas (Vytautas Magnus University)*, sociologija (sociology)

Kristina Jaskytė, *Džordžijos universitetas, JAV (University of Georgia, USA)*, sociologija (sociology)

Vida Kanopienė, *Mykolo Romerio universitetas (Mykolas Romeris University)*, sociologija (sociology)

Jacek Kurczewski, *Varšuvos universitetas, Lenkija (Warsaw University, Poland)*, sociologija (sociology)

Gediminas Lankauskas, *Redžainos universitetas, Kanada (University of Regina, Canada)*, antropologija (anthropology)

Vylius Leonavičius, *Vytauto Didžiojo universitetas (Vytautas Magnus University)*, sociologija (sociology)

Aušra Maslauskaitė, *Vytauto Didžiojo universitetas (Vytautas Magnus University)*, sociologija (sociology)

Sarmitė Mikulionienė, *Mykolo Romerio universitetas (Mykolas Romeris University)*, sociologija (sociology)

Rasa Naujanienė, *Vytauto Didžiojo universitetas (Vytautas Magnus University)*, socialinis darbas (social work)

Berardino Palumbo, *Mesinos universitetas (University of Messina, Italy)*, sociologija (sociology)

Jolanta Pivorienė, *Mykolo Romerio universitetas (Mykolas Romeris University)*, socialinis darbas (social work)

Jolanta Reingardė, *Europos lyčių lygybės institutas (European Institute for Gender Equality, Lithuania)*, sociologija (sociology)

Jonas Ruškus, *Vytauto Didžiojo universitetas (Vytautas Magnus University)*, socialinis darbas (social work)

Rūta Žiliukaitė, *Vilniaus universitetas (Vilnius University)*, sociologija (sociology)

Stanley L. Witkin, *Vermonto universitetas (University of Vermont, USA)*, socialinis darbas (social work)

Informacija apie žurnalo referavimą tarptautinėse duomenų bazėse / *Abstracting and indexing services:*

„Index Copernicus“ (<http://journals.indexcopernicus.com/masterlist.php?>); DOAJ

(Directory of Open Access Journals, [http://www.doaj.org/doaj?func=openurl&](http://www.doaj.org/doaj?func=openurl&issn=20294573&genre=journal)

[issn=20294573&genre=journal](http://www.doaj.org/doaj?func=openurl&issn=20294573&genre=journal)).

Leidžiamas nuo 2010 metų 2 kartus per metus.

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2015

© „Versus aureus“ leidykla, 2015

Turinys

Kultūra ir visuomenė 2015 6 (1)

<i>Diana Janušauskienė</i>	
Pratarmė	7
<i>Aušra Maslauskaitė, Domantas Jasilionis</i>	
Vyrų išsilavinimas ir pirmoji santuoka: ar universitetas suteikia pranašumą?	11
<i>Daumantas Stumbrys, Domantas Jasilionis</i>	
Išsilavinimas kaip darbingo amžiaus vyrų mirtingumo diferenciacijos veiksny Lietuvoje	27
<i>Ernesta Platūkytė</i>	
Naujos partnerystės po skyrybų teorinių hipotezių ir veiksnių analizė	45
<i>Ingrida Gečienė</i>	
Lietuvos gyventojų subjektyvus saugumo suvokimas išorinių grėsmių kontekste	55
<i>Asta Visockaitė</i>	
Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje politinis dalyvavimas.	71
<i>Vidmantas Vyšniauskas, Giedrė Baltrušaitytė</i>	
Baigiamųjų klasių moksleivių požiūris į lenkus ir lietuvių-lenkų santykius	91
Recenzijos	
<i>Virginijus Savukynas</i>	
Kokie lietuviškos popkultūros varikliai?	109
<i>Eglė Tuzaitė</i>	
Atminties politikos viražai Vidurio ir Rytų Europoje	115
APIE AUTORIUS	121
AUTORIAMS.	123

Contents

Culture and Society 2015 6 (1)

Diana Janušauskienė

Preface 9

Aušra Maslauskaitė, Domantas Jasilionis

Men's Educational Resources and Transition into First Marriage:
Is there the Advantage of University Education? 11

Daumantas Stumbrys, Domantas Jasilionis

Educational Differences in Mortality among Working-age Men
in Lithuania 27

Ernesta Platūkytė

The Analysis of Theoretical Hypotheses and Factors Influencing
the Reconstitutions of Partnership after Divorce 45

Ingrida Gečienė

Subjective Perception of Security by the Lithuanian People
in the Context of External Threats 55

Asta Višockaitė

Political Participation of the Polish National Minority in Lithuania . . 71

Vidmantas Vyšniauskas, Giedrė Baltrušaitytė

Pupils' Approach to Poles and Lithuanian-Polish Relationships . . . 91

Book Reviews

Virginijus Savukynas

What Moves the Lithuanian Pop Culture? 109

Eglė Tuzaitė

Vortexes of the Politics of Memory in Central and Eastern Europe . . 115

ABOUT THE AUTHORS 121

MANUSCRIPT SUBMISSION GUIDELINES 123

Pratarmė

Šiame žurnalo numeryje skaitytojas ras šešis įvairių sociologijos kryptių straipsnius bei dvi knygų recenzijas.

Dviejuose pirmuosiuose straipsniuose analizuojamas vyrų išsilavinimas. Straipsnyje „Vyrų išsilavinimas ir pirmoji santuoka: ar universitetas suteikia pranašumą?“ Aušra Maslauskaitė ir Domantas Jasilionis nagrinėja vyrų išsilavinimo ir santuokinio elgesio ryšį. Autoriai teigia, kad aukštesnis vyrų išsilavinimas sukuria akumuliuotų privalumų santuokos rinkoje.

Straipsnyje „Išsilavinimas kaip darbingo amžiaus vyrų mirtingumo diferenciacijos veiksnys Lietuvoje“ Daumantas Stumbrys ir Domantas Jasilionis analizuoja darbingo amžiaus vyrų mirtingumo ir išsilavinimo ryšį. Autorių nuomone, išsilavinimas, kaip kultūrinio kapitalo dalis, yra vienas svarbiausių išteklių, veikiančių vidutinio amžiaus vyrų sveikatą.

Trečiajame šio numerio straipsnyje „Naujos partnerystės po skyrybų teorinių hipotezių ir veiksnių analizė“ Ernesta Platūkytė nagrinėja ekonominius, socialinius ir kultūrinius veiksnius, turinčius įtakos naujai partnerystei po skyrybų užmegzti. Autorė pastebi, kad moterys po skyrybų susiduria su daugiau ribojančių veiksnių ir turi mažiau galimybių užmegzti naują partnerystę, nei išsiskyrę vyrai.

Ingrida Gečienė straipsnyje „Lietuvos gyventojų subjektyvus saugumo suvokimas išorinių grėsmių kontekste“ teigia, kad Lietuvos gyventojai saugumo pojūtį visų pirma sieja su asmens saugumu, mažiau – su saugumu šalies viduje ir dar mažiau – su tarptautiniu saugumu, tačiau pakitusi geopolitinė situacija suaktualina tiek nacionalinio, tiek tarptautinio lygmens saugumo suvokimą, priversdama keisti požiūrį į kylančias išorės grėsmes ir atsaką į jas.

Straipsnyje „Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje politinis dalyvavimas“ Asta Visockaitė rašo, kad lenkų tautinė mažuma Lietuvoje politinį dalyvavimą supranta siaurąja prasme, t. y. tik kaip domėjimąsi politika ir dalyvavimą rinkimuose, ir labiausiai domisi tais politiniais įvykiais, kurie yra tiesiogiai susiję su jų, kaip tautinės mažumos, interesais. Pateikiami tyrimo rezultatai patvirtina, kad rinkimuose už Lietuvos lenkų rinkimų akciją yra balsuojama remiantis ne vertybinių-politinių nuostatų, bet tautinio solidarumo pagrindu.

Etniškumo studijų temą tęsia Vidmantas Vyšniauskas ir Giedrė Baltrušaitytė. Straipsnyje „Baigiamųjų klasių moksleivių požiūris į lenkus ir lietuvių – lenkų santykius“ autoriai konstatuoja, kad apklaustųjų moksleivių žinios apie lenkų tautybės žmones bei lietuvių – lenkų santykius yra gana ribotos,

o jų nuomonėse šiais klausimais vyrauja neigiamos nuostatos. Autoriai daro prielaidą, jog istorijos pamokų medžiaga gali turėti lemiamą įtaką formuojant moksleivių nuomonę.

Žurnale publikuojamos dvi knygų recenzijos: Eglės Tuzaitės „Atminties politikos virazai Vidurio ir Rytų Europoje“, pristatanti 2013 metais Palgrave Macmillan leidykloje išleistą Georges'o Minko ir Laure'os Neumayer redaguotą knygą „History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory Games“, bei Virginijaus Savukyno „Kokie lietuviškos popkultūros varikliai?“, analizuojanti tais pačiais metais pasirodžiusią Artūro Tereškino knygą „Popkultūra: jausmų istorijos, kūniški tekstai“.

Diana Janušauskienė
Redaktorė

Preface

In this issue, the reader will find six articles on various sociological topics and two book reviews.

The first two articles are devoted to the analysis of men's educational variable. In the article "Men's Educational Resources and Transition into First Marriage: Is There the Advantage of University Education?" Aušra Maslauskaitė and Domantas Jasilionis examine the association between men's educational resources and transition into first marriage in Lithuania. The authors claim that higher men's educational resources increase men's attractiveness in the marriage market.

In the article "Educational Differences in Mortality among Working-age Men in Lithuania", Daumantas Stumbrys and Domantas Jasilionis analyse the association between education and mortality among working-age men in Lithuania. According to the authors, education is one of the major factors influencing health of the middle-aged men.

In the third article "The Analysis of Theoretical Hypotheses and Factors Influencing the Reconstitutions of Partnership after Divorce" Ernesta Platūkytė looks at economic, social and cultural factors that are important for the constitution of new partnership after divorce. The author points out that women who have undergone divorce face more constraints and have fewer opportunities for reconstitution of partnership than divorced men.

In the article "Subjective Perception of Security by the Lithuanian People in the Context of External Threats", Ingrida Gečienė states that perceived threats by the country's population is highly dependent on the specific political, economic, social, environmental and the situation of external threats of the time. Although most people are concerned most with an individual security level, the change of the situation could put forward both national and international level of security awareness and force us to review approaches to emerging external threats and responses to them.

In her article "Political Participation of the Polish National Minority in Lithuania", Asta Visockaitė writes that members of the Polish minority understand political participation in a narrow sense, i. e. as being only interested in politics and participation in the elections, and are greatly interested in the Lithuanian politics only when the political issues are closely related to the Polish minority.

The topic of ethnic studies is further analysed by Vidmantas Vyšniauskas and Giedrė Baltrušaitytė. In their article "Pupils' Approach to Poles and

Lithuanian-Polish Relationships”, the authors state that pupils’ knowledge about Polish people and Lithuanian-Polish relationships are rather pure, and a sizable number of respondents are negatively disposed toward them and the role of the neighboring country in Lithuania’s history. The authors presume that pupils’ views might be influenced by history classes and history textbooks used in schools.

Two book reviews are published in this issue. The first review “Vortexes of the Politics of Memory in Central and Eastern Europe“ written by Eglė Tuzaitė is devoted to the analysis of “History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory Games”, a book edited by Georges Mink and Laure Neumayer and published in 2013 by the Palgrave Macmillan. The second review entitled “What Moves the Lithuanian Pop Culture?” is written by Virginijus Savukynas and analyses Artūras Tereškinas’s book “Pop Culture: Emotions, Bodies, Texts” (*Popkultūra: jausmų istorijos, kūniški tekstai*) that was published in 2013 in Lithuania.

Diana Janušauskienė
Managing Editor

Vyrų išsilavinimas ir pirmoji santuoka: ar universitetas suteikia pranašumą?

AUŠRA MASLAUSKAITĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centras

DOMANTAS JASILIONIS

Lietuvos socialinių tyrimų centras

Santrauka. Remiantis 2011 m. Lietuvos gyventojų surašymo ir 2011–2013 m. gyventojų pirmųjų santuokų registro jungtine duomenų baze, taip pat 2001 m. surašymo duomenimis straipsnyje nagrinėjamas vyrų išsilavinimo ir santuokinio elgesio ryšys. Teorinius straipsnio pagrindus sudaro lyčių specializacijos bei lyčių vaidmenų suderinamumo hipotezės. Nors jos ir skirtingai prognozuoja moterų išsilavinimo ir santuokinio elgesio ryšio kryptį, tačiau vyrų atveju vienodai tvirtina, jog aukštesnis vyrų išsilavinimas santuokos rinkoje sukuria akumuluotų privalumų. Atlikta aprašomoji ir regresinė analizė atskleidė, jog Lietuvoje diferencijuojamasis išsilavinimo poveikis vyrų santuokinei elgsenai pradėjo veikti nuo 1950–1954 m. kohortos ir išliko visose jaunesnėse sovietinio periodo kohortose, o santuokinio elgesio atotrūkis tarp aukščiausio ir žemiausio išsilavinimo vyrų vis didėjo. Nors aukštesnis vyrų išsilavinimas sovietinėje visuomenėje neteikė arba teikė tik ribotų privalumų šeimoje atliekant ekonominį vyro vaidmenį, akivaizdu, jog kitos su išsilavinimu susijusios savybės didino jų patrauklumą santuokos rinkoje. Šiuolaikinėje Lietuvoje vyrai su aukštesniu išsilavinimu taip pat turi daugiau galimybių sukurti šeimą. Šis ryšys nustatytas kontroliuojant įvairius individualius demografinius ir socialinius kompozicinius veiksnius. Taigi sovietiniu periodu išryškėjęs teigiamas vyrų išsilavinimo poveikis jų santuokiniam patrauklumui išlieka ir Lietuvoje formuojantis liberalaus kapitalizmo visuomenei.

Raktažodžiai: *vyrų, išsilavinimas, santuokinis elgesys, šeimos kūrimas.*

Keywords: *men, education, marital behaviour, formation of marriage.*

Įvadas

Aukštesnis vyrų išsilavinimas turi teigiamos įtakos jų galimybėms sukurti šeimą – rodo daugelio pavienių šalių ir lyginamieji tyrimai Europos ir Šiaurės Amerikos šalyse (Jalovaara 2012; Kalmijn 2013). Kitaip nei moterų, kurių išsilavinimo poveikis matrimonialiniam elgesiui yra labiau sąlygojamas kontekstinių, šalies lygio veiksnių, o tyrimų rezultatai nenuoseklūs, teigiamas vyrų išsilavinimo ir santuokinio statuso ryšys yra nustatytas visose išsivysčiusiose šalyse.

Lietuvoje sovietiniu periodu į santuokinį amžių įžengusių gimimo kohortų atveju taip pat nustatytas teigiamas vyrų išsilavinimo ir vedybinio statuso efektas: XX a. penktąjį, šeštąjį dešimtmetį ir septintojo dešimtmečio pirmoje pusėje gimusieji aukštesnį išsilavinimą įgiję vyrai dažniau buvo vedę, rečiau – išsiskyrę ar niekada nevedę, nei turintys vidurinę ar žemesnę išsilavinimą (Stankūnienė 2006). Tačiau šių gimimo kohortų vyrų vedybų demografinis, socialinis ir ekonominis kontekstas esmingai skyrėsi nuo dabartinės, XXI a. pradžios, situacijos, kurioje santuokinio elgesio sprendimus priima jaunesnių kohortų vyrai. Būtent esminiai matrimonialinio elgesio socialinio-ekonominio konteksto pokyčiai, įvykusi Lietuvoje per praėjusius du dešimtmečius, daro klausimą dėl vyrų išsilavinimo įtakos pirmosioms vedyboms aktualų. Kitaip tariant, ar aukštesnis vyrų išsilavinimas suteikia pranašumo santuokos rinkoje, o vyrai, turintys aukštesnį išsilavinimą, dažniau veda (nors, galbūt ir vyresnio amžiaus), nepaisant to, jog santuoka nebėra vienintelis šeimos santykių būdas, o su išsilavinimu susijusi ekonominė, gyvenimo galimybių nelygybė reikšmingai išaugo?

Šiame straipsnyje analizuojamos 1977–1996 m. gimimo kohortų Lietuvos vyrų pirmųjų santuokų ir įgyto išsilavinimo ryšys, kontroliuojant daugelį individualių demografinių ir socialinių ekonominių veiksnių. Lietuvoje jau atliktas santuokinio elgesio kaitos, jos diferenciacijos studijas (Stankūnienė 2006; Stankūnienė 2009) šis tyrimas pirmiausia papildė tuo, jog remiasi ne einamosios statistikos ar atrankinių tyrimų rezultatais, bet visos populiacijos apimties informacija, gauta sujungus 2011 m. Visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo ir 2011–2013 m. gyventojų pirmųjų santuokų registro įrašus. Toks informacijos rinkinys yra patikimiausias, išvengiama atrankiniams tyrimams būdingų netikslumų, sąlygotų atrankos procedūrų ir paties tyrimo. Jis taip pat suteikia galimybę patikimai analizuoti gyventojų grupes, kurios nepakankamai reprezentuojamos atrankiniuose tyrimuose. Pastebėtina, jog empirinė tyrimo duomenų bazė yra unikali ne tik Lietuvos, bet ir tarptautiniame kontekste. Išskyrus Šiaurės Europos šalis, kuriose demografinių procesų analizei plačiai naudojamos jungtinės surašymų ir (ar) gyventojų registrų duomenų bazės, kituose Europos regionuose ir Šiaurės Amerikos šalyse tokia informacija tyrėjai nedisponuoja.

Straipsnis pradedamas pristatant teorinius argumentus, kodėl ir kaip vyrų išsilavinimas veikia jų vedybų galimybes, aptariant esamų tyrimų rezultatus bei suformuluojant pagrindinius tyrimo klausimus. Antroje dalyje apibūdinami tyrimo empiriniai šaltiniai ir duomenų analizės metodai, vėliau aptariami pagrindiniai tyrimo rezultatai. Straipsnis baigiamas diskusija ir išvadomis.

Teorinė diskusija

Socialinio-ekonominio statuso ir santuokinio elgesio ryšis dažniausiai teorizuojamas remiantis santuokos mikroekonomikos teorija (Becker 1981), kuri, nors ir smarkiai kritikuota, ypač moterų santuokinio elgesio srityje, vis dar tebėra

aktyviai taikoma santuokinio elgesio tyrimuose. Beckeris suformulavo *lyčių specializacijos hipotezę*, kuri teigia, jog partnerių veiklos specializacija šeimoje yra privalumas formuojant ir išlaikant santuoką. Pasak jo, vyrų veiklos sritis yra profesinė veikla ir materialinis šeimos aprūpinimas, o moterų – namų ūkis, globa ir privačios erdvės priežiūra (Becker 1981). Didesnė nauda, gaunama iš profesinės veiklos, didina vyrų patrauklumą santuokos rinkoje, tad remiantis šiuo požiūriu, aukštesnį socialinį-ekonominį statusą turintys vyrai turi ir daugiau galimybių sukurti šeimą. Moterų patrauklumą santuokos rinkoje, remiantis šiuo požiūriu, turėtų didinti jų orientacija į globą ir namų ūkio veiklą.

Beckerio (1981) lyčių specializacijos hipotezė labiausiai kritikuota kaip tik dėl požiūrio į moterų santuokinio elgesio ir socialinio-ekonominio statuso ryšį, o šios kritikos pagrindu plėtojami alternatyvūs požiūriai vis dėlto išlaikė nuostatą, jog aukštesnis vyrų socialinis-ekonominis statusas didina jų patrauklumą santuokos rinkoje. Lyčių specializacijos hipotezei priešpastatoma vadinamoji *lyčių vaidmenų lankstumo* (Cooke, Gash 2010) arba *lyčių vaidmenų suderinamumo* hipotezė (Oppenheimer 1988, 2003) pabrėžia, jog šiuolaikinėje visuomenėje, kurioje makroekonominiai pokyčiai skatina dviejų dirbančiųjų šeimos modelio įsitvirtinimą ir tapsmą norminiu, abiejų partnerių aukštesnis socialinis-ekonominis statusas didina kiekvieno jų patrauklumą santuokos rinkoje. Aukštesnis išsilavinimas ir palankesnės užimtumo perspektyvos užtikrina didesnes šeimos vartojimo galimybes, partneriai geriau papildoma vienas kitą užtikrindami namų ūkio vartojimo pajėgumą, be to, jie geriau atlieka namų ūkio apsaugos nuo įvairių rizikų (pvz. nedarbo, ligos ir pan.) funkciją (Stevensons, Wolfers 2007). Nors šis alternatyvus požiūris permąsto moterų santuokinio elgesio determinantes, vyrų atžvilgiu jis išlaiko nuostatą, jog aukštesnis vyrų socialinis-ekonominis statusas didina patrauklumą santuokos rinkoje dėl geriau atliekamo ekonominio aprūpintojo vaidmens.

Vyrų aukštesnis išsilavinimas siejamas ne tik su jų ekonominiu vaidmeniu, – kai kurie tyrėjai pabrėžia santykių kapitalo svarbą ir teigia, jog turintys aukštesnį išsilavinimą vyrai turi geresnius komunikacinius gebėjimus, geriau sprendžia konfliktus (Amato 1996; South 2001). Be to, kai kurie tyrėjai pabrėžia ir vertybių dėmenį: jie teigia, jog geriau išsilavinusiems vyrams būdingos egalitariškesnės nuostatos dėl lyčių vaidmenų (Cunningham ir kt. 2005), jie dažniau padeda prižiūrėti vaikus ir prisideda prie namų ūkio ruošos (Sayer ir kt. 2004), o tai pat didina jų patrauklumą santuokos rinkoje, ypač dirbti linkusioms moterims. Apibendrinant galima teigti, jog aukštesnį išsilavinimą turintys vyrai santuokos rinkoje disponuoja akumuliuotais privalumais: jie ne tik turi geresnes ekonomines perspektyvas, bet ir gausesnį santykių kapitalą bei specifinius vertybinius bei vaidmens šeimoje orientyrus, kurie didina jų patrauklumą.

Aptarti vyrų išsilavinimo ir santuokinio elgesio ryšio mechanizmai yra sąlygoti ir platesnio socialinio-kultūrinio visuomenės konteksto. Visuomenėse, kuriose lyčių vaidmenys labiau segreguoti, kuriose stipresni vyro-duonpelnio vaidmens lūkesčiai, o moterys, nors ir dalyvauja profesinėje veikloje, labiau

siejamos su privačia sfera, vyrų su aukštesniu išsilavinimu šansai sukurti santuoką bus didesni, nei turinčių žemesnį išsilavinimą (Kalmijn 2011; Kalmijn 2013). Ir priešingai, galima tikėtis, jog lyčių vaidmenų atžvilgiu labiau egalitarinėse visuomenėse vyrų išsilavinimo svarba santuokos rinkoje yra mažesnė (Sweeney 2002). Tokiose visuomenėse pirmiausia mažėja kultūros lūkesčių spaudimas vyrams būti pagrindiniais šeimos maitintojais, be to, stipresnes ekonomines pozicijas įgijusios moterys gali perimti šeimos maitintojo vaidmenį. Jis labiau egalitarinėse visuomenėse nėra priešinamas kitiems šeimos vaidmenims, pirmiausia tiems, kurie susiję su globa, nes vaikų ir kitų priklausomų asmenų priežiūra perkeliama už šeimos ribų pasitelkiant šeimos ir darbo derinimo politikos priemones. Esant tokioms aplinkybėms didesnė vyro nedarbo rizika, kuri išsivysčiusiose deindustrializuotose kapitalistinėse visuomenėse paprastai būdinga žemesnio išsilavinimo vyrams, ir jos ekonominės pasekmės šeimai kompensuojamos moters ekonominio vaidmens.

Kitas kontekstinis veiksnys, galintis lemti vyrų išsilavinimo vaidmenį šeimai sukurti, yra su išsilavinimu susijusios užimtumo nelygybės (Kalmijn 2013). Visuomenės, kuriose darbinų pajamų gaunamų iš užimtumo nelygybės pagal išsilavinimo grupes yra dideli, būdinga tai, jog aukštesnio išsilavinimo vyrai yra žymiai paklausesni nei žemesnio. Kitaip tariant, ten, kur aukštesnis išsilavinimas garantuoja gerokai didesnę ekonominę grąžą nei žemesnis, aukštesnio išsilavinimo vyrai turės daugiau galimybių sukurti šeimą, nei tie, kurių išsilavinimas teikia mažą ekonominę naudą.

Empiriniai tyrimų rezultatai patvirtina vyrų aukštesnio išsilavinimo teigiamą įtaką santuokos kūrimui (Oppenheimer 2003; Kalmijn 2011, 2013; Jalovaara 2012; Park, Lee 2014) ir rodo, jog nepriklausomai nuo socialinių kontekstinių konkrečioms šalims būdingų veiksnių, vyrų santuokiniam elgesiui apskritai būdingas pozityvus išsilavinimo gradientas. Įdomu tai, jog aukštesnio vyrų išsilavinimo pozityvus efektas būdingas ir lyčių vaidmenų atžvilgiu egalitarinėms, ir labiau tradicinėms visuomenėms. Be to, kaip rodo lyginamieji Europos šalių tyrimai, labiau egalitarinėse visuomenėse vyrų išsilavinimo vaidmuo santuokiniam elgesiui dar labiau padidėja (Kalmijn 2013), o tai prieštarauja jau aptartai kontekstinei lyčių kultūros hipotezei.

Tyrimo klausimai

Kokių rezultatų galima tikėtis tiriant jaunas Lietuvos vyrų kohortas aptartais teoriniais pagrindais ir atsižvelgiant į kitų šalių empirinių tyrimų rezultatus bei tyrimų duomenis apie vyresnių kohortų vyrų santuokinį elgesį? Kadangi ankstesniame skyriuje buvo aptartas socialinės-kultūrinės aplinkos poveikis vyrų išsilavinimo ir santuokinio elgesio ryšiui, prieš formuluojant tyrimo klausimus reikia trumpai šiuo atžvilgiu įvertinti Lietuvos visuomenę.

Daugelis lyginamųjų tyrimų rodo, jog Lietuvos visuomenė lyčių kultūros ir vaidmenų požiūriu galėtų būti priskirta prie labiau tradicinių, jei

socialinės-ekonominės raidos atžvilgiu lyginsime panašias Europos šalis. Nors Lietuvos vieta Baltijos ir Vidurio Europos šalių kontekste nėra pastovi ir priklauso nuo taikomų tyrimo metodologijų, vis tik ji dažnai artima Lenkijos, Vengrijos vietai, o jas lenkia Estija (Fodor, Balogh 2010; Philipov 2008; Matysiak 2011). Lyčių lygybės indeksas (*Gender Equality Index Report 2013*), kuriuo siekiama kompleksiskai įvertinti lyčių lygybės būklę ES šalyse, Lietuvą taip pat priskiria prie šalių, kuriose lyčių lygybė yra mažesnė, o pavyzdžiui, Lietuvos ir Estijos skirtumai didžiąja dalimi lemiami tradiciškesnio vaidmenų pasiskirstymo privačioje sferoje. Atsižvelgiant į tai, vargu ar būtų galima tikėtis, jog Lietuvoje jaunų vyrų aukštesnio išsilavinimo vaidmuo santuokiniam elgesiui reikšmingai skirsis nuo būdingo vyresnėms vyrų kohortoms.

Be to, Lietuvai, kaip ir daugeliui Vidurio ir Rytų Europos šalių, būdinga didelė skirtingų išsilavinimo grupių socioekonominė nelygybė (Heyns 2005; Ziadi 2009). Atsižvelgiant į tai ir jau aptartus teorinius argumentus, tikėtina, jog šiomis socialinio-ekonominio konteksto sąlygomis vyrų su aukštuoju išsilavinimu patrauklumas santuokos rinkoje didės, be to, jie turės didesnius šansus sukurti santuokas nei tie, kurių išsilavinimas žemesnis. Kitaip tariant, galima spėti, jog išsilavinimo nelygybė peraugs į santuokos galimybių nelygybę.

Dar vienas reikšmingas veiksnys, galintis padidinti vyrų su aukštuoju išsilavinimu patrauklumą santuokos rinkoje yra ilgalaikės Lietuvai būdingos išsilavinimo struktūrų pagal lytį tendencijos. Iš sovietmečio Lietuva paveldėjo didesnius moterų nei vyrų su aukštuoju išsilavinimu rodiklius (Lietuvos gyventojai 2006), ir nors pastaraisiais dešimtmečiais jauniausios gyventojų kohortose aukštojo išsilavinimo skirtumai tarp lyčių mažėja (Lietuvos Respublikos 2011 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai 2013), jie vis dar išlieka. Moterys su aukštuoju išsilavinimu yra linkusios kurti šeimas su tai pačiai išsilavinimo grupei priklausančiais vyrais – ši tendencija matyti daugelyje išsivysčiusių visuomenių (Blossfeld 2009), o turinčios žemesnį išsilavinimą linkusios ieškoti labiau išsilavinusių partnerių (Schwartz 2013). Taigi, išsilavinimo homogamijos reikšmė santuokos sukūrimui bei didesnis moterų su aukštuoju išsilavinimu skaičius taip pat gali prisidėti didinant jaunų vyrų su aukštuoju išsilavinimu patrauklumą Lietuvoje bei teikti jiems privalumų kuriant santuoką palyginti su žemesnio išsilavinimo vyrais.

Duomenys ir metodai

Pagrindinis tyrimo empirinės informacijos šaltinis yra unikalus Europoje duomenų rinkinys, kuriame sujungti 2011 m. Lietuvos gyventojų bei būstų surašymo ir 2011–2013 m. pirmųjų santuokų įrašai iš Lietuvos gyventojų registro. Duomenų rinkinys sukurtas dviem etapais. Pirmiausia buvo sujungti individualūs surašymo ir pirmųjų santuokų, mirčių, emigracijos įrašai. Po to individualūs duomenys buvo transformuoti į multidimensinį dažnių formatą. Taip gauta

agreguota informacija apie pirmąsias santuokas ir santuokos riziką patiriančią populiacijos dalį (susituokusius), atsižvelgiant į įvairius sociodemografinių ir socioekonominių požymių rinkinius.

Duomenų rinkinyje yra informacija apie visus Lietuvos gyventojus nuo 15 iki 34 metų amžiaus, kurie 2011 m. balandžio mėn. vykusio visuotinio surašymo metu nebuvo įregistravę santuokos. Pasirinkta apatinė amžiaus riba – 15 metų, nes demografijos požiūriu ji atskiria populiacijos dalį, kuri jau gali sukurti šeimą, be to, ši riba įprasta skaičiuojant įvairius demografinius santuokinio elgesio rodiklius. Su surašymu susietoje duomenų bazėje gyventojai ir jų santuokinio statuso kaita stebimi iki 2013 m. gruodžio 31 d. Amžiaus intervalas pasirinktas atsižvelgiant į tai, jog pirmoji santuoka dažniausiai sukuriamą šiame amžiaus tarpsnyje. Žmonių metų skaičius – tai tikslesnis išgyvenančių demografinio įvykio riziką gyventojų skaičiaus rodiklis nei plačiai naudojama jo aproksimacija – vidutinis metinis gyventojų skaičius. Taigi, įvykis, kuris analizuojamas šiame tyrime, yra perėjimas iš nevedusio į vedusiojo statusą. Atsižvelgiant į tyrimo tikslus, analizuojama tik vyrų subpopuliacija.

Pagrindinis nepriklausomas kintamasis šiame tyrime yra išsilavinimas, nustatytas surašymo momentu. Skiriamos trys išsilavinimo kategorijos: aukščiausias (ISCED 5-6), vidutinis (ISCED 3-4) ir žemas (ISCED 0-2). Aukščiausioji išsilavinimo kategorija fiksuoja universitetinį ir kolegijose įgytą išsilavinimą, vidutinė – vidurinės mokyklos ir pavidurinės mokyklos išsilavinimą (nesuteikiantį aukštojo ir aukštesniojo išsilavinimo), žemiausias išsilavinimas fiksuoja pagrindinį, pradinį išsilavinimą.

Be pagrindinio kontrolinio kintamojo – išsilavinimo, tyrime taip pat atsižvelgta į daugelį kintamųjų, kurie gali būti reikšmingi vyrų vedybiniam elgesiui ir kurie buvo prieinami duomenų bazėje. Taigi, atsižvelgta į vyrų amžių, užimtumo statusą, gyvenamąją vietą, tautybę, migraciją per 12 mėnesių iki surašymo. Santykiniai vyrų pirmųjų vedybų galimybės rodikliai ir jų 95 proc. pasikliautiniai intervalai buvo apskaičiuoti taikant Puasono regresijos modeliavimo procedūras.

Kaip papildomas informacijos šaltinis straipsnyje taip pat pasitelkti 2001 m. Lietuvos visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Jie reikalingi siekiant atskleisti ilgalaikės išsilavinimo diferencijuojamojo poveikio vyrų santuokinei elgsenai tendencijas.

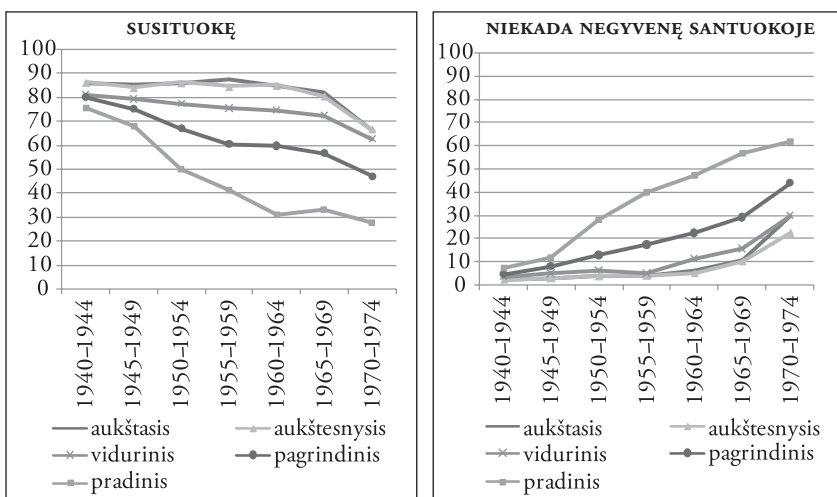
Rezultatai

Aprašomoji statistinė analizė

Nors straipsnyje pagrindinis dėmesys sutelkiamas į jaunesnio amžiaus vyrų, gimusių 1977–1996 m. santuokinę elgseną ir analizuojami ją diferencijuojantys veiksniai, iš pradžių tikslinga aptarti, kaip individualus išsilavinimas veikia vyresnių kohortų vyrų santuokinį elgesį Lietuvoje ir kontekstualizuoti pagrindinius

tyrimo rezultatus. 1 paveiksle pateikta informacija apie susituokusius ir niekada santuokoje negyvenusius Lietuvos vyrus, gimusius 1940–1974 m., pagal įgytą išsilavinimą. Apžvelgiamos gimimo kohortos reprezentuoja XX a. antrosios pusės dešimtmečius, kai šeimos kūrimas Lietuvoje patyrė keletą reikšmingų pokyčių: sovietmečiui būdingą perėjimą prie anksti ir gausiai kuriamų santuokų, ir pereinamajam laikotarpiui, prasidėjusiam 1990-aisiais, būdingą santuokos atidėjimą, santuokinio amžiaus augimą ir šeimos kūrimą netiesioginiu būdu (per kohabitacijas) (Stankūnienė 2006 ir 2009; Maslauskaitė 2009).

Išsilavinimo poveikis vyrų santuokinei elgsenai Lietuvoje pradeda reikštis nuo 1950–1954 m. vyrų gimimo kohortos ir kiekvienoje jaunesnėje kohortoje stiprėja. Priešingai šioms, vyriausioje tiriamojoje kohortoje (1940–1949 m. gimimo), išsilavinimas nevaidino svarbaus vaidmens vyrų galimybėms vesti: nepriklausomai nuo įgyto išsilavinimo dauguma vyrų sukurdamo santuoką. Taip, pavyzdžiui, iš 1940–1944 m. gimimo kohortos vedusių vyrų su aukštesniu išsilavinimu buvo 86 proc., su aukštesniu – 82,1 proc., su viduriniu – 79,3 proc., su pagrindiniu – 75,3 proc., su pradiniu – 75,8 proc. (1 pav.). Tačiau nuo dešimčia metų vėliau gimusios kohortos (1950–1954 m.) diferencijuojantis išsilavinimo poveikis, kaip jau minėta, ima stiprėti, o atotrūkis tarp vedusių vyrų su aukštesniu ir su žemesniu išsilavinimu pradeda augti.

I PAV. SUSITUOKĘ IR NIEKADA SANTUOKOJE NEGYVENĘ
 LIETUVOS VYRAI PAGAL IŠSILAVINIMĄ, 1940–1974 M. GIMIMO KOHORTOS

Duomenų šaltinis: *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida* 2006.

1950–1954 m. gimusių vyrų, kurie santuokas kūrė XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje, santuokinė elgsena jau veikiama įgyto išsilavinimo. Iš šios kohortos vyrų su aukštesniu išsilavinimu santuokas sukūrė 86 proc., panaši dalis ir iš įgijusių aukštesnįjį ar vidurinį išsilavinimą (atitinkamai 82,7 proc. ir

77,5 proc.), tačiau iš įgijusių pagrindinį – jau tik 67 proc., o žemiausią (pradinį) – 50,3 proc. Taigi, aptariamose kohortose vyrai su aukštesniu ir aukštesniu išsilavinimu beveik visi sukūrė santuokas, tai su žemiausiu išsilavinimu – tik maždaug kas antras. Dar dešimtmečiu vėliau gimusios vyrų kohortos (1960–1964 m.) santuokinis elgesys dar labiau diferencijuotas pagal išsilavinimo požymį. Vedusių vyrų dalis aukštojo ir aukštesniojo išsilavinimo grupėse išlieka tokia pati (apie 85 proc.), o vidurinio, pagrindinio ir pradinio išsilavinimo grupėse nuosekliai mažėja. Lyginant 1950–1954 m. ir 1960–1964 m. gimimo kohortas labiausiai vedusių vyrų sumažėja pradinio išsilavinimo grupėje (atitinkamai nuo 50,3 proc. iki 31,2 proc.).

Dar tiksliau išsilavinimo įtaką vyrų santuokiniam elgesiui leidžia įvertinti niekada šeimos nesukūrusių vyrų analizė, nes tai asmenys, išstumti iš vedybų rinkos. Jie ne tik nevedė, bet ir, labai tikėtina, niekada neturėjo partnerio, nes Lietuvoje beveik visą sovietmetį nesantuokinė partnerystė (kohabitacija) buvo labai reta, o jeigu ir buvo, tai atliko trumpalaikės įžangos į vedybas vaidmenį (Maslauskaitė 2009). 1 pav. matome, jog niekada nevedusių vyrų dalis skirtingo išsilavinimo grupėse vyriausiose, 1940–1949 m. kohortose skyrėsi nežymiai, o jaunesnėse kohortose diferencijuojantis išsilavinimo poveikis yra akivaizdus. Nuo 1950–1954 m. kohortos pagrindinį, o ypač pradinį išsilavinimą turintys vyrai žymiai dažniau yra nevedę, nei turintys aukštąjį, aukštesnį ar vidurinį išsilavinimą vyrai. Žemo išsilavinimo įtaka vyrų išstūmimui iš vedybų rinkos pradėjo reikštis XX a. šešto dešimtmečio kohortoje ir stiprėjo sekantį dešimtmetį gimusioje kohortoje. Pavyzdžiui, iš 1960–1964 m. gimusių žemiausio išsilavinimo grupės vyrų 47 proc. niekada nebuvo sukūrę šeimos.

Taigi matome, jog sovietmečiu, maždaug nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio, Lietuvoje įvyko perėjimas prie pagal išsilavinimą diferencijuoto vyrų santuokinio elgesio. Vyrai su aukštesniu išsilavinimu išlaikė paklausias pozicijas vedybų rinkoje, o turintys žemesnį išsilavinimą – atsidūrė vis prastesnėje pozicijoje ir turėjo mažiau galimybių vesti. Žinoma, šis diferencijuojantis išsilavinimo poveikis tampriai susijęs su sovietiniais laikais įvykusiais bendrais gyventojų išsilavinimo struktūros pokyčiais, švietimo institucinės sistemos raida. Pavyzdžiui, vykstant šiems pokyčiams, esmingai kito pradinio išsilavinimo grupė, kuri, kylant visuotinio privalomo išsilavinimo lygiui, darėsi vis labiau selektyvi. Įdomu ir svarbu pastebėti, kad vyrų išsilavinimo įtaka jų patrauklumui vedybų rinkoje veikė ir sovietinėje visuomenėje, kurioje išsilavinimo lygio, su juo susijusio užimtumo ir gaunamų pajamų santykis buvo deformuotas. Taigi, net ir sovietmečiu vyrai su aukštesniu išsilavinimu, kuris nebūtinai garantavo didesnes pajamas ir maitintojo pareigos įvykdymą, buvo paklausesni santuokos rinkoje.

1970–1974 m. kohortos vyrų gyvenimo laikotarpis, kai kuriama šeima, sutapo su esminių visuomenės transformacijų laikotarpiu. Dalies šios kohortos atstovų vedybinis elgesys atitiko vyresnių kohortų vyrų elgesį, o dalies – turėjo naujo šeimos kūrimo modelio ypatybių, bent jau turint omeny jų santuokos amžių (Stankūnienė 2003) ar pirmos partnerystės tipą (Maslauskaitė 2009).

2001 m. surašymas šios gimimo kohortos vyrų santuokinių elgesį atspindi tik iš dalies, nes dėl pasikeitusio šeimos kūrimo modelio dalis kohortos dar nebuvo užbaigę šeimos kūrimo etapo. Būtent dėl šios priežasties, kaip matome 1 paveiksle, šios kohortos visų išsilavinimo grupių vedusių vyrų yra mažiau, nei penkeriais metais vyresnės kohortos. Dėl šios priežasties išsamesnė informacija apie XX a. aštuntojo, devintojo ir dešimtojo dešimtmečio pradžios kohortos vyrų vedybų elgesio ir išsilavinimo ryšį gaunama jau iš naujesnio, 2011 m. surašymo, kurio duomenys šiame straipsnyje analizuojami kartu su gyventojų registro duomenimis.

Regresinė analizė

1 lentelėje pateikti santuokos santykinės rizikos rodikliai apskaičiuoti 1977–1996 m. gimimo vyrų kohortai pagal išsilavinimo grupes, užimtumą ir statusą švietimo sistemoje. Pateikti rodikliai standartizuoti pagal individualius demografinius, gyvenamosios vietos, gimimo vietos, migracijos ir tautybės požymius, taigi vertinant santuokos ir išsilavinimo ryšį eliminuojami kompoziciniai efektai.

Atlikta analizė rodo, kad vidutinės išsilavinimo grupės vyrai turi 34 proc. mažesnę riziką vesti palyginti su aukštąjį išsilavinimą turinčiais vyrais, o žemiausio išsilavinimo grupės vyrai – net 46 proc. mažesnę tikimybę vesti, kai kontroliuojami tokie požymiai kaip amžius, gyvenamoji vieta, tautybė, migracijos patirtis, gimimo vieta (žr. 1 lentelę). Abiem atvejais santykinės tikimybės rodiklių skirtumai yra statistiškai reikšmingi. Šeimos sukūrimas susijęs ir su pasitraukimu iš švietimo sistemos, t. y. su išsilavinimo įgijimu. Vedybų tikimybė statistiškai reikšmingai didesnė tų vyrų, kurie baigė mokslus, palyginti su vyrais, kurie dar tebesimoko. Nebesimokančių, išsilavinimą jau įgijusių vyrų santykinė tikimybė vesti yra 12 proc. didesnė, negu besimokančių vyrų. Nors šiuo atveju rodiklis nėra didelis, jis yra statistiškai reikšmingas. Apibendrinant galima teigti, jog vyrų išsilavinimas reikšmingai sąlygoja jų santuokos sukūrimo tikimybę, o išsilavinimo įgijimo gradientas vedybų tikimybės atžvilgiu yra neigiamas. Žemesnio išsilavinimo vyrai turi mažiau galimybių susituokti, nei vyrai, disponuojantys didžiausiais išsilavinimo ištekliais. Be to, akivaizdu, jog išsilavinimas paprastai įgyjamas prieš vedybas; jos atidedamos, jeigu mokslai dar nebaigti.

Nors pagrindinis dėmesys šiame tyrime buvo skirtas vyrų išsilavinimo ir matrimonialinio elgesio ryšiui ištirti, tačiau siekta įvertinti ir kitų socialinių veiksnių įtaką vyrų vedyboms. Standartizuoti santykinės rizikos vesti rodikliai pagal užimtumą taip pat reikšmingai skiriasi, kai kontroliuojami visi kiti demografiniai ir socialiniai-ekonominiai požymiai, į kuriuos šiame tyrime buvo galima atsižvelgti. Palyginti su dirbančiais vyrais, visų kitų užimtumo grupių santykinės tikimybės rodikliai yra statistiškai patikimai mažesni. Mažiausią tikimybę vesti turi ekonomiškai neaktyvūs neįgalūs vyrai; palyginti su dirbančiais vyrais jį yra net 85 proc. mažesnė. Bedarbių tikimybė sukurti santuoką

sudaro tik 57 proc. tos, kuri būdinga dirbantiems vyrams arba yra 43 proc. mažesnė. Įdomu tai, jog dėl kitų priežasčių nei neįgalumas ar bedarbiystė ekonomiškai neaktyvių vyrų santykinės tikimybės vesti rodiklis yra mažesnis nei bedarbių, taigi jų tikimybė vesti yra dar mažesnė nei bedarbių. Vadinas, ekonominis aktyvumas yra pozityviai susijęs su vyro patrauklumu vedybų rinkoje, o nedirbantys (dėl bet kokių priežasčių) vyrai joje užima neprivilegiuotas pozicijas, – jų tikimybė įregistruoti santuoką yra statistiškai reikšmingai mažesni, nei dirbančiųjų.

I LENTELĖ. SANTYKINĖ PIRMOSIOS SANTUOKOS RIZIKA,
1977–1996 M. VYRŲ KOHORTA, LIETUVA, PUASONO REGRESIJA

	Santykinė rizika	P	95 proc. pasiklivimo intervalas
Išlavavimo grupė			
Aukščiausia (referentinė grupė)	1,00		
Vidutinė	0,76	0,000	0,73–0,77
Žemiausia	0,54	0,000	0,52–0,56
Statusas švietimo sistemoje			
Mokosi (referentinė grupė)	1,00		
Nesimoko	1,12	0,000	1,08–1,14
Užimtumas			
Dirbantis (referentinė grupė)	1,00		
Bedarbis	0,57	0,000	0,55–0,59
Neįgalus	0,15	0,000	0,12–0,17
Kitas ekonomiškai neaktyvus	0,40	0,000	0,38–0,42
Nežinoma	0,70	0,000	0,61–0,78

Papildomai kontroliuojami požymiai: amžius, tautybė, gyvenamoji vieta, gimimo vieta, migracija. Šaltinis: su 2011 m. visuotiniu gyventojų surašymu sujungto gyventojų pirmųjų santuokų registro duomenų bazė.

Išnagrinėję išsilavinimo ir užimtumo veiksnius, toliau aptarsime ir kitų į tyrimo modelį įtrauktų veiksnių analizės rezultatus, atskleidžiančius jaunų vyrų matrimonialinio elgesio determinantes Lietuvoje. 2 lentelėje pateikti standartizuoti santykinės rizikos susituokti rodikliai pagal amžiaus grupes, atsižvelgiant į gimimo ir gyvenamąją vietą, migracijos patirtį ir vyrų tautybę ir tuo pačiu kontroliuojant išsilavinimą, užimtumą bei įgytą išsilavinimą. Didžiausią tikimybę vesti turi 25–29 m. amžiaus vyrai; palyginti su jais tiek jaunesnių, tiek ir penkeriais metais vyresnės amžiaus grupės vyrai turi statistiškai reikšmingai mažesnę tikimybę vesti. Vis tik būtina pabrėžti, jog 30–34 m. vyrų santuokos tikimybė nors ir yra mažesnė palyginti su 25–29 m. amžiaus vyrais, tačiau santykinės

tikimybės rodiklių skirtumai nėra tokie dideli, kaip 25–29 m. amžiaus ir jaunesnių vyrų. Jei 30–34 m. amžiaus vyrų tikimybė susituokti yra 7 procentais mažesnė nei 25–29 m. amžiaus vyrų, tai, pavyzdžiui, 20–24 m. amžiaus grupėje ji yra mažesnė daugiau nei 90 procentų. Šie rezultatai sutampa su naujausios statistikos duomenimis apie vidutinį pirmą kartą besituokiančiųjų amžių, kuris 2013 m. buvo 29 metai (*Statistinių rodiklių duomenų bazė*, 2014).

2 LENTELĖ. SANTYKINĖ PIRMOSIOS SANTUOKOS RIZIKA, 1977–1996 M. VYRŲ
 KOHORTA, LIETUVA, PUASONO REGRESIJA

	Santykinė rizika	p	95 proc. pasikliovimo intervalas
Amžius			
15–17	0,09	0,000	0,08–0,1
18–19	0,41	0,000	0,4–0,43
20–24	0,01	0,000	0,00–0,01
25–29 (referentinė grupė)	1,00		
30–34	0,93	0,000	0,90–0,96
Gyvenamoji vieta			
Miestas	1,00		
Kaimas	1,03	0,108	0,99–1,06
Gimimo vieta			
Miestas (referentinė grupė)	1,0		
Kaimas	1,07	0,000	1,03–1,1
Kita šalis	1,02	0,631	0,93–1,13
Gyvenamoji vieta 12 mėn. iki surašymo			
Ta pati	1,00		
Kita (miestas)	1,13	0,000	1,07–1,19
Kita (kaimas)	1,46	0,000	1,3–1,64
Užsienis	0,97	0,407	0,89–1,05
Tautybė			
Lietuvis	1,00		
Rusas	0,89	0,000	0,84–0,94
Lenkas	1,17	0,000	1,12–1,23
Kita	0,89	0,021	0,89–0,92

Papildomai kontroliuojami požymiai: išsilavinimas, užimtumas, statusas švietimo sistemoje.

Šaltinis: su 2011 m. visuotiniu gyventojų surašymu sujungto gyventojų pirmųjų santuokų registro duomenų bazė.

Įdomu tai, jog gyvenamoji vieta nėra veiksnys, turintis statistiškai reikšmingą įtaką vyrų vedybų tikimybei, nors bendroji demografinių procesų suvokimo ir teorizavimo modernizacinė logika suponuotų, jog kaimo vyrai turi daugiau galimybių sukurti santuoką nei miestiečiai. Tačiau gimusieji kaime vyrai turi nors ir nedaug, tačiau didesnę santykinės tikimybės vesti rodiklį, nei miesto vyrai.

Santuokinių vyrų elgesį žymiai labiau sąlygoja migracijos patirtis metus iki surašymo. Persikėlę iš kaimo į miestą vyrai turi net 46 proc. didesnę tikimybę susituokti nei tie, kurie per praėjusius 12 mėnesių iki surašymo gyvenamosios vietos nekeitė. Pozityvus poveikis matyti ir tuomet, kai migracijos kryptis priešinga – iš miesto į kaimą, tačiau šiuo atveju migracijos vaidmuo nėra toks didelis. Statistiškai reikšmingo skirtumo nėra ir lyginant iš užsienio sugrįžusių ir emigracijos patirties neturinčių vyrų duomenis. Taigi akivaizdu, kad didžiausią pozityvią įtaką vyrų vedyboms turi migracija iš kaimo į miestą, kas galbūt atspindi jų užimtumo ir atitinkamai materialinės būklės pagerėjimą, skatinantį apsispręsti kurti šeimą.

Dar vienas įdomus identifiкуotas veiksnys yra vyrų santuokos galimybių diferenciacija pagal tautybę. Palyginti su lietuviais, mažesnes santykinės galimybes susituokti turi rusų tautybės vyrai ir agreguotos „kitų“ tautybių grupės nariai. Jų tikimybė susituokti yra 11 proc. mažesnė nei lietuvių vyrų, jei neatšizvelgiama į daugybę kitų demografinių ir socialinių požymių. Tačiau lenkų vyrų santykinės galimybės susituokti yra didesnės nei lietuvių. Suprantama, jog šie skirtumai gali atspindėti tiek etninių grupių kultūros ir jos sąlygotus matrimonialio elgesio skirtumus, tiek ir galbūt didesnę socialinę etninių grupių nelygybę, kuri turi įtakos užimtumui ar išsilavinimui.

Diskusija ir apibendrinimas

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti jaunų Lietuvos vyrų šeimos kūrimo ir išsilavinimo ryšius naudojant inovatyvią visos populiacijos lygmens duomenų bazę, kuri gauta sujungtus 2011 m. visuotinio gyventojų surašymo ir 2011–2013 m. gyventojų pirmųjų santuokų registro informaciją. Toks duomenų masyvas suteikia galimybę tiksliausiai įvertinti demografinį šeimos kūrimo procesą ir padeda išvengti atrankiniuose tyrimuose dažnai pasitaikančių duomenų ir analizės trūkumų. Būtina paminėti, jog panašaus pobūdžio duomenų bazių tarptautinėje mokslo erdvėje yra mažai, jomis disponuoja tik kai kurių Skandinavijos šalių mokslininkai. Kontekstinei analizei darbe panaudoti ir 2001 m. gyventojų surašymo duomenys.

Straipsnyje remiamasi teoriniais lyčių specializacijos (Becker 1981) ir lyčių papildomumo (Oppenheimer 2003) argumentais, kurie nors ir oponuoja ryšio tarp moterų santuokinio elgesio ir socialinio ekonominio statuso nuskaidymui, tačiau prognozuoja pozityvią aukštesnio socialinio-ekonominio statuso įtaką vyrų vedyboms. Teorinėje dalyje taip pat įvertintas tarpininkaujamas

platesnio socialinio konteksto vaidmuo vyrų išsilavinimo ir santuokinio elgesio ryšiu. Vyrų išsilavinimo vaidmens vedyboms mažėjimas tikėtinas lyčių požiūriu egalitariškesnėse visuomenėse, taip ten, kur su išsilavinimu susijusios materialinė gerovės nelygybės mažesnės, nors empirinis šios hipotezės patvirtinimas gana prieštaringas (Kalmijn 2013).

Atliktas tyrimas atskleidė, kad diferencijuojantis išsilavinimo poveikis vyrų santuokinei elgsenai Lietuvoje pradėjo reikštis nuo XX a. šešto dešimtmečio pradžioje gimusios kohortos, o anksčiau gimusių vyrų kohortoms esminės įtakos neturėjo. Sovietmečiu susiformuoja pozityvus išsilavinimo ir santuokos gradientas, rodantis, jog geresnį išsilavinimą turintys vyrai tampa labiau privilegijuoti santuokos rinkoje ir reikšmingai dažniau sukuria šeimą. Nors didesnis vyrų išsilavinimas sovietinėje visuomenėje neteikė arba teikė tik ribotų privilegijų vykdant ekonominį vyro vaidmenį šeimoje, akivaizdu, jog kiti su išsilavinimu susiję ypatumai didino geriau išsilavinusių vyrų patrauklumą santuokos rinkoje. Tai galėjo būti ir aptarti komunikacinių gebėjimų (Amato 1996), vertybinių orientacijų (Cunningham ir kt. 2005) ar elgesio veiksniai, didinę vyrų su aukštesniu išsilavinimu paklausą.

Jaunesnių gimimo kohortų vyrų analizė rodo, jog išsilavinimas išlieka reikšminga santuokinio elgesio determinantė: geriau išsilavinusių vyrų tikimybė vesti daug didesnė nei mažiau išsilavinusių. Taigi, išsilavinimo selektyvumas šeimos kūrimo procese egzistuoja, o vyrai su aukštesniu išsilavinimu yra labiau privilegijuoti santuokinėje rinkoje. Svarbu pabrėžti ir tai, jog nustatytas jaunoms vyrų kohortoms būdingas išsilavinimo ir santuokinio elgesio ryšys atitinka būdingą vyresnėms vyrų kohortoms, santuokas kūrusioms iš esmės skirtingomis socialinėmis-ekonominėmis ir kultūros sąlygomis. Tai leidžia daryti išvadą apie išsilavinimo ir vyrų santuokinės elgsenos ryšio tęstinumą nepaisant to, jog esmingai pasikeitė išsilavinimo ir vyro ekonominio vaidmens ryšys.

Gauti rezultatai leidžia daryti išvadą ir apie išsilavinimo sąlygojamas akumuliuotas Lietuvos visuomenės (ne)privilegijas. Žemesnis išsilavinimas susijęs ne tik su ekonominiais, sveikatos, gyvenimo kokybės nuostoliais, bet ir su neprivilegijuota padėtimi santuokos rinkoje. Mažesnė tikimybė vesti gali reikšti viengungystę arba kohabitaciją, t. y. dažnai ne tokią stabilią ir trumpiau trunkančią partnerystę. Kita vertus, atsižvelgiant į tėvų ir vaikų išsilavinimo lygio raidą, galima kalbėti apie kartas peraugančias nelygybes, kurios sąlygoja ne tik individo socialinį-ekonominį statusą, bet ir privataus gyvenimo kokybę.

Gauta 2015 04 03

Priimta 2015 05 05

Straipsnis parengtas įgyvendinant visuotinės dotacijos priemonės VP1-3.1-ŠMM-07-K „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (visuotinė dotacija)“ projektą Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-067. Projektas finansuojamas Europos socialinio fondo (ESF) lėšomis pagal Žmogiskųjų išteklių plėtros veiksmų programą.

Literatūra

- Amato, P. 1996. "Explaining the Intergenerational Transmission of Divorce." *Journal of Marriage and Family* 58: 628–640.
- Becker, G. 1981. *A Treatise on the Family*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blossfeld, H. P. 2009. "Educational Assortative Marriage in a Comparative Perspective." *Annual Review of Sociology* 35: 513–530.
- Cooke, L. P., Gash, V. 2010. "Wives' Part-time Employment and Marital Stability in Great Britain, West Germany and the United States." *Sociology* 44 (6): 1091–1108.
- Cunningham, M., Beutel, A. M., Barber, J. S., Thornton, A. 2005. "Reciprocal Relationships between Attitudes about Gender and Social Contexts during Young Adulthood." *Social Science Research* 34: 862–892.
- Fodor, É., Balogh, A. 2010. "Back to the Kitchen? Gender Role Attitudes in 13 East European Countries." *Zeitschrift für Familienforschung* 22 (3): 289–307.
- Gender Equality Index Report*. 2013. Vilnius: European Institute for Gender Equality.
- Heyns, B. 2005. "Emerging Inequalities in Central and Eastern Europe." *Annual Review of Sociology* 31: 163–197.
- Jalovaara, M. 2012. "Socio-economic Resources and First-union Formation in Finland, Cohorts Born 1969–81." *Population Studies* 66 (1): 69–85.
- Kalmijn, M. 2011. "The Influence of Men's Income and Employment on Marriage and Cohabitation: Testing Oppenheimer's Theory in Europe." *European Journal of Population* 27: 269–293.
- _____. 2013. "The Educational Gradient in Marriage: A Comparison of 25 European Countries." *Demography* 50: 1499–1520.
- Lietuvos Respublikos 2011 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai*. 2013. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
- Maslauskaitė, A. „Kohabitacija: nauja šeima ar šeimos formavimo etapas?“. In *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*, sud. V. Stankūnienė, A. Maslauskaitė, 37–99. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Matysiak, A. 2011. *Interdependencies between Fertility and Women's Labour Supply*. Dordrecht: Springer.
- Oppenheimer, V. 1988. "A Theory of Marriage Timing: Assortative Mating under Varying Degrees of Uncertainty." *American Journal of Sociology* 94: 563–591.
- _____. V. 2003. "Cohabiting and Marriage during Young Men's Career-development Process." *Demography* 40 (1): 127–149.
- Park, H., Lee, J. K. 2014. "Growing Educational Differentials in the Retreat from Marriage among Korean Men." *PSC Working Paper Series* 14-5.
- Philipov, D. 2008. "The Three Dimensions: 'Gender-role Ideology', 'Consequences for the Family', and 'Economic Consequences'." In *People, Population Change and Policies 2: Demographic Knowledge – Gender – Ageing*, eds. C. Höhn, D. Avramov, I. Kotowska, 153–174. New York: Springer Science + Business Media.
- Sayer, L. C., Gauthier, A. H., Furstenberg, F. F. 2004. "Educational Differences in Parents' Time with Children: Cross-national Variations." *Journal of Marriage and Family* 66: 1152–1169.
- Schwartz, C. R. 2013. "Trends and Variation in Assortative Mating: Causes and Consequences." *Annual Review of Sociology* 39: 451–470.

- South, S. J. 2001. "Time-dependent Effects of Wives' Employment on Marital Dissolution." *American Sociological Review* 66: 132–147.
- Statistinių rodiklių duomenų bazė. 2014. Vilnius: Statistikos departamentas.
- Stankūnienė, V. 2006. „Santuokos, ištuokos, santuokinis statusas“. In *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*, sud. V. Stankūnienė, 101–116. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
- _____. 2009. „Šeimos formavimo modelių kaita: lyginamoji analizė“. In *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*, sud. V. Stankūnienė, A. Maslauskaitė, 9–36. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Stankūnienė, V., Jonkarytė, A., Mīkulionienė, S., Mitrikas A., Maslauskaitė, A. 2003. Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai. Vilnius: STI.
- Stevenson, B., Wolfers, J. 2007. "Marriage and Divorce: Changes and their Driving Forces." *Journal of Economic Perspectives* 21 (2): 27–52.
- Sweeney, M. M. 2002. "Two Decades of Family Change: the Shifting Economic Foundations of Marriage." *American Sociological Review* 67: 132–147.
- Zaidi, S. 2009. "Main Drivers of Income Inequality in Central European and Baltic Countries. Some Insights from Recent Household Survey Data." *Policy Research Working Paper 4815*.

Men's Educational Resources and Transition into First Marriage: Is there the Advantage of University Education?

Summary

Based on the analysis of the data of the Census 2001 and the linked dataset of the Census 2011 and the 2011–2013 first marriage register, the paper explores the association between men's educational resources and transition into first marriage in Lithuania. The theoretical assumptions of the study are related to the hypotheses of gender role specialization and gender role combination. Both hypotheses argue that higher men's educational resources increase men's attractiveness in the marriage market. The empirical analysis revealed that men's education became significant predictor of the marital behaviour during the Soviet period starting with the birth cohort of 1950–1954 and that it affected all consequent birth cohorts. Although the education had very limited effect on men's economic role in the family during the Soviet period, it is most likely that the attractiveness of higher-educated men in the marriage market was positively affected by other educational advantages. In contemporary society, men with higher education have also higher chances to form the first marriage even if we control for many individual demographic and social variables. Thus, the positive educational gradient in marriage remains stable despite the radical changes in the contextual setting and the economic returns of the education.

Išsilavinimas kaip darbingo amžiaus vyrų mirtingumo diferenciacijos veiksnys Lietuvoje

DAUMANTAS STUMBRYS

Lietuvos socialinių tyrimų centras

DOMANTAS JASILIONIS

Lietuvos socialinių tyrimų centras

Santrauka. Mokslinėje literatūroje epidemiologinių tyrimų ir sveikatos sociologijos teorijų integracijos trūkumas laikomas viena pagrindinių problemų sveikatos skirtumų tyrimuose.

Šiame straipsnyje vyrų mirtingumo diferenciacija nagrinėjama remiantis P. Bourdieu socialinės praktikos teorija, pasitelkiant sveikatos lauko ir kultūrinio kapitalo koncepcijas. Empirinio tyrimo tikslas – įvertinti darbingo amžiaus vyrų mirtingumo diferenciaciją pagal išsilavinimą Lietuvoje. Tyrime remiamasi 2011 m. Lietuvos gyventojų surašymo ir 2011–2013 m. Lietuvos mirties priežasčių registro duomenimis. Skaičiuojant gauti mirtingumo rodikliai lyginami su panašaus tyrimo, atlikto nagrinėjant 2001–2004 m. vyrų mirtingumą, rezultatais. Gyventojų mirtingumo rodiklių skirtumai apskaičiuoti taikant Puasono regresijos modeliavimo procedūras. Nustatyta, kad mažesnę negu vidurinę išsilavinimą turinčių vyrų bendrojo mirtingumo rodikliai buvo 4,94 karto didesni, negu aukštąjį išsilavinimą turinčių vyrų. Gauti empirinio tyrimo rezultatai rodo, kad išsilavinimas kaip kultūrinio kapitalo dalis yra vienas svarbiausių veiksnių, darančių įtaką vidutinio amžiaus vyrų sveikatai. Darbingo amžiaus vyrų mirtingumo diferenciacija, lyginant 2011–2013 m. ir 2001–2004 m. mirtingumo rodiklius, padidėjo, todėl galima daryti prielaidą, kad visuomenės sveikatos srityje vykstantys teigiami pokyčiai yra labai selektyvūs, iš jų daugiausiai naudos gauna aukštesniems socialiniams sluoksniams priklausantys darbingo amžiaus vyrai. Tokia sveikatos nelygybės rodiklių diferenciacija galėtų būti interpretuojama kaip sveikatos lauko galios santykių disproporcija, atspindinti darbingo amžiaus vyrų sveikatos skirtumus dabartinėje Lietuvoje. Vidutinio amžiaus vyrų sveikatos lauko analizė ateityje galėtų būti praplėsta įtraukiant platesnio istorinio ir ekonominio konteksto analizę.

Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę (sutarties Nr. VP1–3.1–ŠMM–07–K–02–067).

Raktažodžiai: Pierre’as Bourdieu, darbingo amžiaus vyrų mirtingumas, mirtingumo diferenciacija pagal išsilavinimą, gyventojų surašymas.

Keywords: Pierre Bourdieu, middle-age man mortality, educational mortality differences, census-linked.

Įvadas

Remiantis Lietuvoje atliktais mirtingumo diferenciacijos tyrimais nustatyta, kad aukštąjį išsilavinimą turinčių gyventojų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodikliai yra geresni, negu mažesnę išsilavinimą turinčių gyventojų (Jasilionis et al. 2007; Jasilionis, Stankūnienė 2012 ir kt.). Kitos šalyse atlikti tyrimai rodo, kad pastaraisiais metais skirtumas tarp aukštąjį išsilavinimą turinčių gyventojų grupės mirtingumo rodiklių ir mažesnio išsilavinimo gyventojų grupių mirtingumo rodiklių didėja. Taigi šiuolaikinėse visuomenėse vykstantys pokyčiai yra nepalankūs žemiausiems socialiniams sluoksniams priklausantiems gyventojams. Šios tendencijos pastebimos net ir šiaurės Europos šalyse, kuriose sistemingai įgyvendinamos socialinės ir sveikatos politikos priemonės, turinčios sumažinti sveikatos skirtumus (Valkonen 2001; Mackenbach et al. 2003; Martikainen et al. 2005; Shkolnikov et al. 2006, 2012).

Išsilavinimą galima laikyti žmogiškuoju kapitalu, įgyjamu vaikystėje ir ankstyvoje jaunystėje, tačiau turinčiu didelį poveikį visapusiškai asmenybės raidai įvairiais gyvenimo laikotarpiais (Evans et al. 1994; Mirowsky, Ross 2003). Įgytas išsilavinimas dažnai siejamas su gebėjimui daryti sprendimus, kurie gali turėti poveikį individo sveikatai, ir, Pierre'o Bourdieu terminais kalbant, kaupiti socialinį, ekonominį bei kultūrinį kapitalą.

Pirmoje straipsnio dalyje aptariama sveikatos sociologijos ir socialinės epidemiologijos integracijos problema. Šiuolaikiniuose socialinės epidemiologijos tyrimuose pasitelkiami sudėtingi statistiniai metodai, tačiau juose dažnai trūksta nuodugnesnės socialinių ir ekonominių sveikatos skirtumų interpretacijos. Sveikatos sociologijos ir socialinės epidemiologijos integracija galėtų padėti geriau suvokti skirtingos sveikatos priežastis platesniame socialiniame-ekonominiame kontekste, atsižvelgiant į istorinę ir demografinę visuomenės raidą.

Šiame darbe išsilavinimas nagrinėjamas kaip vienas svarbiausių mirtingumo diferenciacijos veiksnių. Aptariant skirtingo išsilavinimo gyventojų grupių mirtingumo diferenciaciją, pagrindinis dėmesys skiriamas išsilavinimo kumuliaciniam efektui, kuris padeda aukštąjį išsilavinimą turintiems gyventojams kaupiti su sveikatos išteklius.

Darbingo amžiaus vyrų mirtingumo diferenciaciją nagrinėjama pasitelkiant P. Bourdieu socialinės praktikos teoriją ir jos koncepcijas. Remiantis šia teorija straipsnio autoriai teigia, kad išsilavinimas mirtingumo diferenciacijos tyrimuose gali būti interpretuojamas kaip tam tikra kultūrinio kapitalo forma. Viena vertus, šis kapitalas gali būti naudojamas įgyvendinant kasdienes su sveika gyvensena susijusias socialines praktikas. Kita vertus, jaunystėje įgytas išsilavinimas gali turėti poveikio individo disponuojamiems ištekliams ir užimamai pozicijai *sveikatos lauke*, kuriame veikėjai varžosi, turėdami tam tikrą sveikatos išteklių – t. y. kapitalo – rinkinį.

Epidemiologinio tyrimo rezultatai rodo, kad mažesnę išsilavinimą turinčių vyrų mirtingumo rodikliai yra kelis kartus didesni, negu aukštąjį išsilavinimą turinčių vyrų. Tokia skirtingos sveikatos rodiklių diferenciacija galėtų būti interpretuojama kaip *sveikatos lauko* galios santykių disproporcija, atspindinti darbingo amžiaus vyrų sveikatos skirtumus dabartinėje Lietuvoje.

Sveikatos sociologijos ir socialinės epidemiologijos integracijos problema

Šiuolaikiniuose mirtingumo diferenciacijos tyrimuose demografiniai duomenys dažniausiai nagrinėjami kaip makrosocialinio lygmens rodikliai. Gyventojų mirtingumo rodikliai, vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė ar mirties priežastčių struktūra pateikiami kaip tam tikros administracinės teritorijos ar socialinės-ekonominės gyventojų grupės charakteristika. Taigi kalbėdami apie tam tikros teritorijos demografines ypatybes, dažniausiai kalbame apie agreguotus individualaus lygmens duomenis.

Atliekant sociologinius tyrimus, kuriuose nagrinėjami demografiniai ir epidemiologiniai duomenys, o ypač agreguoti demografiniai rodikliai, tyrėjui visuomet iškyla rizika peržengti ribą, už kurios demografinių duomenų analizė gali pavirsti *spekuliacija demografinėmis abstrakcijomis*. Formali demografinių rodiklių analizė, be platesnės sociologinės, istorinės ar kultūrinės interpretacijos, negali iki galo atskleisti visuomenėje vykstančių socialinių procesų bei tam tikrų reiškių priežastinių mechanizmų.

Garethas H. Williamsas (2003) socialinės epidemiologijos ir sveikatos sociologijos integracijos trūkumą laiko viena esminių problemų sveikatos skirtumų tyrimuose. Autoriaus nuomone, sociologai, nagrinėjantys skirtingos sveikatos problemas, kol kas neišnaudoja visų galimybių, kurias galėtų suteikti bendradarbiavimas su epidemiologais. Kita vertus, *sociologinė vaizduotė* labai praverstų epidemiologiniuose tyrimuose, kuriuose sprendžiamos šiuolaikinei visuomenei labai aktualios socialinės problemos (Williams 2003, 149).

Dažnai epidemiologinių tyrimų išvados apsiriboja trumpu gautų rezultatų aptarimu, vengiant išsamesnio priežastinių mechanizmų aiškinimo. G. H. Williamso nuomone, šiuolaikiniuose sveikatos skirtumų tyrimuose kilo „poreikis kažko kito, negu daugiau ir geresnės epidemiologijos“ (Williams 2003, 135). Socialinės epidemiologijos ir sveikatos sociologijos integracijos problemą mato ir Jennie Popay. Ji nurodo tris pagrindinius šiuolaikinių sveikatos skirtumų tyrimų trūkumus. Visų pirma, šiuolaikiniai epidemiologiniai sveikatos skirtumų tyrimai, kuriuose nagrinėjami socialiniai skirtingos sveikatos veiksniai, ne visuomet atskleidžia priežastinių ryšių mechanizmus. Antra, sveikatos skirtumų tyrimuose mažai dėmesio tenka sociologinėms koncepcijoms, kurios padėtų paaiškinti individų ir socialinių grupių elgesį platesniame

kontekste, trūksta socialinio veiksmo ir socialinės struktūros tarpusavio sąveikos analizės. Trečia, atliekant erdvinę sveikatos skirtumų analizę per mažai dėmesio skiriama laiko perspektyvai, nuošalyje paliekamas istorinis kontekstas, galėjęs turėti poveikį sveikatos skirtumų susidarymui (Popay et al. 1998).

Šis straipsnis – tai mėginimas sujungti atliktą sudėtingą epidemiologinį tyrimą su šiuolaikinėmis sveikatos sociologijos teorijos koncepcijomis. Autorių nuomone, būtent P. Bourdieu socialinės praktikos teorija galėtų tapti *tiltu* tarp socialinės epidemiologijos ir sveikatos sociologijos. Remiantis ja šiame darbe nagrinėjamas vienas svarbiausių darbingo amžiaus vyrų mirtingumo diferenciacijos veiksnių – išsilavinimas.

Išsilavinimas kaip vienas svarbiausių mirtingumo diferenciacijos veiksnių

Socioekonominės mirtingumo diferenciacijos tyrimai rodo, kad išsilavinimas yra vienas svarbiausių mirtingumo diferenciacijos veiksnių (Murphy et al. 2006; Jasilionis et al. 2007; Marmot 2005 ir kt.). Epidemiologiniuose tyrimuose taikomi ir kiti socioekonominės būklės vertinimo rodikliai, tačiau išsilavinimas ir gyventojų ekonominis aktyvumas laikomi pagrindiniais socioekonominiais sveikatos veiksniais (Leonavičius, Jasilionis 2009, 378). Tiek Lietuvoje, tiek užsienyje atlikti tyrimai rodo, kad mirtingumo rodikliai yra didesni mažesni išsilavinimą turinčių asmenų grupėse (Kotz, Doblhammer 2008; Jasilionis et al. 2007; Schumacher, Vilpert 2011; Jasilionis, Stankūnienė 2012).

Išsilavinimas yra unikalus socialinis veiksnys, nes jo poveikis individo sveikatai turi *kumuliacinį efektą*. Šis reiškinys gali būti apibrėžiamas kaip gebėjimas generuoti daugybę mažesnių efektų, kurie vėliau susilieja į bendrą teigiamą poveikį individo sveikatai (Mirowsky, Ross 2003, 141). Teigiama kumuliacinio efekto pasekmė – ilgesnė individo gyvenimo trukmė bei ilgesnė sveiko gyvenimo trukmė. Svarbu ne tik, kokį išsilavinimą individas sugebėjo įgyti per savo gyvenimą, bet ir kokį išsilavinimą turėjo jo tėvai. Tyrimai rodo, kad mažesni išsilavinimą turinčių tėvų vaikai patenka į didesnio kūdikių mirtingumo rizikos grupę (Cochrane et al. 1982; Abuqamar et al. 2011).

Kumuliacinį efektą, kurį sukelia išsilavinimas, kaip vienas pagrindinių sveikatos diferenciacijos veiksnių, galima vadinti tam tikra socialinio kapitalo kaupimo forma. Johnas Mirowskis ir Catherine E. Ross (Mirowsky, Ross 2003, 141–143) skiria tris pagrindines išsilavinimo kumuliacinio efekto formas:

- socioekonominę akumuliaciją,
- elgesio akumuliaciją,
- biologinę akumuliaciją.

Socioekonominė akumuliacija siejama su geresnėmis darbo sąlygomis, kurias suteikia išsilavinimas. Su geresnėmis karjeros galimybėmis, aukštesniu atlyginimu ir, žinoma, aukštesne padėtimi socialinėje hierarchijoje. Visa tai suteikia galimybę gyventi patogesnę ir sveikesnę gyvenimą (Mirowsky, Ross 1998, 419–420).

Elgesio akumuliacija susijusi su individo polinkiu į sveiką gyvenseną. Aukštesnę išsilavinimą turintis individas yra geriau informuotas ir dažniausiai turi daugiau žinių apie žalingų įpročių sukeliama neigiamą poveikį sveikatai, rūpinasi sveika mityba ir fiziniu aktyvumu. Kitas svarbus aspektas – galimybė valdyti savo gyvenimą (stipresnis individų vidinis kontrolės *lokusas*). Aukštesnę išsilavinimą turintys asmenys įgyja daugiau galimybių suvokti jų sveikatai kylančias grėsmes ir turi daugiau galimybių pasirinkti tai, kas jiems naudinga. Suvokimas, kad pats gali valdyti savo gyvenimą, suteikia daugiau pasitikėjimo savimi, mažina neigiamą streso poveikį sveikatai (Mirowsky, Ross 1998, 419–420).

Biologinė akumuliacija susijusi su individo fiziologija ir teigiamais bei neigiamais socialinės aplinkos efektais, kurie gali paveikti individo sveikatą. Išsilavinęs individas turi daugiau galimybių išvengti neigiamų biologinių efektų – tokių, kaip stresas, viršsvoris ar kenksmingos medžiagos, galinčios neigiamai veikti organizmą darbo vietoje – akumuliacijos (Mirowsky, Ross 1998, 419–420).

Apibendrinant galima teigti, kad išsilavinimas netiesiogiai veikia kitus socialinius veiksnius, galinčius turėti poveikio individo sveikatai. Pavyzdžiui, profesija ar ekonominis aktyvumas yra glaudžiai susiję su įgytu išsilavinimu. Taigi, su išsilavinimu susijęs teigiamas ir neigiamas poveikis individo sveikatai akumuliuojamas, kol galiausiai aukštąjį išsilavinimą turinčiam vyresnio amžiaus asmeniui suteikia didelį pranašumą prieš mažai išsilavinusius asmenis. Kitaip tariant, išsilavinimas individo sveikatą veikia trimis etapais. Visų pirma jis persmelkia (angl. *permeate*) įvairias gyvenimo sritis, vėliau jis akumuliuojamas (angl. *accumulate*) ir taip jo poveikis individo sveikatai yra sustiprinamas (angl. *amplificate*) (Mirowsky, Ross 2005, 32).

Įgytas išsilavinimas yra glaudžiai susijęs su individo profesija ir užimama padėtimi socialinės hierarchijos struktūroje. Žiūrint iš mirtingumo diferenciacijos perspektyvos, nėra taip svarbu, kokia yra konkreti individo profesija. Svarbu, kokiai užimtumo grupei šią profesiją galima priskirti. Dideliais mirtingumo rodikliais labiausiai išsiskiria tos profesijų grupės, kurių kasdienė veikla susijusi su fiziniu darbu (Cockerham 2007b, 83 ir kt.). Viena vertus, priklausymas tam tikrai socialinei klasei, kurios profesinė veikla dažniausiai yra susijusi su fiziniu darbu, neturėtų kenkti sveikatai žiūrint iš modernios visuomenės, kurios individas vis mažiau juda ir būna gryname ore, perspektyvos. Vis dėlto fizinis darbas dažnai susijęs su buvimu ore bet kokiomis sąlygomis, kurios nebūtinai teigiamai veikia sveikatą. Pavyzdžiui, darbas žvejybos ar

statybos srityje. Be to, fizinis darbas dažnai būna susijęs su itin dideliais ir todėl neigiamais krūviais tam tikroms organizmo sistemoms. W. C. Cockerhamas pabrėžia, kad saikingas fizinis aktyvumas laisvalaikiu ar pramogaujant, jeigu jis tikslingai nukreiptas į sveikatinimą, yra daug naudingesnis, negu sunkus fizinis darbas. Pastarasis dažnai sukelia nuolatinės organizmo perkrovas (Cockerham 2013, 149; Dunn et al. 1999).

Nuo įgyto išsilavinimo priklauso gyventojų pajamos ir ekonominis aktyvumas. Tyrimai rodo, kad gyventojų sveikata koreliuoja su jų ekonominiu aktyvumu. Ilgalaikių bedarbių, ekonomiškai neaktyvių ar neįgalių gyventojų sveikatos ir mirtingumo rodikliai yra žymiai didesni negu dirbančiųjų (Blomgren, Valkonen 2007; Kunst et al. 2007; Jasilionis, Stankūnienė 2012 ir kt.). Lietuvoje atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad ekonomiškai neaktyvių vyrų standartizuoti mirtingumo rodikliai visų mirties priežasčių atžvilgiu yra 3,61 karto didesni negu dirbančiųjų, o mirties dėl alkoholio vartojimo atžvilgiu šis santykis siekia 4,49 karto (Jasilionis, Stankūnienė 2012, 69, 85). Dažniau su sveikatos problemomis susiduria ilgalaikiai bedarbiai. Ilgalaikis nedarbas paprastai susijęs su mažomis individo pajamomis, užtikrinančiomis tinkamą mitybą bei kitas materialines gyvenimo sąlygas. Be to, ilgalaikis nedarbas gali turėti neigiamą poveikį žmogaus savivertei ir pasitikėjimui savimi. Šios psichologinės problemos padidina depresijos ir savižudybės riziką (Diedrichsen et al. 2012, 47). Suomijoje atliktas tyrimas rodo, kad ilgai pastovaus darbo neturinčių vyrų savižudybių rizika išauga ir yra net 3 kartus didesnė, negu dirbančiųjų (Mäki, Martikainen 2012). Lietuvoje bedarbių ir ekonomiškai neaktyvių vyrų mirtingumo rizika yra atitinkamai 2,08 ir 2,20 karto didesnė, negu dirbančiųjų (Jasilionis, Stankūnienė 2012, 82).

Ilgalaikis nedarbas dažnai būna susijęs su kitais socialiniais-ekonominiais individo apibūdinimais: prastesniu išsilavinimu, žemesnėmis pareigomis (iki bedarbystės), žemesniu socialiniu statusu (Bartley, Owen 1996). Būtent žemesnio socialinio statuso asmenys dažniau patiria ilgalaikę bedarbystę. Dirbant nekvalifikuotą darbą yra sunkiau išlaikyti darbo vietą, ypač jeigu turima fizinė sveikatos problemų. Kvalifikuoti specialistai ir vadovai dažnai randa galimybių dirbti net ir sveikatos sutrikimų atveju. Kitas svarbus veiksnys – esant nepalankioms makroekonomikos aplinkybėms, darbo visų pirma netenka nekvalifikuoti specialistai. Svarbu pastebėti, kad ekonominei recesijai pasibaigus, darbą vėl susiranda tik tie nekvalifikuoti darbininkai, kurie neturi sveikatos problemų (Bartley, Owen 1996).

Išsilavinimas kaip kultūrinio kapitalo dalis Pierre'o Bourdieu teorijoje

Pastaraisiais metais vis dažniau kalbama apie tai, kad P. Bourdieu socialinės praktikos teorija gali būti tinkamu įrankiu nagrinėjant sveikatos skirtumą

ir mirtingumo diferenciacijos problemas (Cockerham 2007a; Cockerham 2007b; Cockerham 2013; Pinxten, Lievens 2014 ir kt.). Socialinio, ekonominio ir kultūrinio kapitalų koncepcijos gali būti pasitelkiamos nagrinėjant netolygų išteklių, reikalingų siekiant geros sveikatos ir ilgos gyvenimo trukmės, pasiskirstymą visuomenėje (Abel, Frohlich 2012; Pinxten, Lievens 2014).

Pats P. Bourdieu nenagrinėjo skirtingos sveikatos problemų ir nevykdė sveikatos tyrimų, tačiau socialinės praktikos teorija gali būti taikoma nagrinėjant tam tikrus sveikatos skirtumų klausimus (Pinxten, Lievens 2014, 1097). Specialiojoje literatūroje nurodoma keletas pranašumų, kuriuos epidemiologiniams tyrimams galėtų suteikti P. Bourdieu socialinės praktikos teorija (Pinxten, Lievens 2014). Visų pirma, sveikatos sociologijos teorijų, nagrinėjančių sveikatos skirtumus, taikymas epidemiologijos tyrimams suteikia tvirtą teorinį pagrindą, galintį padėti paaiškinti mirtingumo diferenciacijos priežastinius mechanizmus ir jų tarpusavio sąveiką (Popay et al. 1998). Antra, P. Bourdieu teorija atkreipia dėmesį į netolygų galios ir išteklių pasiskirstymą šiuolaikinėje visuomenėje. Tai yra svarbu siekiant suvokti sveikatos skirtumų priežastis ir pasekmes (Grineski 2009). Trečia, socialinės praktikos teorija nagrinėja socialinės struktūros poveikį individo elgesiui, todėl suteikia tyrėjui galimybę įvertinti makrosocialinio lygmens veiksmų poveikį mirtingumo diferenciacijai (Veenstra 2007; Cockerham 2007a; Cockerham 2007b; Cockerham 2013). Na ir paskutinis P. Bourdieu teorijos privalumas, kurį pabrėžia Wouteris Pinxtenas ir Johnas Lievensas yra tai, kad ji sutelkia dėmesį į individo sukauptą kapitalą, o ne į kokių nors išteklių trūkumą. Taip yra atveriamas kelias išsamesnei analizei, apimančiai įvairias socialinio ir kultūrinio kapitalo formas ir skirtingų kapitalo rūšių sąveiką (Pinxten, Lievens 2014).

Sveikatos sociologas W. C. Cockerhamas (2013) teigia, kad visos šiuolaikinės sociologijos teorijos turi vieną bendrą savybę – jose daroma prielaida, kad egzistuoja *kažkokia* išorinė jėga, turinti poveikį individo veiksmams. Ši jėga dažniausiai įvardinama kaip socialinė struktūra (Cockerham 2013, 138). Remiantis P. Bourdieu socialinės praktikos teorija, į sveikatos sociologiją galima įvesti socialinės struktūros dimensiją (Cockerham 2013, 138). Viena iš pagrindinių socialinės praktikos teorijos sąvokų yra *socialinis laukas* (pranc. *champs sociaux*), kuris gali būti suvokiama kaip tam tikra socialinės struktūros dalis. Socialinis laukas struktūruoja socialinių veikėjų elgesį pagal tam tikrus galios santykius. Kiekvienas socialinio lauko veikėjas patiria įvairių galios santykių ir tuo pat metu konkuruoja su kitais veikėjais dėl galimybės įgyti daugiau galios. Socialinis laukas – tai objektyvūs santykiai tarp tam tikrame lauke egzistuojančių galios pozicijų (Poviliūnas 2011, 28).

Socialinis sveikatos laukas arba tiesiog *sveikatos laukas* gali būti apibrėžtas kaip socialinės struktūros dalis, tam tikra socialinių santykių visuma, kurioje veikia socialinės grupės, institucijos ir atskiri asmenys, disponuojantys išteklių, būtinais užtikrinti gerą individo sveikatą. Remiantis P. Bourdieu teorija, *sveikatos lauke* nuolat kintančias socialinių veikėjų pozicijas apibūdina *habitus*

sąvoka, reiškianti *interiorizuotas struktūruojančias struktūras*, kurios organizuoja socialinių veikėjų praktikas ir daro įtaką tų praktikų suvokimui (Poviūnas 2011, 28). Pats P. Bourdieu pateikia ne vieną *habitus* apibrėžimą, tačiau apibendrinant galima teigti, kad *habitus* – tai individo įsisavintos socialinio pasaulio, kuriame jis gyvena, patirtys (Korp 2010, 805). W. C. Cockerhamas (2013, 135–136 p.) teigia, kad *habitus* veikia kaip kognityvinis žemėlapis arba minčių aibė, kuria paprastai vadovaujasi individas, atsižvelgdamas į gyvenimo suteikiamas galimybes.

P. Bourdieu (1986; 1987, 4) skiria keturias pagrindines kapitalo formas: kultūrinį, socialinį, ekonominį ir simbolinį kapitalą. Nepaisant to, kad P. Bourdieu kapitalo teorija plačiai taikoma socialiniuose moksluose, sveikatos skirtumų tyrimuose ši teorija imta taikyti tik pastaraisiais metais (Carpiano 2006; Song 2013; Pinxten, Lievens 2014 ir kt.). Dažniausiai sveikatos skirtumų tyrimuose pasitelkiama ekonominio kapitalo, kaip su sveikata susijusio išteklių, koncepcija, o socialinis kapitalas nagrinėtas gana mažai (Carpiano 2006, 166).

Kiekvienas individas ar socialinė grupė, besivaržanti *sveikatos lauke*, į jį patenka turėdama tam tikrą sukaupto kapitalo derinį. P. Bourdieu (1987, 4) socialinio lauko dalyvius lygina su žaidėjais, sėdinčiais prie kortų stalo. Žaidėjo kortų derinys (sveikatos lauko atveju – tam tikras su sveikata susijusių išteklių derinys), lemia jo galią šiame žaidime. Svarbu pabrėžti, kad skirtinguose socialiniuose laukuose tas pats kapitalo derinys gali turėti skirtingą galią.

Pasak P. Bourdieu (1986), kultūrinis kapitalas individui dažniausiai yra perduodamas šeimoje arba mokykloje. Pats P. Bourdieu skiria tris kultūrinio kapitalo rūšis. Pirmoji – tai objektyvuotas (pranc. *forme objective*) kapitalas. Jį sudaro kultūros vertybės, pavyzdžiui, dailės ar muzikos kūriniai, knygos ir pan. Viena vertus, šis kapitalas nesunkiai gali būti transformuojamas į ekonominį kapitalą, t. y. perduodamas už pinigus ar iškeičiamas į kitas ekonomines gėrybes. Kita vertus, objektyvuotasis kultūrinis kapitalas yra glaudžiai susijęs su kita kultūrinio kapitalo forma – inkorporuotu (pranc. *forme incorporée*), arba įsisavintu, kultūriniu kapitalu. Terminą *inkorporuotas* P. Bourdieu vartoja norėdamas pabrėžti, kad šis kapitalas yra susijęs su individo kūnu ir protu, yra neatsiejama individo dalis. Inkorporuotasis kultūrinis kapitalas, pasak autoriaus, susijęs su individo išprusimu. P. Bourdieu teigia, kad siekiant sukaupti šį kapitalą, reikia į save, į savo asmenybės tobulinimą investuoti daug laiko ir išteklių. Autoriaus žodžiais tariant, „inkorporuotasis kapitalas – tai materialus turtas, paverstas integralia individo dalimi“ (1986, 244).

Trečioji P. Bourdieu nagrinėjama kultūrinio kapitalo forma yra institucionalizuotas (pranc. *forme institutionnalisée*) kapitalas. Tai tokia kultūrinio kapitalo forma, kuri yra visuotinai pripažįstama, išduodant tam tikrą dokumentą, patvirtinantį įgytą kultūrinę ar kitokią kompetenciją. Kaip jau buvo minėta, ši kapitalo forma, o tiksliau – jos institucionalizavimas, suteikia galimybę išmatuoti ir palyginti skirtingų individų sukaupto kultūrinio kapitalo lygius

(P. Bourdieu 1986). Vienas iš institucionalizuoto išsilavinimo panaudojimo mirtingumo diferenciacijos tyrimuose pavyzdžių galėtų būti gyventojų mirtingumo rodiklių skirtumų įvertinimas, atsižvelgiant į tai, kokį išsilavinimą jie yra įgiję. Svarbu pabrėžti, kad institucionalizuotasis kultūrinis kapitalas, pavyzdžiui, išsilavinimas, taip pat gali virsti ekonominiu kapitalu. Tiesa, šis virsmas gali užtrukti ilgiau, negu objektyvuotojo kultūrinio kapitalo pavertimas ekonominiu. Vis dėlto tyrimai rodo, kad aukštesnį išsilavinimą turinčių asmenų darbo užmokestis yra didesnis.

Duomenys ir metodai

Tyrimė pasinaudota dviem pagrindiniais duomenų šaltiniais: Lietuvos gyventojų surašymu ir Lietuvos mirčių registru. Šie duomenys naudoti atliekant regresinę analizę. Gyventojų mirtingumo duomenys paimti iš 2011 m. kovo 1 d. – 2013 m. gruodžio 31 d. Lietuvos mirčių registro. Duomenys apie gyventojų sociodemografines charakteristikas paimti iš 2011 m. Lietuvos gyventojų surašymo anketos. Gyventojų surašymo ir mirčių registro duomenų susiejimo procedūra buvo atlikta Lietuvos statistikos departamento darbuotojų, kuriems leidžiama dirbti su individualaus lygmens duomenimis, turinčiais konfidencialią informaciją apie gyventojų asmens kodus. Šio tyrimo autoriai dirbo tik su antriniais (nuasmenintais) duomenimis.

Atliekant darbingo amžiaus vyrų mirtingumo analizę nuspręsta nagrinėti 30–59 metų amžiaus vyrų grupę. Ši amžiaus grupė pasirinkta dėl keleto priežasčių. Pirma, šio amžiaus vyrai paprastai yra aktyviausi visuomenės nariai. Dauguma šios amžiaus jaunų vyrų jau turi nuolatinį darbą, o pagyvenę vyrai vis dar nėra išėję į pensiją. Antra, į tyrimą įtraukus jaunesnius negu 30 metų asmenis, padidėja rizika, kad jų socialinis statusas (išsilavinimas, santuokinė būklė, užimtumas) stebėjimo laikotarpiu gali pasikeisti. Trečia, pasirinkus šio amžiaus asmenų grupę, atsiranda galimybė tyrimo rezultatus palyginti su anksčiau Lietuvoje atliktų panašių tyrimų rezultatais (Jasilionis et al. 2006; Jasilionis et al. 2007; Jasilionis, Stankūnienė 2011).

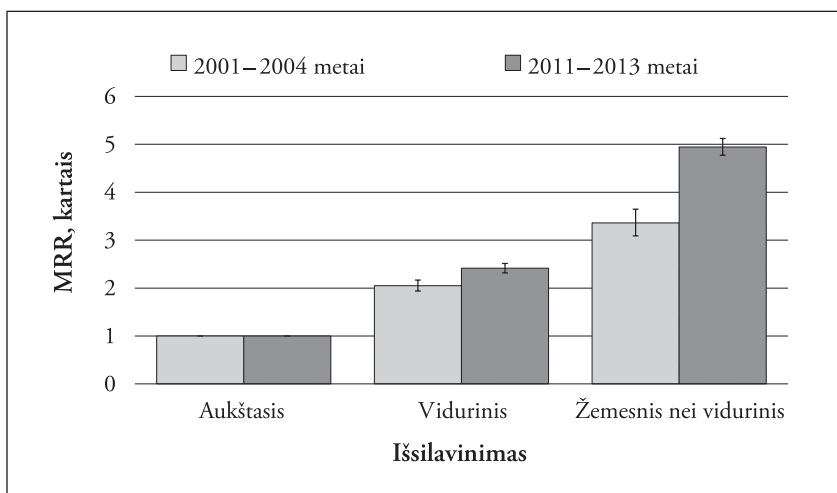
Pasirinktos amžiaus grupės vyrai toliau pagal amžių suskirstyti į 6 kategorijas, kurių kiekvieną sudaro 5 metų amžiaus tarpsnis. Skiriamos trys išsilavinimo kategorijos: aukštasis, vidurinis ir mažesnis nei vidurinis išsilavinimas. Individo lygmens kintamųjų kategorijos buvo sudarytos atsižvelgiant į gyventojų surašymo anketos specifiką ir į kintamųjų kategorizaciją panašiuose tyrimuose (Jasilionis et al. 2006; Jasilionis et al. 2007; Jasilionis, Stankūnienė 2011).

Šiame tyrime individų mirtingumo diferenciacija išnagrinėta trijų mirties priežasčių grupių atžvilgiu: visų mirties priežasčių, mirties dėl alkoholio vartojimo ir savizudybių. Visų mirties priežasčių analizės rezultatai parodo bendrojo vyrų mirtingumo lygio sąveiką su individualaus išsilavinimo kategorijomis.

Į savižudybių mirties priežasčių grupę įtrauktos mirtys dėl tyčinio apsinuodijimo ar susižalojimo (X60–X84, pagal ICD-10 klasifikaciją). Mirčių dėl alkoholio vartojimo grupėje tirti pasirinktos apsinuodijimo alkoholiu (X45) ir dėl alkoholio vartojimo kilusių kepenų ligų – alkoholinės kepenų ligos (K70) ir kepenų fibrozės bei cirozės (K74) – mirties priežastys.

Tyrimo rezultatai

Pasirinkta tyrimo metodika gautus rezultatus leidžia palyginti su prieš dešimtmetį atliktais panašaus tyrimo rezultatais. Remiantis 2001 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis mažesni negu vidurinį išsilavinimą turinčių vyrų bendrojo mirtingumo (visos mirties priežastys) rodikliai 2001–2004 m. buvo 3,36 karto didesni, negu aukštąjį išsilavinimą turinčių vyrų (Jasilionis et al. 2006). Mūsų atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad 2011–2013 m. minėtas mirtingumo rodiklių skirtumas gerokai išaugo ir siekė beveik 5 kartus. Taigi galima daryti išvadą, kad pastarojo dešimtmečio prieštaringi socioekonominiai pokyčiai (tarp jų ir ekonominė recesija) koreliuoja su suaugusių vyrų mirtingumo diferenciacijos didėjimu. Būtent makrosocialiniame lygmenyje vykę pokyčiai turėjo neigiamos įtakos darbingo amžiaus vyrų sveikatai. Šis reiškinys gali būti susijęs ne tik su gerai sveikatai užtikrinti reikalingų išteklių sumažėjimu, bet ir ekonominės recesijos sukkelto psichosocialinio streso poveikiu labiau pažeidžiamoms vyrų grupėms. Akivaizdu, kad bedarbystės ir kitų problemų gilėjimas ekonominės recesijos metais labiausiai palietė menkiau išsilavinusius vyrus. Taigi galima teigti, kad per pastarąjį dešimtmetį vykę socialiniai ir ekonominiai

I PAV. MIRTINGUMO RODIKLIŲ SANTYKIS 2001–2004 M. IR 2011–2013 M., 30–59 METŲ AMŽIAUS VYRAI, LIETUVA

pokyčiai turėjo neigiamą poveikį darbingo amžiaus vyrų užimamai vietai *sveikatos lauke*.

Svarbu pabrėžti, kad labiausiai mirtingumo rodiklių skirtumai padidėjo mažesnią negu vidurinę išsilavinimą turinčių darbingo amžiaus vyrų grupėje (1 pav.). Galima daryti prielaidą, kad visuomenės sveikatos srityje vykstantys teigiami pokyčiai yra labai selektyvūs, iš kurių daugiausiai naudos gauna aukštesniems socialiniams sluoksniams priklausantys darbingo amžiaus vyrai.

Šiame tyrime išnagrinėti darbingo amžiaus vyrų mirtingumo rodiklių skirtumai trijų skirtingų mirties priežasčių grupių – visų mirties priežasčių, savižudybių ir mirties dėl alkoholio vartojimo – atžvilgiu. Nustatyta, kad didžiausia mirtingumo diferenciacija pagal išsilavinimą buvo mirties dėl alkoholio vartojimo atvejais (1 lentelė). Tai patvirtina prielaidą, kad nepaisant mažėjančio visos populiacijos mirtingumo dėl alkoholio rodiklių, žemesnėse socialinėse grupėse būklė iš esmės nesikeičia. Panašias išvadas galima padaryti ir vertinant vyrų savižudybių skirtumus. Didžiuliai mirtingumo rodiklių skirtumai rodo, kad savižudybių mastai kai kuriose socialinėse grupėse iš esmės nesikeičia ir išlieka ypač dideli.

I LENTELĖ. MIRTINGUMO RODIKLIŲ SANTYKIS (MRR),
30–59 METŲ AMŽIAUS VYRAI, LIETUVA, 2011–2013 M.

Išsilavinimas	MRR	Pasikliautiniai intervalai		P reikšmė 0,05	Atvejų skaičius (n)
		Apatinis	Viršutinis		
Mirtingumas dėl visų mirties priežasčių					
Aukštasis	1,000	–	–	–	1132
Vidurinis	2,415	2,302	2,533	0,000	8740
Mažesnis nei vidurinis	4,943	4,674	5,229	0,000	2606
Mirtingumas dėl alkoholio					
Aukštasis	1,000	–	–	–	106
Vidurinis	3,152	2,659	3,737	0,000	824
Mažesnis nei vidurinis	6,457	5,322	7,837	0,000	262
Mirtingumas dėl savižudybių					
Aukštasis	1,000	–	–	–	96
Vidurinis	2,992	2,504	3,575	0,000	810
Mažesnis nei vidurinis	5,945	4,861	7,271	0,000	263

Diskusija ir išvados

Pastaraisiais metais *socialinio lauko* koncepcija dažnai taikoma sociologiniuose tyrimuose, o P. Bourdieu tekstai yra vieni dažniausiai cituojamų sociologijos mokslo darbų. Vis dėlto kai kurie autoriai pabrėžia, kad P. Bourdieu koncepcijos dažnai interpretuojamos kiek kitaip, negu jas apibrėžė pats autorius. Martinas D. Munkas ir Troelsas M. Krarupas (2014) teigia, kad taikant kultūrinio kapitalo koncepciją švietimo tyrimuose šis išteklius dažnai suvokiamas kaip individuali asmens savybė, paliekant nuošalyje kontekstą, kuriame juo naudojamosi. Pats P. Bourdieu (1984, 106) teigia, kad socialinė klasė arba vieta socialinėje hierarchijoje (šiuo atveju – vieta *sveikatos lauke*) negali būti apibrėžiama vien tik socialiniais demografiniais kintamaisiais ar jų deriniu. Taigi *sveikatos lauko* tyrimuose taikyti paskirus sociodemografinius kintamuosius, atsižvelgiant tik į statistinių rodiklių reikšmingumą, būtų ne visiškai tikslu. Interpretuojant P. Bourdieu, koreliacijos tarp sociodemografinio kintamojo ir mirtingumo rodiklių nustatymas dar neparodo priežastinio ryšio. Autorius teigia, kad socialinė klasė turėtų būti apibrėžiama kaip tam tikra santykių visuma, egzistuojanti socialinėje struktūroje (Bourdieu 1984, 106). Būtent ši santykių visuma formuoja konkretiems individams ar jų grupėms būdingą su sveikata susijusią socialinę praktiką.

Taigi interpretuojant šiame straipsnyje pateikiamus mirtingumo diferenciacijos tyrimo rezultatus galima teigti, kad čia nagrinėjamas tik vienas *sveikatos lauko* aspektas – individo lygmens kintamųjų poveikis mirtingumo diferenciacijai. Siekiant išsamiai išnagrinėti darbingo amžiaus vyrų *sveikatos lauką* tolesniuose tyrimuose galima būtų plačiau aptarti istorinį demografinį mirtingumo diferenciacijos Lietuvoje susiformavimo aspektą, išryškinti makrosocialinio lygmens kintamųjų poveikį. Naudingos informacijos apie sveikatos skirtumų priežastinius mechanizmus galėtų suteikti kokybiniai tyrimai, kuriuose būtų išnagrinėti vidutinio amžiaus vyrų elgsenos modeliai, vyrų požiūris į su sveika gyvensena susijusias socialines praktikas ir *sveikatos lauko* dalyvių galios santykių struktūra.

Šio tyrimo rezultatai rodo, kad išsilavinimas išlieka vienas svarbiausių vidutinio amžiaus vyrų mirtingumo diferenciacijos veiksnių šiuolaikinėje Lietuvoje. Didžiuliai mirtingumo nuo alkoholio ir savižudybių skirtumai patvirtina prielaidas, kad išsilavinimas Lietuvoje yra labai svarbus vyrų elgsenos modeliams, ypač stresinėse situacijose ar ilgalaikio streso sąlygomis. Galima teigti, kad labiau išsilavinusiems (t. y. žinių įgijusiems) vyrams būdingas stipresnis vidinis kontrolės *lokusas* ir todėl jie nepasiduoda sveikatą žalojančiai elgsenai. Taigi mūsų tyrimas patvirtina kumuliacinio efekto hipotezę ir kultūrinio kapitalo kaupimo reikšmę individų sveikatai ir mirtingumo rizikai (Mirowsky, Ross 2003). Lietuvoje šiuo požiūriu svarbios ne tik socioekonominės (pavyzdžiui, pajamų diferenciacija pagal išsilavinimą), bet ir elgsenos

(su sveikata susijusios elgsenos) bei biologinė (savižudybių – psichosocialinio streso rodiklio) dimensijos. Straipsnyje pateikti duomenys apie didėjančią vyrų mirtingumo diferenciaciją pagal išsilavinimą rodo ir augančią inkorporuoto bei institucinio kultūrinio kapitalo reikšmę (Bourdieu 1986).

Galima teigti, kad nustatytas vyrų su aukštuoju išsilavinimu santykinis gausėjimas leidžia pagrįstai tikėtis, kad vyrų mirtingumas visos šalies mastu mažės. Akivaizdu, kad net ir netobula aukštojo mokslo sistema vis dėlto sugeba įdiegti esminius, vyrų išgyvenimui sudėtingomis socioekonominėmis sąlygomis itin reikšmingus įgūdžius ir vertybes. Būtent aukštasis išsilavinimas duoda pagrindą sėkmingam kultūrinio kapitalo kaupimui ateityje. Žymiai mažesnis nei šalies vidurkis vyrų su aukštuoju išsilavinimu mirtingumas taip pat leidžia tikėtis esminio situacijos pagerėjimo kitose vyrų grupėse. Kitų šalių tyrimai rodo, kad aukštojo išsilavinimo asmenų grupę galima laikyti savotiška avangardo grupe, kurios patirtį (sveikatos srityje) vėliau perima ir likusioji populiacijos dalis (Jasilionis et al. 2014). Kita vertus, didžiulis darbingo amžiaus vyrų su mažesniu nei vidurinis išsilavinimu mirtingumas gali būti susijęs ir su didėjančia šios grupės marginalizacija visuomenėje. Penkis–šešis kartus didesni nei vyrų su aukštuoju išsilavinimu mirtingumo rodikliai atskleidžia, kad mirtingumo, sveikatos ir su sveikata susijusios elgsenos požiūriu ši vyrų grupė tampa vis labiau selektyvi. Tai reiškia, kad nepalankūs (didžiausi ES) visos šalies vyrų mirtingumo rodikliai yra didinami tokių marginalių grupių, kuriose koncentruojasi ir specifinės mirties priežastys (dėl alkoholio vartojimo ir smurto).

Reikia pabrėžti, kad padidėjusio mirtingumo vyrų su mažiausiu išsilavinimu grupė nėra negausi (22 proc.). Todėl itin nepalankūs šios grupės mirtingumo rodikliai lemia ir itin didelius demografinius praradimus. Taikant hipotetinį scenarijų, pagal kurį visose vyrų grupėse mirtingumo lygis būtų toks pats, kaip ir mažiausio mirtingumo vyrų (su aukštuoju išsilavinimu) grupėje, būtų galima išvengti 59,27 proc. mirčių. Straipsnyje aptarta didėjanti mirtingumo diferenciacija pagal išsilavinimą kelia grėsmę tiek pastaraisiais metais pastebimo gyventojų mirtingumo mažėjimo tvarumui, tiek ir apskritai šalies demografiniai bei socialiniai raidai artimiausioje ateityje.

Apibendrinant galima teigti, kad išsilavinimas, kaip mirtingumo diferenciacijos veiksnys, turi didelį poveikį vidutinio amžiaus vyrų mirtingumo diferenciacijai. Kalbant P. Bourdieu terminais, *sveikatos lauko* žaidėjai disponuoja tam tikru kapitalo deriniu, kuris leidžia žaidėjui naudotis išteklių, reikalingais gerai sveikatai užtikrinti. Jeigu šį kapitalo derinį palygintume su žaidėjo turimomis kortomis, tai išsilavinimo korta veikiausiai būtų koziris.

Gauta 2015 04 03
Priimta 2015 05 18

Literatūra

- Abel, T., Frohlich, K. L. 2012. “Capitals and Capabilities: Linking Structure and Agency to Reduce Health Inequalities.” *Social Science & Medicine* 74 (2): 236–244.
- Abuqamar, M., Coomans, D., Louckx, F. 2011. “The Impact of Parental Education on Infant Mortality in Gaza Strip, Palestine.” *Journal of Public Health and Epidemiology* 3 (1): 28–33.
- Bartley, M., Owen, C. 1996. “Relation between Socioeconomic Status, Employment, and Health during Economic Change, 1973–93.” *British Medical Journal* 313 (7055): 445–449.
- Blomgren, J., Valkonen, T. 2007. “Characteristics of Urban Regions and All-cause Mortality in Working-Age Population: Effects of Social Environment and Interactions with Individual Unemployment.” *Demographic Research* 17 (5): 109–134.
- Bourdieu, P. 1986. “The Forms of Capital.” In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. J. Richardson, 241–258. New York: Greenwood.
- _____. 1987. “What Makes a Social Class? On The Theoretical and Practical Existence of Groups.” *Berkeley Journal of Sociology* 32: 1–17.
- Carpiano, R. M. 2006. “Toward a Neighbourhood Resource-based Theory of Social Capital for Health: Can Bourdieu and Sociology Help?” *Social Science & Medicine* 62 (1): 165–175.
- Cochrane, S. H., Leslie, J., O’Hara, D. I. 1982. “Parental Education and Child Health: Intracountry Evidence.” *Health Policy and Education* 2: 213–250.
- Cockerham, C. W. 2007a. *Medical Sociology*, 10th Edition. New Jersey: Pearson Prentice-Hall.
- _____. 2007b. *The Social Causes of Health and Disease*. Cambridge: Polity Press.
- _____. 2013. “Bourdieu and an Update of Health Lifestyle Theory.” In *Medical Sociology on the Move. New Directions in Theory*, ed. W. C. Cockerham, 127–154. Dordrecht: Springer Science + Business Media.
- Diederichsen, F., Andersen, I., Manuel, C.; Andersen, A. M., Bach, E., Baadsgaard, M., Brønnum-Hansen, H., Hansen, F. K., Jeune, B., Jørgensen, T., Søgaard, J. 2012. “Health Inequality – Determinants and Policies.” *Scandinavian Journal of Public Health* 40 (8): 12–105.
- Dunn, A. L., Marcus, B. H., Kampert, J. B., Garcia, M. E., Kohl, H. W. III, Blair, S. N. 1999. “Comparison of Lifestyle and Structural Interventions to Increase Physical Activity and Cardiovascular Fitness.” *The Journal of the American Medical Association* 281: 327–334.
- Evans, R. G., Barer, M. L., Marmor, T. R. 1994. *Why are some People Healthy and Others Not? The Determinants of the Health of Populations*. New York: Aldine de Gruyter.
- Grineski, S. E. 2009. “Parental Accounts of Children’s Asthma Care: the Role of Cultural and Social Capital in Health Disparities.” *Sociological Focus*: 42 (2): 107–132.
- Jasilionis, D., Shkolnikov, V. M., Andreev, E. M., Jdanov, D. A., Ambrozaitiene, D., Stankuniene, V., Mesle, F., Vallin, J. 2007. “Sociocultural Mortality Differentials

- in Lithuania: Results Obtained by Matching Vital Records with the 2001 Census Data." *Population (English edition)* 62: 597–646.
- Jasilionis, D., Shkolnikov, V. M., Andreev, E. M., Jdanov, D. A., Vågerö, D., Meslé, F., Vallin, J. 2014. "Do Vanguard Populations Pave the Way towards Higher Life Expectancy among Other Population Groups?" *Population* 69: 589–615.
- Jasilionis, D., Stankūnienė, V., Shkolnikov, V. M. 2006. *Lietuvos gyventojų mirtingumo sociodemografiniai skirtumai 2001–2004*. Vilnius: Statistikos departamentas ir Socialinių tyrimų institutas.
- Jasilionis, D., Stankūnienė, V. 2012. *Socioeconomic Differences in Adult Mortality Lithuania: a Census-Linked Study*. Vilnius: LSTC.
- Korp, P. 2010. "Problems of the Healthy Lifestyle Discourse." *Sociology Compass* 4 (9): 800–810.
- Kotz, J., Doblhammer, G. 2008. "Trends in Educational Mortality Differentials in Austria between 1981/82 and 2001/2002: A Study Based on a Linkage of Census Data and Death Certificates." *Demographic Research* 19 (51): 1759–1780.
- Kunst, A. E. 2007. "Describing Socioeconomic Inequalities in Health in European Countries: an Overview of Recent Studies." *Revue d'Epidémiologie et de Santé Publique* 55 (1): 3–11.
- Leonavičius, V., Jasilionis, D. 2009. „Visuomenės sveikatos veiksniai: šeimos ir lyčių santykių įtaka sveikatos savijautai“. In *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*, sud. V. Stankūnienė, A. Maslauskaitė, 367–416. Vilnius: STI.
- Mackenbach, J. P., Bos, V., Andersen, O., Cardano, M., Costa, G., Harding, S., Reid, A., Hemström, O., Valkonen, T., Kunst, A. E. 2003. "Widening Socioeconomic Inequalities in Mortality in Six Western European Countries." *International Journal of Epidemiology* 32 (5): 830–837.
- Mäki, N., Martikainen, P. 2012. "A Register-based Study on Excess Suicide Mortality among Unemployed Men and Women during Different Levels of Unemployment in Finland." *Journal of Epidemiology and Community Health* 66: 302–307.
- Marmot, M. 2005. "Social Determinants of Health Inequalities." *The Lancet* 365 (9464): 1099–1104.
- Martikainen, P., Martelin, T., Nihtilä, E., Majamaa, K., Koskinen, S. 2005. "Differences in Mortality by Marital Status in Finland from 1976 to 2000: Analyses of Changes in Marital-Status Distributions, Socio-Demographic and Household Composition, and Cause of Death." *Population Studies* 59 (1): 99–116.
- Mirowsky, J., Ross, C. E. 1998. "Education, Personal Control, Lifestyle, and Health: A Human Capital Hypotheses." *Research on Aging* 20: 415–449.
- _____. 2003. *Education, Social Status, and Health*. New York: Aldinede Gruyter.
- _____. 2005. "Education, Cumulative Advantage, and Health." *Ageing International* 30 (1): 27–62.
- Munk, M. D., Krarup, T. 2014. "Field Theory in Cultural Capital Studies of Educational Attainment." *British Journal of Sociology of Education* 12: 37–41.
- Murphy, M., Bobak, M., Nicholson, A., Rose, R., Marmot, M. 2006. "The Widening Gap in Mortality by Educational Level in the Russian Federation, 1980–2001." *American Journal of Public Health* 96: 1293–1299.

- Pinxten, W., Lievens, J. 2014. "The Importance of Economic, Social and Cultural Capital in Understanding Health Inequalities: Using a Bourdieu-Based Approach in Research on Physical and Mental Health Perceptions." *Sociology of Health and Illness* 36 (7): 1095–1110.
- Popay, J., Williams, G., Thomas, C., Gatrell, A. 1998. "Theorising Inequalities in Health: the Place of Lay Knowledge." *The Sociology of Health and Illness* 20 (5): 619–644.
- Poviliūnas, A. 2011. „Profesinės veiklos lauko tyrimo ypatumai“. *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 29: 16–34.
- Schumacher, R., Vilpert, S. 2011. "Gender Differences in Social Mortality Differentials in Switzerland (1990–2005)." *Demographic Research* 25 (8): 285–310.
- Shkolnikov, V. M., Andreev, E. M., Jasilionis, D., Leinsalu, M., Antonova, O. I., McKee M. 2006. "The Changing Relation between Education and Life Expectancy in Central and Eastern Europe in the 1990s." *Journal of Epidemiology and Community Health* 60 (10): 875–881.
- Shkolnikov, V. M., Andreev, E. M., Jdanov, D. A., Jasilionis, D., Kravdal, Ø. et al. 2012. "Increasing Absolute Mortality Disparities by Education in Finland, Norway and Sweden, 1971–2000." *Journal of Epidemiology and Community Health* 66 (4): 372–378.
- Song, L. 2013. "Social Capital and Health." In *Medical Sociology on the Move*, ed. W. C. Cockerham, 233–257. London: Springer.
- Valkonen, T. 2001. "Trends in Differential Mortality in European Countries." In *Trends in Mortality and Differential Mortality*, eds. J. Vallin, F. Meslé, T. Valkonen, 185–321. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Veenstra, G. 2007. "Social Space, Social Class and Bourdieu: Health Inequalities in British Columbia, Canada." *Health and Place* 13 (1): 14–31.
- Williams, G. H. 2003. "The Determinants of Health: Structure, Context and Agency." *Sociology of Health & Illness* 25: 131–154.

Educational Differences in Mortality among Working-age Men in Lithuania

Summary

This article points to the need of social theory in studies of health inequalities. We suggest that sociological concepts could be very useful in explaining health inequalities. This article presents research on educational differences in mortality among working-age men in Lithuania. A Bourdieu-based approach to health inequality and the cultural capital concept to study educational mortality differentials among men are used in the article. This research is based on the census-linked mortality dataset based on the linkage between all records from the 2011 Population Census of Lithuania and death records from the Lithuanian Causes of Death Register between the 1st of March 2011 and 31st of December 2013. Relative educational mortality differentials were assessed by means of Poisson regression mortality rate ratios. Results of the study

highlight a striking magnitude of relative mortality differences by education: all-cause mortality risk in lower-educated working-age males groups is about five times higher than in the group of those with higher education. This article confirms the value of approach based on Bourdieu social practice theory and indicates the need to expand the health field researches with wider analysis of historical and economical context.

This research is funded by the European Social Fund under the Global Grant measure (Project no. VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-067).

Naujos partnerystės po skyrybų teorinių hipotezių ir veiksnių analizė

ERNESTA PLATŪKYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Analizuojant ekonominius, socialinius ir kultūrinius veiksnius, kurie riboja / veikia žmonių galimybes patenkinti naujos partnerystės poreikį, straipsnyje yra apibendrinamos mokslinėje literatūroje minimos partnerystės atkūrimo teorinės hipotezės (poreikių, patrauklumo, galimybių), aptariami bei įvertinami pagrindiniai partnerystę po skyrybų skatinantys ir (ar) jai trukdantys veiksniai, tokie kaip amžius, lytis, išsilavinimas ir pan. Be to, įvertinamos ir vertybės, kurios lemia individų apsisprendimą megzti ar ne pakartotinius santykius. Atlikta analizė rodo kad partnerystę po skyrybų aiškinančios teorinės hipotezės integruoja keletą veiksnių, nes tai yra kompleksinis reiškinys. Vertybės ir veiksniai, tokie kaip amžius, išsilavinimas, vaikų turėjimas gali turėti neigiamos ir (ar) teigiamos įtakos partnerystės atkūrimo galimybės tiek moterims, tiek vyrams. Tačiau išsiskyrusios moterys susiduria su daugiau ribojančių veiksnių ir turi mažiau galimybių sukurti naują partnerystę, nei išsiskyrę vyrai. Vyru galimybės, poreikiai ir patrauklumas naujai partnerystei, kaip rodo tyrimai, nėra taip stipriai atriboti, todėl tie patys veiksniai, kurie moterims gali trukdyti užmegzti naują partnerystę, vyrams yra veikiau pozityvūs, nei negatyvūs. Po skyrybų individų veikiančios ekonominės, socialinės ir (ar) kultūros aplinkybės sąlygoja jo reakciją į susidariusią situaciją ir naują partnerystę gali tapti strategija negatyvioms skyrybų pasekmėms įveikti. Siekiant visapusiškai išanalizuoti naujos partnerystės užmezgimo po skyrybų procesą, jį lemiančius veiksnius bei ekonominius, kultūros ir socialinius aspektus, reikėtų atlikti nuoseklius demografinius tyrimus ir įvertinti kohortinius partnerystės užmezgimo aspektus, kas leistų suprasti šio proceso selektyvumą. Nuosekli kokybinė analizė leistų suprasti kontekstinių veiksnių sąsajas ir visuomeninio lygmens veiksnių specifiką.

Raktažodžiai: šeimos atkūrimas, partnerystė po skyrybų, kohabitacija, skyrybos.

Keywords: reconstitution of family, partnership after divorce, cohabitation, divorce.

Įvadas

Išsiskyręs visuomenės narys nėra tas, kuris negalėtų užmegzti partnerystės ryšių sukurdamas naują šeimą, nesvarbu, ar santuokos, ar kohabitacijos būdu. Analizuoti atvejus, kodėl ir kaip užmezgamos pakartotinės partnerystės, yra svarbu, nes tiriant pirmą kartą kuriamas šeimas dažniausiai kyla klausimas dėl partnerystės užmezgimo laiko. Stebint pakartotines partnerystes, pagrindinis tyrimo klausimas yra „ar bus užmezgta nauja partnerystė?“, ypač jei išsiskiria vyresnio amžiaus situoktiniai (De Graaf, Kalmijn 2003).

Pakartotinės partnerystės yra gana dažnas reiškinys (Coleman, Ganong, Fine 2000), tačiau jų dažnumo rodikliai varijuoja priklausomai nuo šalies ir didžiąją dalimi yra nulemti šeimos demografinės raidos. Tyrimai, kuriuose analizuojamas naujos partnerystės užmezgimas po skyrybų, suaktyvėjo XX a. paskutiniame dešimtmetyje, todėl šiuos procesus Europoje, o juo labiau Lietuvoje nagrinėjančių darbų yra gana mažai (Maslauskaitė, Baublytė 2012). Naujos partnerystės užmezgimo po skyrybų tendencijos yra tirtos skirtingais aspektais – dažniausiai analizuojama, kas, kada ir kaip užmezga naują partnerystę, kokie yra partnerių tarpusavio santykiai, koks visuomenės požiūris į pakartotines santuokas ir kohabitacijas, kokios yra pasekmės vaikams (De Graaf, Kalmijn 2003). Tačiau, kaip teigia sociologė A. Maslauskaitė (2013), iki šiol nėra atlikta nuoseklių sociologinių tyrimų siekiant suprasti, kokie veiksniai lemia, kad vieni po skyrybų lieka vieniši, o kiti pakartotinai veda arba gyvena nesusituokę. Skyrybų metu patiriama finansinė, psichologinė, socialinė žala gali būti sumažinama ar net kompensuojama sukuriant naują šeimą (Amato 2000), todėl kitas svarbus tokios analizės aspektas yra naujos partnerystės užmezgimas kaip priemonė individui, išgyvenusiam skyrybas, įveikti negatyvias jų pasekmes.

Egzistuoja ir makrolygmens aspektas, kuris skatina analizuoti naujų partnerystės užmezgimo po skyrybų procesą. Vakarų šalių tyrėjai teigia, kad didėjantis kohabitacijų bei skyrybų skaičius signalizuoja apie santuokų mažėjimą (Bumpass 1990), todėl kyla diskusijos dėl šeimos deinstitutionalizacijos. Tačiau didėjantis naujų partnerystės po skyrybų skaičius leidžia daryti prielaidą, kad šeimos institutas egzistuoja ir šiuolaikinėje visuomenėje; net esant gana dideliame skyrybų rodikliui, šeimos kaip instituto negalima laikyti nykstančiu fenomenu.

Dėl išvardytų priežasčių aktualu analizuoti, kokie ekonominiai, socialiniai ir kultūros veiksniai riboja / turi įtakos žmonių galimybėms patenkinti naujos partnerystės užmezgimo poreikį, todėl šiame straipsnyje **siekama** išanalizuoti mokslinėje literatūroje nurodytas naujos partnerystės užmezgimo teorines hipotezes bei aptarti šį procesą skatinančius ir (ar) trukdančius veiksnius (amžius, lytis, išsilavinimas ir pan.).

Teorinės naujos partnerystės užmezgimo hipotezės ir šiam procesui įtaką darantys veiksniai

Literatūroje dažniausiai minimos trys teorinės naujos partnerystės užmezgimo po skyrybų hipotezės: **poreikių, patrauklumo ir galimybių** (De Graaf, Kalmijn 2003). Kiekviena iš jų integruoja ekonominius, socialinius ir kultūros veiksnius. Šiame skyriuje trumpai jas aptarsime.

Sociologiniuose ir demografiniuose tyrimuose analizuojant partnerystės užmezgimą, susitelkiama į lytį, amžių, vaikų turėjimą, išsilavinimą. Kiekvienas iš šių veiksnių atsižvelgiant į individo poreikius, patrauklumą ar sugebėjimus gali sukurti palankias arba nepalankias sąlygas naujai partnerystei užmezgti. Vienas iš reikšmingiausių veiksnių yra individo lytis, kadangi lyčių skirtumai išryškėja analizuojant visas hipotezes ir apima daugumą naują partnerystę ribojančių ir (ar) skatinančių veiksnių.

Be konkrečių veiksnių, kurie skatina arba stabdo naujos partnerystės užmezgimą, išskiriamos ir vertybės, kurios lemia individų apsisprendimą mezgti ar ne naujus santykius (Clarkberg, Stolzenberg, Waite 1995). Dažniausiai vertybės yra sąlygojamos individo socialinės bei kultūros aplinkos ir priklauso nuo kartos priimamų sprendimų bei pasirinkimų. Ne tokios tradicinės pažiūros, kaip rodo atlikti tyrimai, yra susijusios su vėlyva santuoka, kohabitacija, vaikų neturėjimu ir dažnesnėmis skyrybomis (Clarkberg, Stolzenberg, Waite 1995). Pagrindinės tyrėjų skiriamos vertybės, turinčios neigiamos ir (ar) teigiamos įtakos naujos partnerystės užmezgimo procesui, yra šios: 1) emancipacija – orientacija į lygiavertčius vyro ir moters vaidmenis; 2) individualumas – autonomija ir saviraiškos išryškėjimas; 3) religingumas – įsitraukimas į religiją ir bažnyčios veiklą. P. De Graafas ir M. Kalmijanas (2003) teigia, kad emancipaciją ir individualumą vertinantys individai mažiau palaiko santuokos instituciją, todėl jie neįaučia moralinės būtinybės sukurti šeimą. Tokie individai yra labiau linkę kohabituoti, o ne pakartotinai tuoktis. Religinės vertybės nėra itin svarbios naujai partnerystei užmezgti, tačiau religingi žmonės yra labiau linkę dar kartą tuoktis, kadangi kai kuriose religinėse doktrinosose santuoka yra vienintelis būdas atkurti ir intymius santykius. Religiniai žmonės taip pat nelabai linkę į kohabitaciją, jie atmets bet kokią galimybę gyventi kartu nesusituokus (Thornton, Axinn, Hill 1992). Tokiu atveju individas renkasi gyvenimą vienvietėje, o ne mezga naują partnerystę. Taip vertybės gali tapti kliūtimi naujai partnerystei.

Nors tyrėjai kreipia dėmesį į vertybes, jos yra ne tokios svarbios pakartotinai mezgant partnerystę, kaip pirmosios atveju. Skyrybų metu ir ypač po jų vertybių skalė, veikiama skyrybų proceso ar pasekmių, kinta, o individo pasirinkimas pradėti naują partnerystę yra pasikeitusių gyvenimo sąlygų pasekmė.

Poreikių tenkinimo hipotezė

Žmonės ieško partnerystės tikėdamiesi, kad partnerio buvimas šalia patenkins įvairius emocinius, socialinius, ekonominius jų poreikius. O išsiskyrę asmenys turi naujai atsiradusių ir (ar) buvusioje santuokoje neįgyvendintų poreikių (Goldscheider, Waite 1986), kuriuos taip pat svarbu patenkinti.

Dėl skyrybų susidariusi finansinė situacija iškelia papildomus reikalavimus materialiams poreikiams patenkinti, todėl *partnerių ekonominė būklė*

skyrybų metu ir po skyrybų atlieka pakankamai svarbų vaidmenį mezgant naują partnerystę. Kaip rodo tyrimai, moterys, kurios pirmosios santuokos metu nedirbo apmokamo darbo, buvo ekonomiškai priklausomos, po skyrybų turi mažiau galimybių įsitvirtinti darbo rinkoje, todėl turi stipresnį akstiną susirasti kitą partnerį (siedama užtikrinti savo materialius poreikius) (Becker, Landes, Michael 1977). Tačiau po skyrybų pajutusios finansinį nepriteklių, moterys gali įgyti motyvaciją susirasti apmokamą darbą ir tokiu būdu patenkinti poreikius bei pasiekti finansinį savarankiškumą, o tai gali apskritai sumažinti norą ieškoti naujos partnerystės ar kurti naują šeimą (Becker, Landes, Michael 1977). Tokiu atveju nauja darbo aplinka tampa vieta, kurioje egzistuoja teorinės galimybės susirasti kitą partnerį (apie tokių galimybių priežastis bus kalbama vėliau), tačiau tenkinami ekonominiai poreikiai mažina interesą mezgti naują partnerystę.

Palyginti su moterimis, vyrų užimama ekonominė padėtis turi kitokią įtaką naujai partnerystei. Vyrų, kurie pirmoje santuokoje daugiau laiko praleido dirbdami, mažiau laiko skyrė namų ruošai ir vaikų priežiūrai, skyrybų atveju gali jaustis ne tokie savarankiški ir autonomiški namų ruošoje, todėl gali turėti didesnę poreikį greičiau susirasti naują partnerę, kuri galėtų patenkinti šiuos jų poreikius (Van Poppel 1995). Vyrų, turintys aukštesnę socioekonominę statusą, gali turėti daugiau poreikių, bet ir daugiau galimybių naujai partnerystei užmezgti, nei mažiau finansinių išteklių ir žemesnę socialinę statusą turintys vyrai (Becker, Landes, Michael 1977).

Kita svarbi priežastis, dėl kurios sutuoktiniai siekia sukurti naujas šeimas po skyrybų ir patenkinti tam tikrus savo poreikius, yra *vaikai*. Pirmoje santuokoje vaikų nesusilaukusiems sutuoktiniams noras jų turėti gali būti lemiantis veiksnys naujai partnerystei užmezgti (De Graaf, Kalmijn 2003). O tiems, kurie jau turi vaikų iš buvusios santuokos, jie gali būti tiesiogiai susiję finansiniais poreikiais ir daryti įtaką ekonominei šeimos būklei, naują partnerystę panaudojant kaip vieną iš priemonių finansiniam nepritekliui patenkinti.

Individo patrauklumo hipotezė

Patrauklumo hipotezė aptaria veiksnius, kurie gali sumažinti arba padidinti individo patrauklumą ir galimybes pradėti naują partnerystę. Ši hipotezė ir su ja susiję veiksniai yra svarbūs tiek pirmai, tiek vėlesnėms partnerystėms, tačiau pastaruoju atveju skiriasi patrauklumą sudarančių dėmenų kompleksas. Pirmosios partnerystės atveju individo fizinis patrauklumas turi didesnę įtaką ieškant partnerio ir gali tiesiogiai lemti šeimos sukūrimą, o kartais ir santykių trukmę (De Graaf, Kalmijn 2003). Tačiau po skyrybų mezgant naują partnerystę atsiranda svarbesnių veiksnių už fizinį patrauklumą, kurie turi įtakos partnerių santykiams (Goldscheider, Francis, Waite 1986).

Vienas svarbiausių partnerio patrauklumą mažinančių veiksnių, ribojančių naujos partnerystės užmezgimo galimybes yra *vaikai iš buvusios santuokos*

(Spanier, Glich 1980). Kuriant pirmąją šeimą poreikis turėti vaikų yra stipresnis. O kurdami naują, partneriai dažnai jau turi vaikų iš ankstesnės santuokos ir dėl to tampa nepatrauklūs tiems, kurie ieško naujų ryšių. Nepatrauklumas visų pirmą yra susijęs su papildomais finansiniais išpareigojimais, taip pat su partnerystėje kylančiomis naujomis pareigomis ir naujais vaidmenimis. Atlikti empiriniai tyrimai leidžia daryti ir kitokias išvadas. G. S. Beckeris (et al. 1977) ir A. Thorntonas (1977) nustatė, kad nepopuliareesnės yra vaikų turinčios moterys, tačiau P. Grahama 1980 metais atliktame tyrime nenustatyta reikšmingos vaikų turėjimo įtakos (Bumpass, Sweet, Martin 1990). H. Koo, C. Suchindranas ir J. D. Griffith (1984) pastebėjo ir tai, kad vaikų turėjimas laikomas jaunesnių išsiskyrusių moterų trūkumu, tačiau vyresnių – privalumu (Bumpass, Sweet, Martin 1990). Tokie skirtumai nėra reikšmingi, tačiau duomenys leidžia teigti, kad bet kuriuo atveju moterys, turinčios vaikų, yra žymiai mažiau patrauklios ieškant naujos partnerystės nei tos, kurios jų neturi.

Amžius yra vienas iš pagrindinių veiksnių sudarant santuokas ar skiriantis (Bumpass, Sweet, Martin 1990), todėl jis stipriai įtakoja ir naujų partnerystėčių paieškos tendencijas. Ypač tai pasakytina apie moteris (Bumpass, Sweet, Martin 1990). Statistikos duomenys rodo, kad apie 15 proc. santuokų išyra, kai moterys yra 40-ies metų amžiaus (Castro, Bumpass 1989). Moterys, išsiskyrusios vyresnės nei 30-ies metų, pakartotinai išteka rečiau (maždaug 25 proc.), negu tos, kurios išsiskyrė 20-ies metų, ir žymiai (maždaug 65 proc.) rečiau, negu išsiskyrusios 40-ies metų (De Graaf, Kalmijn 2003). Taigi, kuo vyresnės yra moterys, tuo jos mažiau patrauklios naujai partnerystei pradėti (Buckle, Gallup, Rodd 1996). H. Koo ir kolegų (1984) atlikti tyrimai parodo, kad moterims, kurių pirma santuoka truko ilgiau, naujos santuokos sukūrimas gali užtrukti, nes jos yra vyresnės ir turi mažiau gebėjimų ieškoti partnerio (Koo, Suchindran, Griffith 1984). Kita vertus, naujos partnerystės užmezgimo sėkmė glaudžiai susijusi ir su *pirmosios santuokos trukme*. Kuo ilgesnė buvusi santuoka (daugiau nei 10 metų), tuo labiau moteris „orientuota į santuoką“ ir gali žymiai greičiau sukurti naują šeimą (Becker, Landis, Michael 1977).

Svarbus veiksnys, lemiantis individo patrauklumą naujai partnerystei – vyro ir moters *išsilavinimas*. Vyrų galimybes pradėti naują partnerystę teigiamai veikia aukštesnis socioekonominis statusas (Wolf, McDonald 1979). Tačiau moterų galimybes susirasti naują partnerį jis mažina (Montalto, Gerner 1998). Moters statuso įtaka naujos partnerystės užmezgimo galimybės susijusi ir su amžiumi – aukštas statusas mažina galimybes sukurti naują santuoką jaunos moterims, tačiau didina vyresnio amžiaus moterims (Coleman, Ganong, Fine 2000).

Galimybių egzistavimo hipotezė

Trečia hipotezė yra susijusi su *galimybėmis* sutikti žmogų, su kuriuo norėtusi megzti santykius. Kuo didesnės galimybės sutikti tinkantį partnerį, tuo didesnė

tikimybė užmegzti santykius, pakartotinai susituokti ar pradėti gyventi kartu. Kaip ir patrauklumo hipotezės atveju, „galimybės“ yra svarbesnės mezgant naujus santykius. nei kuriant pirmąją santuoką. Naujos partnerystės atveju objektyvus ir itin reikšmingas veiksnys – vyresnis santykius pradedančių individų *amžius*. Moterys, kurios išsiskyrė būdamos vyresnės nei 30 metų, rečiau susiranda naują partnerį, kadangi mažiau dalyvauja įvairiose socialinėse veiklose, nesirodo laisvalaikio leidimo vietose ir pan. (Kalmijn 1998). Dar vienas reikšmingas veiksnys – esama mažiau vyresnio amžiaus žmonių, siekiančių sukurti naują šeimą, todėl ir pasirinkti galimų partnerių skaičius yra mažesnis.

Partnerystę po skyrybų mezgantys individai susiduria su ribotesniu ir mažesniu *socialiniu tinklu*, nei kurdami pirmąją šeimą. Taip atsitinka, kadangi būvę bendri sutuoktinių ryšiai nutrūksta ir pasikeičia išsiskyrusio asmens socialinis tinklas (Gerstel 1988). Tyrimai rodo, kad po skyrybų individai susiduria su vienviatve, tampa ne tokie aktyvūs visuomenės nariai (Milardo 1987). Individo socialinės integracijos laipsnis yra svarbus naujai partnerystei, kadangi didesnė *socialinė integracija* yra palanki sąlyga sutikti naują partnerį (Kalmijn 1998). Individo socialumo lygis didina arba mažina galimybes užmegzti naujus ryšius, todėl socialinės integracijos procese svarbus individo aktyvumas skirtingose veiklose, kurios sudaro galimybes užmegzti naujas pažintis.

Kaip jau buvo minėta anksčiau, *vaikai* – viena iš labiausiai ribojančių aplinkybių naujiems partnerystės ryšiams užmegzti. Jų būvimas gali apsunkinti socialinę integraciją ir sumažinti galimybes pradėti naują partnerystę. Vaikų turintys tėvai paprastai mažiau dalyvauja visuomenės gyvenime ir tokiu būdu sumažėja jų tikimybės sutikti naują partnerį, bendrauti tarpusavyje (Wallerstein, Blakeslee 1989). Tačiau kita vertus, vaikai gali suteikti galimybių dalyvauti įvairioje su jų ugdymu susijusioje socialinėje veikloje (darželis, mokykla, užklasinė veikla ir pan.), o vaikų auginimas suteikia progų lankytis vietose, kuriose atsiranda galimybių užmegzti naujus santykius (Lampard, Peggs 1999).

Apibendrinimas ir išvados

Demografinės naujos partnerystės užmezgimo tendencijos rodo, kad šeima, nepaisant įvairių pokyčių, išlieka vienas iš svarbiausių visuomenės institutų. Atlikta naujos partnerystės po skyrybų užmezgimo pagrindinių teorinių hipotezių ir ši procesą skatinančių ir (ar) ribojančių veiksnių, kurie gali būti nulemti individų ekonominių, socialinių ir kultūros poreikių tenkinimo, analizė rodo, kad tai sudėtingas procesas. Įvairios vertybės ir veiksniai – amžius, išsilavinimas, vaikai – gali turėti tiek neigiamos, tiek teigiamos įtakos naujo partnerio ieškančioms moterims bei vyrams. Vis dėlto išsiskyrusios moterys patiria daugiau ribojančių veiksnių ir turi mažiau galimybių sukurti naują santuoką nei išsiskyrę vyrai. Vyrų galimybės, poreikiai ir patrauklumas pradėti naują partnerystę, kaip rodo tyrimai, nėra taip stipriai apriboti, todėl tie patys veiksniai,

kurie moterims trukdo susirasti naują partnerį, vyrams gali būti labiau pozityvūs, nei negatyvūs.

Po skyrybų individą veikiančios ekonominės, socialinės ir (ar) kultūros aplinkybės verčia individą reaguoti į susidariusią situaciją, todėl nauja partnerystė gali tapti strategija kovojant su negatyviomis skyrybų pasekmėmis (Duncan, Hoffman 1985). Nutrūkus santuokai nauji santykiai gali sumažinti ar net kompensuoti patiriamą netekties jausmą (Amato 2000), tačiau galimybės užmegzti naują partnerystę yra veikiamos įvairių dalykų. Ekonominius šio proceso aspektus daugiausiai lemia individo finansiniai poreikiai ir jų tenkinimas. Moterims, buvusioms ekonomiškai priklausomomis nuo partnerio, šie poreikiai yra stipresni, todėl jų siekis susirasti naują partnerį gali būti stipresnis. Tačiau tokia moters situacija gali paskatinti ir priešingus sprendimus, kai ieškoma galimybių įsitvirtinti darbo rinkoje ir tokiu būdu patenkinti susidariusį finansinį nepriteklių, o tai sumažina naujos partnerystės *poreikį*. Moters išitraukimas į darbo rinką gali suteikti papildomų *galimybių*, išplėsti moters socialinių ryšių tinklą ir taip prisidėti prie naujos partnerystės užmezgimo. Vyresnis moterų amžius ir vaikai yra neigiami, su kultūros aspektais susiję veiksniai, kadangi tokios moterys tampa *ne tokios „patrauklios“* ir turi mažiau galimybių pradėti naujus santykius.

Siekiant surinkti visapusę informaciją apie naujos partnerystės užmezgimo procesą po skyrybų, jį lemiančius veiksnius bei ekonominius, kultūrinius ir socialinius aspektus, reikėtų atlikti nuoseklius demografinius tyrimus. Jie leistų įvertinti skirtingoms kartoms būdingus naujos partnerystės užmezgimo aspektus ir suprasti, kad tai yra pakankamai selektyvus procesas. Skyrybų pasekmės negali būti vertinamos remiantis tik pavieniais atvejais, – kiekviena nauja partnerystė yra savita, tačiau kartoms būdingos tam tikros bendros šio proceso ypatybės. Nuosekli kokybinė analizė galėtų leisti suprasti naujos partnerystės užmezgimo ir kontekstinių veiksnių sąsajas. Ji leistų aptarti ir visuomeninio lygmens veiksnių specifiką, kadangi vieni veiksniai yra bendri kapitalistinėms visuomenėms, o kiti priklauso nuo visuomenės ekonominės, politinės ir socialinės situacijos (makrolygmens).

Gauta 2014 12 18

Priimta 2015 05 29

Literatūra

- Amato, P. R. 2000. “The Consequences of Divorce for Adults and Children.” *Journal of Marriage and the Family* 62: 1269–1287.
- Becker, G. S., Landis, M., Michael, R. 1977. “An Economic Analysis of Marital Instability.” *Journal of Political Economy* 85: 1141–1187.
- Bumpass, L. J. 1990. “What’s happening to the Family? Interactions between Demographic and Institutional Change.” *Demography* 27: 483–498.
- Bumpass, L., Sweet, J., Martin, T. C. 1990. “Changing Patterns of Remarriage.” *Journal of Marriage and Family* 52 (3): 747–756.

- Bumpass, L. L., Sweet, J. A., Cherlin, A. J. 1991. "The Role of Cohabitation in Declining Rates of Marriage." *Journal of Marriage and the Family* 53: 913–927.
- Buckle, L., Gallup, G. G., Rodd, Z. A. 1996. "Marriage as a Reproductive Contract: Patterns of Marriage, Divorce, and Remarriage." *Ethnology and Sociology* 17: 363–377.
- Castro, M. T., Bumpass, L. 1989. "Recent Trends and Differentials in Marital Disruption." *Demography* 26: 37–51.
- Cherlin, A. 1981 (rev. ed. 1992). *Marriage, Divorce, Remarriage*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Clarkberg, M., Stolzenberg, R. M., Waite, L. J. 1995. "Attitudes, Values, and Entrance into Cohabitation versus Marital Unions." *Social Forces* 74: 609–632.
- Coleman, M., Ganong, L., Fine, M. 2000. "Reinvestigating Remarriage: Another Decade of Progress." *Journal of Marriage and Family* 62 (4): 1288–1307.
- Gerstel, N. 1988. "Divorce, Gender, and Social Integration." *Gender and Society* 2: 343–367.
- Goldscheider, F. K., Waite, L. J. 1986. "Sex Differences in the Entry into Marriage." *American Journal of Sociology* 92: 91–109.
- De Graaf, P., Kalmijn, M. 2003. "Alternative Routes in the Remarriage Market: Competing-Risk Analyses of Union Formation after Divorce." *Social Forces* 81 (4): 1459–1498.
- Duncan, G. J., Hoffman, S. D. 1985. "A Reconsideration of the Economic Consequences of Marital Dissolution." *Demography* 22: 485–97.
- Kalmijn, M. 1998. "Intermarriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends." *Annual Review of Sociology* 24: 395–421.
- Koo, H., Suchindran, C., Griffith, D. J. 1984. "The Effects of Children on Divorce and Re-marriage: A Multivariate Analysis of Life Table Probabilities." *Population Studies* 38: 451–472.
- Lampard, R., Peggs, K. 1999. "Repartnering: The Relevance of Parenthood and Gender to Cohabitation and Remarriage among the Formerly Married." *British Journal of Sociology* 50: 443–65.
- Maslauskaitė, A. 2013. „Partnersytės atkūrimas po skyrybų: tendencijos ir socialinė diferenciacija“. *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas* 4 (2): 103–117.
- Maslauskaitė, A., Baublytė, M. 2012. *Skyrybų visuomenė. Ištuokų raida, veiksniai, pasekmės*. Vilnius: LSTC.
- Milardo, R. M. 1987. "Changes in Social Networks of Women and Men following Divorce: A Review." *Journal of Family Issues* 8: 78–96.
- Montalto, C. P., Gerner, J. L. 1998. "The Effect of Expected Changes in Marital Status on Labour Supply Decisions of Women and Men." *Journal of Divorce and Remarriage* 28 (3–4): 25–51.
- Smock, P. J. 1990. "Remarriage Patterns of Black and White Women: Reassessing the Role of Educational Attainment." *Demography* 27: 467–73.
- Spanier, G., Glick, P. 1980. "The Life Cycle of American Families: An Expanded Analysis." *Journal of Divorce* 3: 283–298.
- Thornton, A. 1977. "Decomposing the Remarriage Process." *Population Studies* 31: 383–392.

- Thornton, A., Axinn, W. G., Hill, D. H. 1992. "Reciprocal Effects of Religiosity, Cohabitation, and Marriage." *American Journal of Sociology* 98: 628–651.
- Van Poppel, F. 1995. "Widows, Widowers and Remarriage in Nineteenth-Century Netherlands." *Population Studies* 49: 421–441.
- Wallerstein, J. S., Blakeslee, S. 1989. *Second Chances: Men, Women, and Children a Decade after Divorce*. U. S.: Ticknor & Fields.
- Wilson, B. F., Clarce, S. C. 1992. "Remarriages. A Demographic Profile." *Journal of Family Issues* 12 (2): 123–141.
- Wolf, W. C., MacDonald, M. 1979. "The Earnings of Men and Remarriage." *Demography* 16: 389–400.

The Analysis of Theoretical Hypotheses and Factors Influencing the Reconstitutions of Partnership after Divorce

Summary

The article analyzes the economic, social and cultural factors that influence a person's capacity to address his / her need to create a new partnership. It overviews the theoretical hypotheses on the reconstitution of partnership (needs, attractiveness, and possibilities) advanced in academic literature, and assesses the principal factors – including age, sex, education, etc. – that either facilitate or interfere with the reconstitution of partnership after divorce. In addition to assessing the concrete factors, the values that influence one's decision (not) to engage in new relations are also taken into account. The conducted analysis suggests that there are several factors subsumed in the theoretical hypotheses on the reconstitution of partnership, which presents a complex process. Values and factors such as age, education and children can have either a positive or a negative effect on the prospects of reconstitution of partnership among both women and men. However, women who have undergone divorce face more constraints and have fewer opportunities for reconstitution of partnership than divorced men have. Research indicates that men's possibilities, needs and attractiveness for reconstitution of partnership are less limited. As a result, the factors that can interfere with the reconstitution of partnership for women are more positive than negative for men. The economic, social and/or cultural circumstances that affect an individual after divorce define his or her perception of the situation, and the reconstitution of partnership can become a strategy aimed at combating the negative effects of divorce. A thorough analysis of the process of reconstitution of partnership as well as economic, cultural and social factors that play a role in it, requires an in-depth demographic investigation of the cohort aspects of the reconstitution of partnership. This would shed light on selectiveness in the reconstitution of partnership. A careful qualitative analysis would also elucidate the correlations of contextual factors and the specificity of social-level phenomena.

Lietuvos gyventojų subjektyvus saugumo suvokimas išorinių grėsmių kontekste

INGRIDA GEČIENĖ

Socialinių inovacijų institutas

Santrauka. *Pastaraisiais metais besikeičianti Lietuvos geopolitinė aplinka neišvengiamai daro įtaką subjektyviam šalies gyventojų saugumo suvokimui. Remiantis 2014 m. atlikto kiekybinio ir kokybinio tyrimo rezultatais straipsnyje nagrinėjama, koks yra Lietuvos žmonių subjektyvus saugumo suvokimas išorinių grėsmių aplinkybėmis ir kokią įtaką šis suvokimas daro žmonių pasirenkamoms išgyvenimo strategijoms. Atlikto tyrimo duomenų analizė gerokai išplečia Barrio Buzano išskirtų pagrindinių, tarpusavyje glaudžiai susijusių, saugumo sektorių grėsmių individo lygmenyje aprašymus. Šalies gyventojų suvokiamos grėsmės labai priklauso nuo konkrečios vieno ar kito laikotarpio politinės, ekonominės, socialinės, ekologijos ir išorinių grėsmių situacijos. Pakitus aplinkybėms, vieno ar kito saugumo sektoriaus padidėjusios grėsmės gali išstumti svarbiausiomis laikomas grėsmes arba įtraukti naujų, anksčiau nereflektuotų grėsmių. Nors paprastai žmonėms yra svarbiausias individualus saugumo lygmuo, pakitusi situacija gali suaktualinti tiek nacionalinio, tiek tarptautinio lygmens saugumo suvokimą, priversdama peržiūrėti požiūrį į kylančias išorines grėsmes ir atsaką į jas.*

Raktažodžiai: *subjektyvus saugumas, grėsmės, išgyvenimo strategijos.*

Keywords: *subjective security, threats, survival strategies.*

Įvadas

Dėl Rusijos ir Ukrainos konflikto 2014 m. pasikeitus Lietuvos geopolitinei situacijai, atsirado poreikis išsiaiškinti Lietuvos visuomenės saugumo suvokimo pokyčius išorinių grėsmių akivaizdoje. Nuo valstybės atkūrimo Lietuvos socialinių mokslų atstovai nuolat siekia įvertinti šalies gyventojų subjektyvaus saugumo situaciją, tačiau iki šiol daugiausia dėmesio buvo skiriama politiniams, ekonominio ir socialinio saugumo aspektams¹, mažiau – viešojo saugumo

¹ Šiems saugumo aspektams buvo skirta atskira Nacionalinė mokslo programa „Socialiniai iššūkiai nacionaliniam saugumui“, tačiau nė viename jos tyrime nebuvo nagrinėjamas karinis saugumo aspektas („Nacionalinės mokslo programos „Socialiniai iššūkiai nacionaliniam saugumui“ baigiamoji ataskaita“ 2014).

aspektui (Dobryninas, Gaidys 2004; Vileikienė 2010), dar mažiau – ekologiniam aspektui (Rinkevičius 2002). Vienintelis tyrimas, be kitų subjektyvaus saugumo aspektų, apimantis ir karinį išorinių grėsmių aspektą, buvo atliktas D. Janušauskienės ir J. Novagrockienės 2002 m. Jame buvo analizuojami visuomenės apklausų ir interviu vidaus ir išorės saugumo klausimais duomenys. Tuomet respondentams gerokai svarbesnės buvo grėsmės, keliančios pavojų šalies vidaus, o ne išorės saugumui – pagal pateikiamus straipsnyje 1998 m. tyrimo duomenis, 95 proc. visų apklaustų gyventojų manė, kad nė viena užsienio valstybė nekeltų pavojaus Lietuvos išorės saugumui, atitinkamai išorės saugumo problemą nurodė tik 0,9 proc. respondentų (Janušauskienė, Novagrockienė 2003, 282–283). Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą ir NATO, daugiau mokslinių tyrimų apie išorinių grėsmių suvokimą nebuvo atliekama.

Pastaraisiais metais stipriai besikeičianti Lietuvos geopolitinė padėtis verčia iš esmės peržiūrėti grėsmes Lietuvos gyventojų saugumui, skiriant didesnę dėmesį karinio saugumo aspektams. Jei 2012 m. DELFI užsakymu atliktame tyrime dauguma gyventojų (60,1 proc.) vis dar laikėsi nuomonės, kad Lietuvai nekyla jokių grėsmių, ir tik 18 proc. apklaustųjų manė, kad iš Rusijos visgi kyla grėsmė („Apklausa: realių grėsmių Lietuvai nėra, o jei bus – mus apgins NATO?“, Delfi.lt), tai 2014 m. taip pat DELFI užsakymu atliktas tyrimas parodė, kad 54,5 proc. gyventojų įsitikinę, jog Lietuvos nepriklausomybei yra iškilusi reali grėsmė, ir tik dalis apklaustųjų laikosi nuomonės, kad grėsmė iškilė pastaruoju metu; kiti manė, kad problemų šiuo klausimu turėjome visuomet („Rusijos agresija prieš Ukrainą Lietuvos piliečiams atskleidė nemalonią tikrovę: priešas – už vartų“, Delfi.lt). Tais pačiais 2014 m. ERGO užsakymu atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad po įvykių Ukrainoje daugiau nei pusė respondentų (55 proc.) nerimauja dėl karinio konflikto Lietuvos teritorijoje, panaši dalis (54 proc.) baiminasi, kad Lietuva gali netekti politinio ir ekonominio suvereniteto („Apklausa: pusė lietuvių – su neramiomis mintimis apie karinius konfliktus“, alfa.lt).

Šio straipsnio tikslas – išnagrinėti, koks yra Lietuvos žmonių subjektyvus saugumo suvokimas išorinių grėsmių kontekste ir kokią įtaką šis suvokimas daro žmonių pasirenkamoms išgyvenimo strategijoms. Straipsnyje daugiausia remiamasi Barrio Buzano (Barry Buzan) saugumo samprata ir skiriamais penkiais pagrindiniais saugumo sektoriais: kariniu, politiniu, ekonominiu, socialiniu bei aplinkosauginiu. Empirinių straipsnio pagrindą sudaro 2014 m. rudenį atlikto žvalgomojo mokslo tyrimo „Lietuvos gyventojų nuomonė apie Lietuvos gynybą ir saugumą“ kiekybiniai ir kokybiniai duomenys². Pirmoje

² Tyrimas atliktas VŠĮ Baltijos pažangių technologijų instituto Eksperimentinės mokslinių tyrimų laboratorijos „Mokslo pieva“ iniciatyva. Tyrimui vadovavo straipsnio autorė Ingrida Gečienė, kokybinius interviu atliko ir tyrimo ataskaitą parengė tyrime dalyvavusios socialinių mokslų studentės: Milda Petravičiūtė, Ringailė Šlapšinskaitė, Raminta Stankutė, Živilė Marija Vaicekauskaitė, Šarūnė Zabitaitė. Tyrimo ataskaitą galima rasti internete adresu: <http://mokslopieva.lt/wp-content/uploads/2015/02/Lietuvos%20gyventoju%20nuomone%20apie%20Lietuvos%20gynyba%20ir%20sauguma.pdf>.

straipsnio dalyje nagrinėjamas Lietuvos gyventojų požiūris į saugumą, jų minimos aktualiausios grėsmės, nuomonė apie Lietuvos visuomenės ir karšto apsaugos sistemos pasirengimą šalies gynybai. Antroje straipsnio dalyje analizuojama subjektyvaus saugumo suvokimo įtaka gyventojų pasirenkamoms išgyvenimo strategijoms, jų požiūris į galimybę prisidėti prie šalies gynybos.

Subjektyvaus saugumo teoriniai aspektai

Ilgą laiką saugumo sąvoka daugiausia buvo siejama su tarptautiniu ir nacionaliniu šalių saugumu, tačiau XX a. pabaigoje atkreiptas dėmesys į individo lygmens saugumo analizę. Vieną didžiausių akstinių saugumo sąvokai permąstyti davė Barrio Buzano knyga „Žmonės, valstybės ir baimės“ (Williams 2012, 4). Joje Buzanas skiria tarptautinį, nacionalinį ir individo saugumo lygmenis (vertikali saugumo sąvokos dinamika) bei penkis pagrindinius tarpusavyje glaudžiai susijusius saugumo sektorius: karinį, politinį, ekonominį, socialinį ir aplinkosaugos (horizontali saugumo sąvokos dinamika) (Buzan 1997, 52, 60).

Kaip teigia Buzanas, „individas reprezentuoja galutinį nedalomą vienetą, kuriam gali būti taikoma saugumo sąvoka“ (Buzan 1997, 69). Saugumas individo lygmenyje bendriausia prasme gali būti skirstomas į objektyvųjį (apsisaugojimas nuo pavojų) ir subjektyvųjį saugumą (saugumo jausmas), be to, „subjektyvaus saugumo jausmas ar tikrumas nebūtinai siejasi su tikru saugumu“ (Buzan 1997, 70). Šis perskyrimas, pasak Buzano, yra naudingas siekiant „vengti nagrinėti saugumą, kaip objektyvią duotybę ir pabrėžti, kad saugumas yra apibrėžiamas veikėjų ir šiuo atžvilgiu yra subjektyvus“ (ten pat). Visgi pats žodis „subjektyvus“, kaip pažymi autorius, nėra visai adekvatus, kadangi „saugumas nėra dalykas, apie kurį individas nusprendžia vienas pats“, – tai socialiai konstruojamas suvokimas (Buzan, Wæver, Wilde 1998, 31).

Pasak Barrio Buzano, „saugumas gali būti laikomas laisve nuo grėsmių ir visuomenės bei valstybės gebėjimas išlaikyti savo nepriklausomą identitetą ir funkcinį vientisumą, atsakant į, jų manymu, priešiškus pokyčius. Saugumo minimumas (angl. *bottom line*) yra išlikimas, tačiau tai kartu įtraukia ir susirūpinimą išgyvenimo sąlygomis“ (Buzan 1991, 432). Toks saugumo apibrėžimas implikuoja du esminius jo aspektus: egzistencinių grėsmių suvokimą ir atsaką į jas. Kadangi saugumas neatsiejamai susijęs su realiomis ir įsivaizduojamomis grėsmėmis, jo analizė neišvengiamai apima pačių grėsmių nagrinėjimą. Šios grėsmės gali kilti visuose penkiuose Buzano išskirtuose saugumo sektoriuose; jas aptardamas Buzanas daugiausia dėmesio skiria tarptautinio ir nacionalinio lygmens grėsmėms (Buzan 1991; Buzan 1997, 52). Individo saugumo lygmens grėsmes autorius plačiau komentuoja tik ekonominiame, socialiniame ir iš dalies politiniame sektoriuose. Individo lygmens ekonominis saugumas apibrėžiamas „kaip garantuotas priėjimas prie pagrindinių žmogaus gyvenimo reikmių (maistas, vanduo, būstas, švietimas). Peržengus šį minimumą, ekonominio saugumo idėja įsipainioja į labai politizuotus debatus apie užimtumą,

pajamų paskirstymą ir gerovę“ (Buzan 1997, 297). Socialinė sritis, pasak autoriaus, gali kelti individui keturių pagrindinių tipų grėsmes: fizinės (skausmas, sužeidimas, mirtis), ekonomines (nuosavybės atėmimas ar sunaikinimas, darbo ar naudojimosi išteklių galimybių atėmimas), teisių (įkalinimas, pilietinių teisių paneigimas) ir statuso (viešas pažeminimas). Be to, „šių grėsmių tipai nėra vienas kitą paneigiantys, nes vienas (sužeidimas) gali puikiai sąlygoti kitą (darbo praradimą)“ (ten pat, 71). Visgi tenka atkreipti dėmesį, kad toks skirstymas nėra tikslus, nes išvardintas grėsmes gali kelti ne tik socialinė sritis, bet ir kiti Buzano skirti saugumo sektoriai. Pavyzdžiui, fizinės grėsmės gali kelti karinis (sužalojimai ir mirtis karinės agresijos atveju), politinis (valdžios fizinis susidorojimas su protestų dalyviais), ekonominis (fizinis išsekimas ir didelė ligų tikimybė skurdo atveju) bei aplinkosaugos (ekologinių katastrofų sąlygoti sveikatos pažeidimai) saugumo sektoriai.

Tarp individų ir valstybės taip pat gali kilti tarpusavio grėsmė. Viena vertus, „individai ar subvalstybinės grupės pačios gali virsti nacionalinio saugumo problema“, turint omenyje, kad „pasikėsinimai, teroristai, separatistai, maištininkai ir revoliucionieriai kelia pavojų valstybei“ (Buzan 1997, 87–89). Kita vertus, „individai susiduria su daugybe grėsmių, kurios tiesiogiai ar netiesiogiai kyla iš valstybės“; šios politinio sektoriaus grėsmės gali būti „sugrupuotos į keturias pagrindines kategorijas: kylančias iš įstatymų priėmimo ir taikymo; kylančios iš tiesioginio valstybinio administravimo ar politinio veiksmo prieš individą ar jų grupę; išplaukiančios iš kovos dėl valstybės mechanizmo kontrolės ir tos, kurios kyla dėl valstybės išorinės saugumo politikos“ (Buzan 1997, 79). Pagal šią logiką, individų saugumas yra „neatskiriamai susipynęs su valstybės saugumu“, tačiau, pasak autoriaus, „nei nacionalinis, nei tarptautinis saugumas negali būti redukuotas iki individualaus saugumo lygmens“ (Buzan 1997, 73, 91). Šiuo atžvilgiu nacionalinio lygmens grėsmių negalima tiesiogiai perkelti į individo lygmenį ir tikėtis, kad jos bus tapačiai suvokiamos. Todėl lieka neaišku, visgi kokios individo lygmens grėsmės kyla Buzano išskirtuose penkiuose saugumo sektoriuose. Tad viena iš Buzano teorinių prielaidų plėtotės individualaus saugumo srityje kryptių būtų grėsmių nurodymas atskirai kiekviename saugumo sektoriuje. Atsižvelgiant į tai, kad subjektyvus grėsmių suvokimas priklauso nuo visuomenės ir laikmečio, nes istorinė patirtis ir jos sąlygotos įvairios „baimės lengvai užtemdo racionalų mąstymą ir skatina tam tikroms grėsmėms teikti didesnę prioritetą“ (Buzan 1997, 186), svarbu tirti šį suvokimą ir jo pokyčius šalyje.

Kadangi apibrėžime Buzanas saugumą tiesiogiai siejama su išlikimu³, tai antrasis saugumo aspektas yra susijęs su atsaku į suvokiamas grėsmes išlikimui. Toks saugumo susiejimas su išlikimu, pasak Buzano, suteikia pagrindą tyrinėti saugumą ne tik tradiciniuose kariniame ir politiniame, bet ir kituose jo skiriamuose sektoriuose – ekonominiame, socialiniame bei aplinkosaugos, nes jie taip pat kelia grėsmę išlikimui (Buzan, Wæver, Wilde 1998, 27). Pats Buzanas

³ Saugumą su išlikimu sieja ne tik Buzanas, bet ir kiti tyrėjai. Pavyzdžiui, Rolandas Paris „grėsmės saugumui“ sąvoką apibrėžia kaip tam tikrą grėsmės išlikimui tipą (Paris 2001, 98).

daugiausiai tyrinėja tarptautinio ir nacionalinio lygmens saugumą, todėl aptardamas atsaką į grėsmes, jis daugiausiai dėmesio skiria toms pagalbos priemonėms, kurių imasi valstybė, siekdama užkirsti grėsmėms kelią (Buzan, Wæver, Wilde 1998, 21). Pagal šią logiką individo lygmenyje atsakas į suvokiamas grėsmes apima pačių individų veiksmus ir strategijas siekiant išlikti. Pasak Buzano, nors valstybė yra pagrindinis „saugumo atskiram individui šaltinis“, individai patys „gali daug ką nuveikti, kad sustiprintų savo saugumą“, jie taip pat „gali kurti ar jungtis į įvairias organizacijas dėl saugumo sustiprinimo“ (Buzan 1997, 69, 87–88). Šiuo atžvilgiu praplečiant Buzano teorines prielaidas būtų galima nagrinėti, ne tik kokias grėsmes savo saugumui mato individai, bet ir kokias išlikimo strategijas jie kuria grėsmių akivaizdoje.

Nors pats Buzanas individo saugumo lygmens plačiau netyrinėjo, jo įžvalgos suteikė didelį postūmį subjektyvaus saugumo studijoms. Dėmesio individualaus saugumo lygmeniui dėka palaipsniui formuojasi žmonių saugumo (angl. *human security*) tyrimų teoriniai pagrindai ir aiškėja poreikis nustatyti pačių žmonių suvokiamas grėsmes jų saugumui, ištirti, kiek tos grėsmės yra potencialios ar realios, kaip skirtingos visuomenės grupės suvokia grėsmes ir kokias kuria išgyvenimo strategijas, kaip subjektyvus grėsmių ir saugumo suvokimas priklauso nuo kintančių politinių, socialinių, ekonominių ir kitų aplinkybių (*United Nations Development Programme* 1994; *Human Security Now* 2003; Tadjbakhsh & Chenoy 2007; *Human Security Approaches and Challenges* 2008; Kerr 2013; Hampson 2013; Schnabel 2014). Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad šių tyrimų teoriniai pagrindai buvo formuojami geopolitinių grėsmių atžvilgiu santykinai ramiu laikotarpiu⁴, todėl karinio sektoriaus grėsmių analizė lieka tokių tyrimų paribuose⁵, nors teoriškai jos ir nėra

⁴ Pastaruoju metu saugumo studijos pagrįstai kritikuojamos kaip vis dar išskirtinai tarptautinių santykių mokslo sritis; be to, tiriama išskirtinai Vakarų išsivysčiusių valstybių mokslininkų ir taikoma išskirtinai Vakarų valstybėms. Pasak Williamso, siekiant suprasti šiuolaikinę saugumo dinamiką, saugumo problemų kompleksiskumą bei tarpusavio sąsajas, nebepakanka vien tarptautinių santykių mokslo tyrimų, reikia daugelio humanitarinių, socialinių ar net gamtos ir technologijos mokslų indėlio. Pavyzdžiui, masinio naikinimo ginklų, terorizmo ir pan. keliamų grėsmių tyrimai apima psichologijos dimensiją, medicinos, biologijos ir aplinkosaugos žinias, tiriant interneto saugumą reikia kompiuterinio programavimo ir technologijų žinių ir t. t. (Williams 2013, 5).

⁵ Pavyzdžiui, su pirmuoju esminiu žmonių saugumo problemos iškelimu siejamoje Jungtinių Tautų plėtros programos (toliau – JTTP) 1994 žmogaus socialinės raidos ataskaitoje teigiama, kad „per ilgai saugumo sąvoka buvo siejama su potencialiais konfliktais tarp šalių“, „darbo saugumas, pajamų saugumas, sveikatos saugumas, aplinkosauginis saugumas, kriminalinis saugumas – tai keliantys susirūpinimą žmonių saugumu dalykai visame pasaulyje“ (JTTP 1994, 3). Remiantis šia nuostata, grėsmės žmonių saugumui ataskaitoje suskirstytos į septynias pagrindines kategorijas: ekonominis saugumas (pvz., gyvenimas neskurstant), maisto saugumas (pvz., galimybė naudotis maisto ištekliais), sveikatos saugumas (pvz., priemonės sveikatos apsauga, apsauga nuo ligų), aplinkosaugos saugumas (pvz., apsauga nuo aplinkos užterštumo), asmeninis (angl. *personal*) saugumas (fizinis saugumas nuo kankinimų, karo, kriminalinių nusikaltimų, smurto, narkotikų naudojimo, savijudybių ir pan.), bendruomenės saugumas (pvz., tradicinės kultūros išsaugojimas ir etninių grupių išlikimas), politinis saugumas (pvz., naudojimasis pilietinėmis ir politinėmis teisėmis, gyvenimas bei politinės sprespaudos) (JTTP 1994, 24–33).

atmetamos (Paris 2001, 98). Kadangi karinio sektoriaus grėsmių analizės individo lygmenyje teoriniai pagrindai žmonių saugumo tyrimuose dar nepakankamai išplėtoti, tai šiame straipsnyje daugiau remiamasi pirmine Buzano saugumo samprata. Tikimasi, kad atlikta analizė paskatins karinio sektoriaus grėsmių tyrimus individo lygmenyje.

Subjektyvaus saugumo žvalgomojo tyrimo metodika

Straipsnyje remiamasi 2014 m. rudenį atlikto žvalgomojo mokslinio tyrimo „Lietuvos gyventojų nuomonė apie Lietuvos gynybą ir saugumą“ kiekybiniais ir kokybiniais duomenimis. Reprezentatyvią Lietuvos gyventojų apklausą keliomis saugumo ir gynybos temomis atliko Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“ 2014 m. spalio 3–12 d. Iš viso buvo apklausti 1004 aštuoniolikos metų ir vyresni Lietuvos gyventojai. Apklauskos būdas – kiekybinis interviu respondento namuose. Respondentų atrankos metodas – daugiapakopė tikimybinė atranka. Šešiais subjektyviojo saugumo srities klausimais buvo siekiama išsiaiškinti, kiek turint omenyje šių dienų geopolitinius įvykius (Rusijos ir Ukrainos konfliktą) respondentai jaučiasi saugūs Lietuvoje, kokia jų nuomonė apie Lietuvos visuomenės (t. y. žmonių), Lietuvos krašto apsaugos sistemos ir Lietuvos valstybės pasirengimą su NATO pagalba atremti prieš agresiją, ko trūksta, kad Lietuvos krašto apsaugos sistema galėtų atremti prieš agresiją, ar respondentai sutiktų tiesiogiai finansiskai paremti Lietuvos kariuomenę, jei ne – tai dėl kokių priežasčių, ar jie patys eitų ginti Lietuvos, jei prasidėtų karas (ar užsirašytų savanoriu, dirbtų ligoninėse ir pan.).

Siekiant geriau išsiaiškinti, kaip žmonės argumentuoja savo atsakymus į kiekybinius klausimus, ir ištirti į kiekybinę apklausą nepatekusius nuomonės apie saugumą ir gynybą aspektus, buvo paimti 22 pusiau struktūruoti interviu. Atrenkant informantus buvo laikomasi kuo didesnės įvairovės principo: interviu imti iš vyrų ir moterų, miesto ir kaimo gyventojų, įvairaus išsilavinimo ir amžiaus žmonių. Interviu klausimyną sudarė 8 klausimų grupės (iš viso 82 klausimai); šiame straipsnyje panaudoti atsakymai į trijų grupių klausimus:

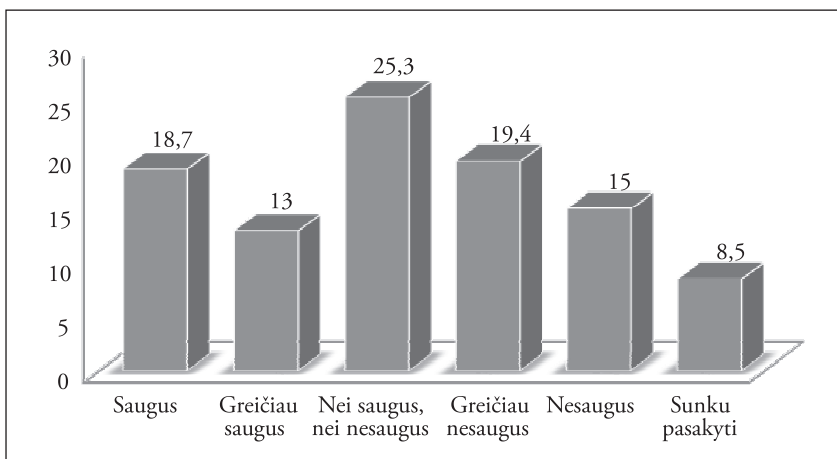
- asmens saugumas (ar respondentai gyvena saugiai, kas sukelia jų saugumo / nesaugumo jausmą, ar pasikeitė jų saugumo jausmas po įvykių Ukrainoje ir pan.);
- valstybės saugumas (kokia respondentų nuomonė apie dabartinę Lietuvos saugumo situaciją, kokios grėsmės kyla Lietuvos saugumui, kas atsakingas už šalies saugumą, kas jį silpnina, kaip patys respondentai prisidėtų prie Lietuvos gynybos ir saugumo, ir pan.);
- numatomi veiksmai ir strategijos iškilus karo grėsmei (ar respondentai priklauso kokiai nors su šalies saugumu susijusiai organizacijai, ar ruošiasi galimiems neramumams, kokių veiksmų imtųsi iškilus karo grėsmei, ar eitų

pagal išgales ir įsitikinimus ginti savo šalies arba ar padėtų ją ginti iškilus karinei grėsmei ir pan.).

Lietuvos gyventojų požiūris į saugumą šių dienų geopolitinių įvykių kontekste

Kiekybinio tyrimo metu apklausos dalyvių buvo klausiama, ar jie jaučiasi saugiai, kaip vertina visuomenės ir krašto apsaugos sistemos pasirengimą gynybai, ko trūksta, kad Lietuvos krašto apsaugos sistema būtų visiškai pasirengusi atremti priešų agresiją, ar patys asmeniškai būtų linkę finansiškai paremti Lietuvos kariuomenę ir ar eitų ginti Tėvynės, jeigu prasidėtų karas.

Bendriausias subjektyvus saugumo rodiklis yra respondentų nurodomas saugumo jausmas. Atsižvelgiant į šių dienų geopolitikos įvykius (Rusijos ir Ukrainos konfliktą) saugūs ar greičiau saugūs jaučiasi 31,8 proc. apklausos dalyvių, nei saugūs, nei nesaugūs – 25,3 proc., o nesaugūs ar greičiau nesaugūs – 34,5 proc. respondentų (žr. 1 pav.). Atsakymą, jog jaučiasi nesaugiai ar greičiau nesaugiai, dažniau rinkosi apklausoje dalyvavusios moterys, vyresnio amžiaus (daugiau nei 50-ies metų) respondentai, turintys mažesnes pajamas ir mažesnę nei aukštąjį išsilavinimą bei gyvenantys mažesniuose miestuose bei kaimo vietovėse.

1 PAV. ATSIŽVELGIANT Į ŠIŲ DIENŲ GEOPOLITIKOS ĮVYKIUS (RUSIJOS IR UKRAINOS KONFLIKTĄ), AR JŪS JAUČIATĖS SAUGUS LIETUVOJE?

Kokybiniai interviu leido giliau pažvelgti, kodėl respondentai rinkosi vienus ar kitokius atsakymus. Vienas bendriausių gautų atsakymų buvo toks: jei kalbame apie išorinį saugumą, saugumo jausmas „apskritai yra iliuzija, tai jeigu mes žiūrėtume iš šandieninės tendencijos, kas apskritai vyksta pasaulyje,

negalim jaustis saugūs apskritai niekad“ (vyras, 21 m., nedidelis miestas). Saugumo pojūtį informantai daugiausiai sieja su asmeniniu saugumu: „pasitikėjimas savo aplinka, komfortas, tikėjimas ateitimi, stabilumas“ (vyras, 31 m., didmiestis); „jeigu turi namus, pajamas, jei viskas gerai šeimoje, aplinkoje, kur gyveni, tai viskas gerai, yra saugu, jautiesi saugus“ (moteris, 48 m., nedidelis miestelis). Kiti savo saugumą sieja su įvykiais šalies viduje – „turtinga šalis yra ir saugi šalis, nes didžiausios grėsmės, mano nuomone, yra visada šalies viduje – nepatenkinti joje gyvenimu piliečiai“ (moteris, 76 m., kaimo vietovė).

Kokybinis tyrimas parodė, kad (pasitelkiant Buzano skirtus saugumo sektorius) informantai saugumo jausmo trūkumą visų pirma sieja su politinėmis, ekonominėmis bei socialinėmis grėsmėmis, tik dalis jų pirmiausia pamini karinę grėsmę. Nė vienas informantas šiame tyrime nepaminėjo aplinkosaugos sektoriaus grėsmių.

Kalbėdami apie politines grėsmes, informantai mini politinius valdžios žaidimus, partijų rietenas („jei mažiau tų politinių partijų būtų, tai jos kažkaip mažiau pjautųsi ir žmonėms būtų lengviau gyventi“ (vyras, 55 m., didmiestis); „politikų rietenos, nepasidalinimai, nesusišnekėjimai, partijų grobstymai“ (moteris, 48 m., nedidelis miestelis); „nesutarimai visokie valstybės galvų“ (moteris, 80 m., kaimo vietovė)), valdžios kompetencijos ir pasirengimo trūkumą („neapgalvoti tie jų įstatymai“ (vyras, 55 m., didmiestis)), valdžios simpatijas Rusijai („labai valdžia susiskaldžiusi ir [...] jeigu mūsų valdžia pakryptų į Rusiją, tai būtų didžiausia grėsmė mums, iš vidaus“ (moteris, 55 m., nedidelė gyvenvietė)).

Kalbėdami apie ekonomines grėsmes respondentai nurodo blogą ekonomikos būklę, materialius trūkumus, netikrumą dėl darbo, finansinį nesaugumą („kai tavo kiekvieną dieną apriboja, negali sau leisti, pavyzdžiui, nusipirkti kažko, [...] kažką reikia dėliotis pagal tai, koks mano finansinis saugumas, kai žinai, kad kitą dieną bankas nebankrutuos ir tu turėsi savo materialinę gerovę“ (vyras, 23 m., kaimo vietovė)), energetinį nesaugumą („esam energetiškai pažeidžiami“, „mes prisuksim jums kokias ten dujas, patrupinsim jūsų energetiką ir žiūrėsime, ar jūs išgyvensit su savo malkom ir durpėm. [...] daugiau ne kariniu [būdu] bando mus paveikt, bet energetiniu“ (moteris, 55 m., nedidelė gyvenvietė)).

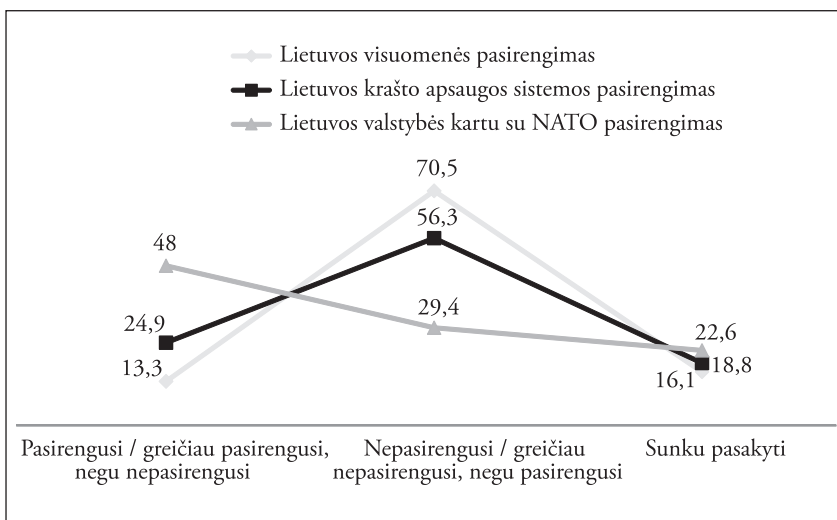
Iš socialinių grėsmių respondentai mini sunkias ligas, prastą sveikatos apsaugą, žmonių tarpusavio santykių blogėjimą, nusikalstamumą ir smurtą artimoje aplinkoje, emigraciją, mažėjantį gimstamumą („tautos mažėjimą ir išvykimą į užsienį (moteris, 76 m., kaimo vietovė)), visuomeninio sąmoningumo ir patriotiškumo trūkumą („tautinio patriotinio ugdymo stoka“ (vyras, 23 m., kaimo vietovė); „deja [yra] labai daug tų žmonių tamsių, kurie norėtų viską gauti lengvai ir už dyką, ir jie gali pasiduot tam Rusijos glėbiui, aš ir bijau, kad jie parsiduos už pensijas Rusijos mokamas, atiduos viską už litą“ (moteris, 55 m., nedidelė gyvenvietė); „klausiau vieno bičiulio, kuris išvykęs į Norvegiją dirbti juodo darbo, sakau: „O tu eitum ginti Lietuvą?“, sako: „Ne“. Staiga

supranti, kad visas tas patriotizmas, kurį turi, tai nebūtinai žmonės kiti tą patį išgyvena ir tą jausmą turi. [...] nėra taip, kad visi šimtu procentų stotų mūru“ (moteris, 35 m., nedidelė gyvenvietė)).

Kalbėdami apie karinį saugumą informantai visų pirma nurodo šias grėsmes: Ukrainos konfliktą („kad neatsitiktų taip, kaip ukrainiečiams ir mums“ (moteris, 80 m., kaimo vietovė)), buvimą „buferiniu Pabaltijo valstybių bloku“ (vyras, 31 m., didmiestis), mažą ir silpną valstybę („esame per maži, kad galėtume kažką pasipriešinti“ (moteris, 48 m., nedidelis miestelis); „bus taip, kaip susitars didžiosios šalys. [...] ne mūsų šalis, kadangi esam labai maža šalis, ir mes jokios įtakos pasaulyje neturim ir neturėsime“ (vyras, 65 m., didmiestis)), „dideli ir stiprūs kaimynai, [...] kurie vis grasina“ (moteris, 80 m., kaimo vietovė), propagandą, informacijos karus, infiltruotus kitos šalies žmones („kibernetinės atakos, informacinis karas, kai skleidžiama įvairi dezinformacija, bandoma supriešinti piliečius vienais ar kitais klausimais (moteris, 24 m., didmiestis)).

Tiriamieji teigė, jog jiems karinio saugumo jausmą palaiko Lietuvos narystė ES ir NATO, stiprėjanti kariuomenė, vykstantys kariniai mokymai ir panašūs veiksniai: „iš NATO atsiūsta yra daug kariuomenės, kariškių, daug technikos atvartyta, didelės pajėgos yra skirtos mūsų saugumui. Dabar jaučiuos, kad saugiau yra“ (moteris, 80 m., kaimo vietovė).

Kiekybinės apklausos dalyvių teiraujantis apie pasirengimą Tėvynės gynimui, didžioji dalis (70,5 proc.) respondentų teigia manantys, jog Lietuvos visuomenė šiandien tam yra nepasirengusi, ir tik 13,3 proc. respondentų mano, kad pasirengusi, o likusiems sunku ką pasakyti (žr. 2 pav.).

2 PAV. KOKS LIETUVOS VISUOMENĖS, LIETUVOS KRAŠTO APSAUGOS SISTEMOS, LIETUVOS VALSTYBĖS SU NATO PAGALBA PASIRENGIMAS KRAŠTO GYNYBAI?

Šiek tiek geriau vertinamas Lietuvos krašto apsaugos sistemos pasirengimas: 56,3 proc. apklaustųjų įsitikinę, jog pasirengimo ginti šalį stinga, o 24,9 proc. mano, kad jis yra pakankamas. Dalis kokybinio tyrimo dalyvių buvo linkę teigti, jog nacionalinis saugumas – visų piliečių bei institucijų bendra atsakomybė („kiekvienas iš mūsų, nes armija yra iš žmonių ir kiekvienas turi prisidėti prie to. Ne prezidentas, ne ministras, būtent tai, kaip žmonės supranta, kiek jie nori prisidėti prie šio saugumo“ (moteris, 21 m., nedidelis miestas)), kita dalis atsakomybę už saugumą buvo linkę priskirti vyriausybei, politikams ar kokioms nors konkrečioms institucijoms. Svarbu pabrėžti, kad vertindami Lietuvos valstybės pasirengimą krašto gynybai su NATO pagalba, kiekybinio tyrimo respondentai nusiteikę gerokai optimistiškiau – net 48 proc. apklaustųjų mano, kad jis yra pakankamas. Visgi dalis kokybinio tyrimo dalyvių teigia, kad šalies gynyba priklauso ne vien nuo NATO: „kodėl čia visi turi manyti, kad mus apgins NATO, turim ir patys prisidėti ir patys gintis“, „čia nei NATO, nei kas mums nepadės, jeigu šaudysim vienas į kitą“ (moteris, 76 m., kaimo vietovė).

Manančių, kad Lietuva nepakankamai pasirengusi gynybai, buvo paprašyta pasakyti, ko stinga, kad Lietuvos krašto apsaugos sistema būtų visiškai pasirengusi atremti priešų agresiją. Dažniausiai respondentai minėjo ginkluotės (54,9 proc.), didesnės nuolatinės kariuomenės (49,9 proc.), didesnio karių rezervo (44,2 proc.), visuomenės valios priešintis ir kariuomenės palaikymo (32,6 proc.) bei kariuomenės vadovų kompetencijos (29,2 proc.) stoką. Atviraime klausime papildomai buvo paminėti dar keli dalykai, kurių trūksta: finansavimo, praktinio pasiruošimo ir motyvacijos kariams.

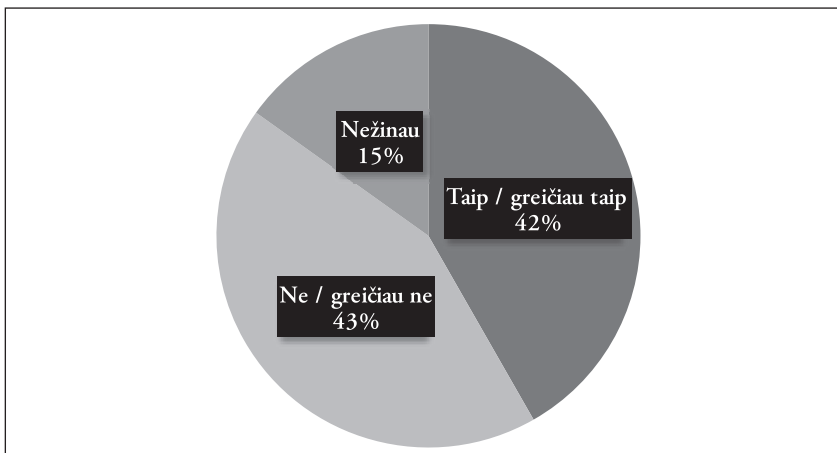
Teiginiui, kad norint užtikrinti savo valstybės saugumą, labai svarbu kuo greičiau padidinti Lietuvos krašto apsaugos sistemos finansavimą, pritarė beveik kas antras respondentas (47,1 proc.). Be to, pritarimas nepriklauso nuo skirtingų demografinių charakteristikų: amžiaus, išsilavinimo, socialinės padėties ar pajamų šeimos nariui. Visgi paklausus, ar sutiktų patys tiesiogiai finansiškai paremti Lietuvos kariuomenę, tik 36,5 proc. respondentų atsakė, kad sutiktų, 51,5 proc. – nesutiktų, 12 proc. nežinojo, ar sutiktų. Dažniausiai minėtos tokios tiesioginės finansinės paramos Lietuvos kariuomenei formos: 17,4 proc. respondentų sutiktų paremti paskirdami 2 proc. sumokamų mokesčių, 10,8 proc. sutiktų paremti tik tuo atveju, jei visas lėšas galėtų skirti labai konkrečiam tikslui ir 7,7 proc. sutiktų pervesti tam tikrą sumą į tikslinį paramos fondą.

Vyresnio amžiaus (daugiau nei 50-ies metų) respondentai, turintys mažesnes pajamas ir žemesnį nei aukštąjį išsilavinimą bei gyvenantys mažesniuose miestuose ar kaimo vietovėse, yra ne taip linkę tiesiogiai finansiškai paremti Lietuvos kariuomenę. Dažniausiai respondentai minėjo tokias priežastis, kodėl nesutiktų finansiškai paremti Lietuvos gynybos sistemos: 59,4 proc. apklauskos dalyvių teigė neturį pakankamai pinigų, 25,9 proc. – ir taip moką mokesčius valstybei, 15,5 proc. – netikį, kad skirtą paramą Krašto apsaugos ministerija panaudotų tikslingai, pagal paskirtį, o 11,6 proc. – maną, kad piliečių skiriama

parama būtų per menka, kad iš esmės pagerintų situaciją. Kokybinių interviu dalyviai nurodė ir kitą priežastį – nusivylimą dabartine valdžia („Dabar aš asmeniškai – aš neprisidėčiau. [...] Todėl, kad mane 1991 m. apgavo dabartinė valdžia. [...] Dingo pasitikėjimas valdžia ir tuo pačiu nėra tikslo. [...] Aš neturiu tiek pinigų, kad prisidėčiau, nes mane ant 40 tūkst. litų šita gerbiamoji valdžia apvogė. Šita valstybė jau mane apvogė. Aš kabutėse jau prisidėjau“ (vyras, 65 m., didmiestis)).

Subjektyvaus saugumo suvokimo įtaka gyventojų pasirenkamoms išgyvenimo strategijoms

Siekiant ištirti, kokią įtaką subjektyvus saugumo suvokimas daro Lietuvos gyventojų pasirenkamoms išgyvenimo strategijoms, šiame straipsnyje aptariamos karinio saugumo sektoriaus keliamos grėsmės, kadangi apie jų įtaką numanomiems veiksams ir jų strategijoms yra mažiausiai žinoma. Siekiant sužinoti, kokios yra Lietuvos gyventojų nuostatos dėl jų įsitraukimo į šalies gynybą, kiekybinio tyrimo dalyviams buvo užduotas klausimas, ar jie eitų ginti Lietuvos, jei prasidėtų karas. Į šį klausimą teigiamai atsakė 41,7 proc. respondentų (žr. 3 pav.). Palyginti su prieš ketverius metus atliktos apklausos duomenimis, kai savo šalį ginti žadėjo 29,8 proc. respondentų („Visuomenės nuomonės tyrimas šalies saugumo ir gynybos klausimais“, Spinter.lt), pasiryžusių ginti Tėvynę padaugėjo 11,9 proc.

3 PAV. AR PATYS EITUMĖTE GINTI LIETUVOS, JEI PRASIDĖTŲ KARAS?

Dažniausiai tokį atsakymą rinkosi vyrai, aukštąjį išsilavinimą, didesnes pajamas turintys, jaunesnio amžiaus (mažiau nei 50-ies metų) respondentai,

taip pat moksleiviai ir studentai, didžiųjų Lietuvos miestų gyventojai. Kokybinio tyrimo dalyviai vyrai taip pat buvo ryžtingiau nusiteikę imtis ginklo ir ginti šalį: „eičiau į karinį dalinį [...] ir pareikalaučiau ginklo. Nors šaudmenis panešiočiau, kažkaip prisidėčiau“ (vyras, 55 m., didmiestis). Jei dėl sveikatos negali kovoti ginklu, tai prisidėtų bent intelektualiai: „kovosiu intelektualiai, nes fiziškai nieko negaliu padaryti. [...] jeigu negali daryti veiksmu, tada gali daryti žodžiu, rašyti straipsnius, skatinti visuomenę“ (vyras, 23 m., nedidelis miestas). Dalis moterų taip pat eitų ginti tėvynės, kas kaip gali: „aš eičiau kariaut, močiutė virtų arbatą, darytų sumuštinius. Visaip – kas ką gali, tas tą daro“ (moteris, 55 m., nedidelė gyvenvietė).

2014 m. naujienų portalo DELFI užsakytoje apklausoje buvo pateiktas klausimas, kokią strategiją respondentai pasirinktų realios karinės grėsmės atveju. Dauguma apklausos dalyvių (51,2 proc.) pasiliktų savoje šalyje, bet ieškotų būdų apsisaugoti ir apsaugoti šeimą, 19,3 proc. kovotų, 18,2 proc. emigruotų, o 11,3 proc. dar nežino, kaip elgtųsi. Pasiliktų savoje šalyje vyresni nei 45 m. respondentai, kovotų daugiausia 25–35 m. apklaustieji vyrai, didmiščių gyventojai. Jauniausi respondentai ir moterys tokioje situacijoje dažniau norėtų emigruoti („Rusijos agresija prieš Ukrainą Lietuvos piliečiams atskleidė nemalonią tikrovę: priešas – už vartų“, Delfi.lt).

Daugelis kokybinio interviu dalyvių į klausimą, kokių veiksmų imtųsi šalyje prasidėjus karui ar išgirdę pavojus signalą, tiksliai negalėjo atsakyti. Kai kurie teigė, kad emigruotų („realiai tai gal bėgčiau, o po to grįžčiau, jei viskas būtų gerai. Į Ameriką kokią“ (moteris, 30 m., nedidelis miestelis)), kiti eitų kovoti ar teiktų pagalbą medicinos korpuse ir pan. („eičiau turbūt į kokį karo medicinos [dalinį], ką nors ten pagelbėt“ (moteris, 55 m., nedidelė gyvenvietė)), dar kiti yra pasiryžę paremti kariuomenę finansiškai. Beveik visi respondentai vieningai teigė, jog valdžia nepakankamai informuoja apie tai, ką piliečiai pirmiausia turėtų daryti karinės grėsmės atveju.

Tik turintys karo patirties vyresni žmonės ir sukarintoms organizacijoms priklausantys bei karinę tarnybą atliekantys informantai paminėjo kelias praktines veiksmų strategijas: „jeigu staigiai užpultų, prasidėtų bombardavimai, šaudymai, tai aišku savaime, kad pirmieji veiksmai būtų slėptis slėptuvėse. [...] Reiktų pirmiausiai žiūrėti, ar jie [žmonės] gyvi, kai praeis šaudymo banga, žiūrėti, ar yra gyvų, ar sužeistų, ir jiems padėti“ (moteris, 80 m., kaimo vietovė), „eičiau į parduotuvę apsipreikinti, sukaupčiau atsargas“ (vyras, 65 m., didmiestis); „iš karto skambinčiau į savo dalinį, akademiją, žiūrėčiau, ką toliau reiktų daryti. [...] jeigu ten sproginai, jeigu arti tavęs, tai ir priedangos ieškotum, kur pasislėpti“ (vyras, 21 m., nedidelis miestas), „pirmiausiai turbūt bandyčiau susisiekti su Šaulių sąjunga ir prašyčiau rekomendacijų. Kiti veiksmai būtų šeimos perkėlimas iš miesto į užmiestį ir maisto medžiagų aprūpinimas. [...] įsijungčiau televiziją ir kitas informavimo priemones, kuriomis galėčiau sužinoti, kas tiksliai vyksta“ (moteris, 24 m., didmiestis).

Išvados

Tyrimo duomenų analizė gerokai išplečia Buzano pagrindinių saugumo sektorių grėsmių individo lygmenyje sąrašą Lietuvos kontekste. Kariniam sektoriui priskiriamos šios grėsmės: kaimyninėse šalyse kylantys kariniai konfliktai, karinės agresijos galimybė iš stiprių kaimyninių šalių, menkos savo šalies galimybės atremti karinę agresiją dėl geografinės padėties ir demografinių pajėgumų, propaganda ir informaciniai karai. Politinio sektoriaus grėsmės: politiniai valdžios žaidimai, partijų nesutarimas, valdžios kompetencijų ir pasirengimo trūkumas, valdžios atsisakymas demokratinėse vertybėse. Ekonominio sektoriaus grėsmės: bloga ekonominė būklė, neužtikrinta materiali gerovė ir darbas, finansinis ir energetinis nesaugumas. Socialinio sektoriaus grėsmės: sveikatos problemos, prasta sveikatos apsauga, nusikalstamumas ir smurtas artimoje aplinkoje, emigracija, mažėjantis gimstamumas, žmonių tarpusavio santykių pablogėjimas, visuomenės sąmoningumo ir patriotiškumo trūkumas.

Šalies gyventojų suvokiamos grėsmės labai priklauso nuo konkrečių vieno ar kito laikotarpio politinių, ekonominių, socialinių, ekologinių aplinkybių ir išorės grėsmių. Tai, kad tyrimo dalyviai nereflektuoja ekologijos sektoriaus grėsmių, rodo šiame sektoriuje esant mažesnę įtampą. Ekologinė nelaimė (sprogimas atominėje elektrinėje, kenksmingų medžiagų išsiliejimas ir pan.) gali pakeisti subjektyvų svarbiausių grėsmių suvokimą. Taip karinis konfliktas Ukrainoje stipriai pakeitė Lietuvos gyventojų požiūrį į karinio saugumo sektoriaus grėsmes ir galimą atsaką į jas – gyventojų požiūrį į krašto gynybą, savo dalyvavimą joje ir išgyvenimo strategijas.

Net ir atsižvelgiant į šių dienų geopolitinius įvykius (Rusijos ir Ukrainos konfliktą), pirmiausia tyrimo dalyviai saugumo pojūtį sieja su asmeniniu saugumu, mažiau – su saugumu šalies viduje, dar mažiau – su tarptautinio saugumo lygmeniu. Tai patvirtina Novagrockienės ir Janušauskienės atliktos analizės išvada, kad „paprastiems žmonėms individualus saugumas yra žymiai svarbesnis lygmuo“ (Novagrodskienė, Janušauskienė 2003, 297). Vis dėlto nuodugnesnė kokybinių apklausų analizė atskleidžia, kad žmonėms nesvetimas ir rūpestis tarptautiniu saugumu, jei išskyla išorinės karinio sektoriaus grėsmės. Tokiu atveju dėl atsako į išorines grėsmes ne tik suteikiama pasitikėjimo valdžios institucijoms, bet ir susitelkiama stiprinti visuomenės solidarumą bei patriotiškumą, ryžtamasi asmeniškai prisidėti prie šalies gynybos.

Gauta 2015 04 20
Priimta 2015 06 18

Literatūra

- Brauch, H. G. 2011. “Concepts of Security Threats, Challenges, Vulnerabilities and Risks.” In *Coping with Global Environmental Change, Disasters and Security*, eds. H. G. Brauch et al. Prieiga internete: <http://www.springer.com/978-3-642-17775-0> [žiūrėta 2015 03 02].
- Buzan, B. 1991. “New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century.” *International Affairs* 67 (3): 431–451.
- _____. 1997. *Žmonės, valstybės ir baimė*. Vilnius: Eugrimas.
- Buzan, B., Wæver, O., Wilde, J. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Dobryninas, A., Gaidys, V. 2004. *Ar saugi Lietuvos visuomenė?* Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimas, Jungtinių Tautų Vystymo programa.
- Hampson, F. O. 2013. “Human Security.” In *Security Studies: An Introduction*, ed. P. D. Williams, 279–294. Oxon, New York: Routledge.
- Human Security Approaches and Challenges* 2008. UNESCO. Prieiga internete: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001593/159307e.pdf> [žiūrėta 2015 03 10].
- Human Security Now* 2003 (Final report). New York: Human Security Commission. Prieiga internete: <http://www.unocha.org/humansecurity/chs/finalreport/English/FinalReport.pdf> [žiūrėta 2015 03 21].
- Janušauskienė, D., Novagrockienė, J. 2003. „Lietuvos gyventojų požiūrio į saugumą analizė“. In *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2002*, 277–298. Prieiga internete: http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04-2003-ISSN_1648-8016.V_2002.PG_277-298/DS.002.0.01.ARTIC [žiūrėta 2015 03 03].
- Kerr, P. 2013. “Human Security.” In *Contemporary Security Studies*, ed. A. Collins, 104–116. Oxford: Oxford University Press.
- Nacionalinės mokslo programos „Socialiniai iššūkiai nacionaliniam saugumui“ baigiamoji ataskaita* 2014.
- Paris, R. 2001. “Human Security: Paradigm Shift or Hot Air?” *International Security* 26 (2): 87–102.
- Rinkevičius, L. 2002. „Rizikos bei dvigubos rizikos visuomenės teorija ir jos taikymas sociologinei Lietuvos visuomenės raidos diagnostikai“. *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2: 108–114.
- Schnabel, A. 2014. “The Human Security Approach to Direct and Structural Violence.” *Operationalizing Human Security: Concept, Analysis, Application*, eds. A. Schnabel, Y. Pedrazzini, 17–26. Prieiga internete: <http://www.dcaf.ch/Publications/Operationalizing-Human-Security-Concept-Analysis-Application> [žiūrėta 2015 02 15].
- Tadjbakhsh, S., Chenoy, A. 2007. *Human Security: Concepts and Implications*. London and New York: Routledge.
- United Nations Development Programme* 1994. *Human Development Report*. New York: Oxford University Press.
- Vileikienė, E. 2010. „Viešojo saugumo problemos Lietuvos ir Europos Sąjungos kontekste“. *Socialiniai pokyčiai eurointegracijos procese* 2, 123–134. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Williams, P. D., ed. 2013. *Security Studies: An Introduction*. Oxon, New York: Routledge.

Interneto šaltiniai:

- „Apklausa: pusė lietuvių – su neramiomis mintimis apie karinius konfliktus“, alfa.lt. Paskelbta 2014 09 22. Prieiga internete: <http://www.alfa.lt/straipsnis/809053/apklausa-puse-lietuviu-su-neramiomis-mintimis-apie-karinius-konfliktus> [žiūrėta 2015 04 30].
- „Apklausa: realių grėsmių Lietuvai nėra, o jei bus – mus apgins NATO?“, Delfi.lt. Paskelbta 2012 11 23. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/apklausa-realiu-gresmiu-lietuvai-nera-o-jei-bus-mus-apgins-nato.d?id=60063003> [žiūrėta 2015 04 25].
- „Rusijos agresija prieš Ukrainą Lietuvos piliečiams atskleidė nemalonią tikrovę: priešas – už vartų“, Delfi.lt. Paskelbta 2015 01 13. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rusijos-gresme-priverte-suprasti-nemalonia-tiesa.d?id=66883848> [žiūrėta 2015 04 10].
- „Visuomenės nuomonės tyrimas šalies saugumo ir gynybos klausimais“, Spinter.lt. Paskelbta 2014 04 14. Prieiga internete: <http://www.spinter.lt/site/lt/vidinis/menuop/9/home/publish/NjAyOzk7OzA> [žiūrėta 2015 03 30].

Subjective Perception of Security by the Lithuanian People in the Context of External Threats

Summary

In recent years, Lithuania's changing geopolitical environment inevitably affected the subjective perception of the security by the population. According to the conducted quantitative and qualitative research in 2014, the article examines Lithuanian people's subjective perception of external threats in the security context and the impact of this perception on the people's survival strategies. The data analysis significantly extends Barry Buzan's descriptions of individual security level threats in the main security sectors: military, political, economic, societal, and environmental. Perceived threats by the country's population is highly dependent on the specific political, economic, social, environmental and the situation of external threats of the time. When the context changes, the treats of one or another sector can be replaced by threats that are more important or can include new, previously unknown threats. Although most people are concerned most with an individual security level, the change of the situation could put forward both national and international level of security awareness and force us to review approaches to emerging external threats and responses to them.

Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje politinis dalyvavimas

ASTA VIŠOCKAITĖ

Mykolo Romerio universitetas

Santrauka. *Remiantis kokybinio tyrimo interviu (N = 30) bei kiekybinio tyrimo apklausų (N = 411), atliktų 2012–2014 m. Vilniaus mieste bei Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose, duomenimis straipsnyje¹ analizuojamas lenkų tautinės mažumos, gyvenančios Lietuvoje, politinis dalyvavimas šiais aspektais: domėjimasis politika; rinkimų, vykstančių Lietuvoje, preferencija pagal svarbumą; Lietuvos lenkų rinkimų akcijos atstovavimo lenkų tautinės mažumos interesams vertinimas; motyvai, skatinantys Lietuvos lenkus palaikyti ir rinkti Lietuvos lenkų rinkimų akciją; Lietuvos lenkų rinkimų akcijos ir Rusų aljanso koalicijos vertinimas; kitos „lenkiškos“ partijos poreikis.*

Tyrimų rezultatai rodo, kad lenkų tautinė mažuma labiausiai domisi Lietuvos valstybės politika, susijusia su jai aktualiais klausimais: seka ir vertina Lietuvos lenkų rinkimų akcijos ir Rusų aljanso koalicijos veiklą ir tai, kaip ši koalicija atstovauja Lietuvos tautinių mažumų interesams. Ji aiškiai motyvuoja ir konkrečiai paaiškina savo pasirinkimą, balsuojant už Lietuvos lenkų rinkimų akcijos ir Rusų aljanso koaliciją, turi aiškią vyraujančią nuomonę dėl to, kad kita „lenkiška“ partija nereikalinga. Remiantis šio tyrimo rezultatais galima teigti, kad Lietuvoje gyvenančių lenkų tautinė mažuma politinį dalyvavimą supranta siaurąja prasme, t. y. tik kaip domėjimąsi politika ir dalyvavimą rinkimuose.

Raktažodžiai: *lenkų tautinė mažuma Lietuvoje, politinis dalyvavimas, politinio dalyvavimo formos, politinis aktyvumas.*

Keywords: *Polish minority in Lithuania, political participation, forms of political participation, political activity.*

Įvadas

Piliečių politiniu dalyvavimu domėtis ir jį tirti pradėta pirmiausia Vakaruose. Autorių, nagrinėjusių politinį dalyvavimą, tikrai gausu: galima išskirti,

¹ Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos programos „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ projektą „Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas“ (projekto finansavimo sutartis Nr. VAT-58/2012) pagal priemonę „Fundamentiniai tapatumo prieštai, jo sampratos ir raiškos formų bei raidos ir Lietuvos visuomenės socialinio ir kultūrinio tapatumo formų, jų raidos ir perspektyvų tyrimai“.

pavyzdžiui, Hermanną Josefą Absą ir Ruudą Veldhuisą (Hermann, Veldhuis 2006), Johną Gaventą ir Camillą Valderramą (Gaventa, Valderrama 2004), Davidą Heldą (Held 2002), Ronaldą Inglehartą (Inglehart 1997) ir kt. Lietuvoje politinio dalyvavimo tyrimų sritis yra pakankamai nauja, tačiau yra straipsnių, kuriuose nagrinėjami įvairūs politinio dalyvavimo aspektai, aptariamos politinio dalyvavimo tipologijos, formos bei jų kaitos priežastys. Lietuvoje įvairius politinio dalyvavimo aspektus tyrinėja Rūta Žiliukaitė (2010), Milda Damkuvienė ir Rigita Tījūnaitienė (2010), Ainė Ramonaitė (2006), Mindaugas Degutis (2004), Remigijus Riekašius (2004, 2011), Jūratė Imbrasaitė (2004a, 2004b), Algis Krupavičius (et al. 2004), Vladas Gaidys (1998, 2000) ir kt. Mažiau Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų politinio dalyvavimo tyrimų, nors bendresnio pobūdžio tyrimų artimomis temomis yra gausu. Pietryčių Lietuvos, kurioje gyvena lenkų tautinė mažuma, tautinio tapatumo, integracijos, kultūros, švietimo, ekonomikos, etnokultūros, demografijos bei kitus aspektus ir aktualius klausimus yra tyrinėję Zigmąs Zinkevičius (2013), Darius Daukšas (2012), Rimantas Sliužinskas (2012), Andžejus Pukšto (Puksztó 2008), Irena Regina Merkienė (2007), Stasys Vaitekūnas (2006), Vytautas Merkys (2006), Marijus Pileckas (2003), Natalija Kasatkina ir Tadas Leončikas (2003), Rimantas Miknys (2001), Eugenija Krukauskienė (2000).

Atsižvelgiant į tai, kad detalesnių tyrimų apie lenkų tautinės mažumos, gyvenančios Lietuvoje, politinį dalyvavimą yra mažai, šiuo straipsniu siekiama užpildyti šią tyrimų srities spragą. Straipsnio tikslas – atskleisti lenkų tautinės mažumos politinio dalyvavimo ypatumus. Politinis dalyvavimas analizuojamas nagrinėjant domėjimąsi politika, dalyvavimo rinkimuose preferencijas, Lietuvos lenkų rinkimų akcijos atstovavimo lenkų tautinės mažumos interesams vertinimus, motyvus, skatinančius Lietuvos lenkus palaikyti bei rinkti Lietuvos lenkų rinkimų akciją, Lietuvos lenkų rinkimų akcijos ir Rusų aljanso koalicijos vertinimą bei kitos „lenkiškos“ partijos poreikį.

Politinio dalyvavimo samprata ir formos

Politisinis dalyvavimas yra daug reikšmių apimantis terminas ir nėra vieno visuotinai pripažinto apibrėžimo, kuris jį vienareikšmiškai apibūdintų. Daugelis politinio dalyvavimo apibrėžimų apsiriboja nuoroda, kad tai yra veiksmas, kurie veikia kitus politikos srities dalyvius: „politisinis dalyvavimas reiškia atskirų piliečių veiklą, kuri yra skirta paveikti valdžios sprendimus“ (Riekašius 2004, 214). Todėl, pasak R. Riekašiaus, reiktų skirti politinio dalyvavimo apibūdinimą plačiąja ir siaurąja prasmėmis. Plačiąja prasme politinis dalyvavimas reiškia visuomenės narių dalyvavimą priimančiam sprendimui. Remiantis šiuo apibrėžimu, politinis dalyvavimas turėtų reikšti tam tikros viešosios srities – politikos sprendimų priėmimą (Riekašius 2011, 6). Siaurąja prasme politinis dalyvavimas apima domėjimąsi politika, dalyvavimą rinkimuose, priklausymą politinėms partijoms ir pan.

Demokratinėse valstybėse kiekvienam piliečiui yra sudarytos sąlygos dalyvauti valstybės valdyme. Aktyviai dalyvaujantys piliečiai rinkimais gali daryti įtaką politiniam procesui ir taip kontroliuoti politinės valdžios veiklą. Demokratijos teoretikai tvirtina, jog nuolatinė vyriausybės reakcija į savo piliečių preferencijas yra esminė demokratijos savybė, o demokratiniu piliečiu tampa tik per politinį dalyvavimą (Waldron-Moore 1999, 39). Demokratija yra grindžiama visų piliečių lygybės idėja, tačiau nė vienoje demokratinėje valstybėje nėra dalyvavimo lygybės. Dalis piliečių yra pakankamai aktyvūs, jie nuolat balsuoja nacionaliniuose ir vietos rinkimuose, aktyviai įsitraukia į savo bendruomenės veiklas, dalyvauja ne tik politinėse, bet ir visuomeninėse organizacijose; tačiau kitų piliečių politinis dalyvavimas apsiriboja tik balsavimu rinkimuose. Galbūt todėl politinis dalyvavimas neretai ir yra tapatinamas tik su balsavimu rinkimuose.

Rinkimai yra vienas svarbiausių atstovaujamosios demokratijos pagrindų. Demokratija reikalauja, kad piliečiai kontroliuotų tuos, kurie priima sprendimus, o pagrindinis tokios kontrolės būdas yra visuomenės galimybė periodiškai vykstančiuose konkurencinguose rinkimuose rinkti politinį elitą. Konkurencingi rinkimai bene visur yra pagrindinis partijų ir partinės sistemos raidos veiksnys. Mokslininkai taip pat sutinka, kad politinio dalyvavimo formos yra būdingos tiek demokratinėms, tiek ir nedemokratinėms valstybėms. Net nedemokratinėse valstybėse piliečiai įtraukiami į sprendimų priėmimo procesą, tačiau tokiais atvejais įtraukimas yra tik formalus ir paremtas prievarta dalyvauti neretai alternatyvų neturinčiame pasirinkime, priverstiniame priklausyme kiek politinėms, tiek nepolitinėms organizacijoms (profsąjungoms, partijai ir pan.), dalyvavime formaliuose mitinguose bei formaliuose demonstracijose (Howard 2003). Politikos mokslų teoretikai pabrėžia, kad balsavimas rinkimuose yra tik viena iš daugelio galimų politinio dalyvavimo formų, tačiau kai kurie dalyvavimą rinkimuose nagrinėję autoriai jo nepriskiria prie konvencinių politinio dalyvavimo formų. Anot A. Valionio, „dalyvavimas rinkimuose nėra priskiriamas prie konvencinių politinio elgesio: tai greičiau unikali politinio elgesio forma, pasitaikanti labai retai ir ją reikėtų nagrinėti atskirai“ (Valionis 2000, 345). J. Imbrasaitė, išanalizavusi politinio dalyvavimo tyrėjų bei mokslininkų įžvalgas dėl politinio dalyvavimo formų pabrėžia, kad individualaus įsitraukimo į politinį dalyvavimą procesas priklauso nuo politinio dalyvavimo formos (Imbrasaitė 2004, 29).

Pasak R. Riekašiaus, skiriant konvencines ir nekonvencines politinio dalyvavimo formas svarbus legalumo ir legitimumo veiksnų suderinamumo aspektas, nes konvencinis dalyvavimas yra susijęs su legitimiomis dalyvavimo formomis (dalyvavimas rinkimuose, rinkimų kampanijose), o nekonvencinis (demonstracijos, piketai) neretai turi legitimumo trūkumą. R. Riekašius siūlo ir alternatyvų politinio dalyvavimo veiklų skirstymo modelį: konvencinėms ir legaliomis bei legitimomis veiklomis laikyti balsavimą, dalyvavimą rinkimų kampanijose, narystę politinėse partijose, politinių ir rinkiminių aukų rinkimą, susitikimus su pareigūnais, narystę profesinėse sąjungose ir kitose

organizacijose; o protesto politikos veiklomis laikyti peticijas, demonstracijas, mitingus ir piketus, streikus (visos šios formos yra legitimios, tačiau trys pastarosios gali stokoti legalumo) (Riekašius 2011, 27).

J. W. van Detho nuomone, politinio dalyvavimo formos istoriškai kito, jų gausėjo, vis atsirasdavo naujų. Iki 1940 m. politinis dalyvavimas buvo suvokiamas tik kaip balsavimas, o jau 1950 m. randasi naujų konvencinių dalyvavimo formų, pavyzdžiui, dalyvavimas politinėse kampanijose, susitikimai su politikais. Nekonvencinės dalyvavimo formos ima rasti tik nuo 1970 m. Tai protesto akcijos, socialiniai judėjimai. Nuo 1990 m., J. W. van Detho nuomone, jau atsiranda ir pilietinio dalyvavimo (angl. *civic participation*) bei socialinio įsitraukimo (angl. *social engagement*) formų (van Deth 2001, 14). Konvencinės ir nekonvencinės politinio dalyvavimo formos keičiasi, nuolat randasi naujų. Svarbu, kad jos didintų pilietinės visuomenės brandumą (Visockaitė, Urbonaitė 2013, 213).

Tyrimo duomenų analizė

Šiame straipsnyje pateikiama dalis Lenkų tautinės mažumos identiteto tyrimo medžiagos. Nagrinėjami tokie klausimai: kiek Lietuvos lenkai domisi politika ir kokios konkrečios politikos sritys jiems yra svarbiausios; kaip jie vertina esamą politinę padėtį bei Lietuvoje gyvenančių lenkų tautinės mažumos interesų atstovavimą; kaip Lietuvoje vykstančius rinkimus vertina čia gyvenantys lenkai; kaip jų yra vertinama Lietuvos lenkų rinkimų akcijos ir Rusų aljanso koalicija; kokiais motyvais remiantis jie balsuoja už Lietuvos lenkų rinkimų akciją.

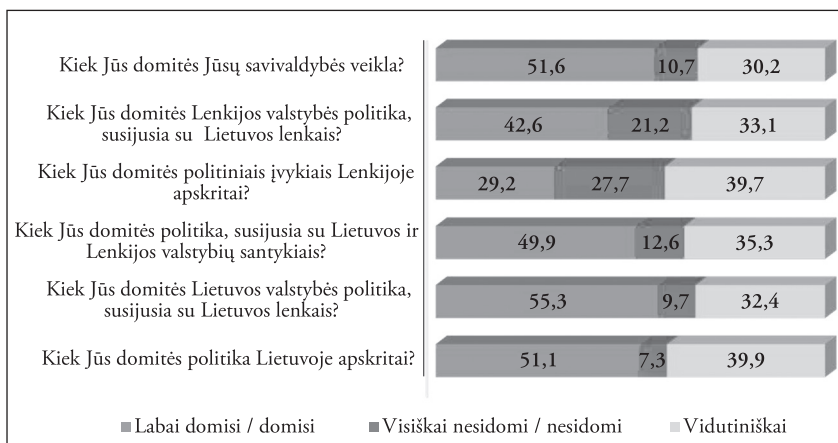
Kokybinis tyrimas (interviu) vyko 2012 m. lapkričio mėn. – 2013 m. liepos mėn. Buvo įrašyta 30 pusiau struktūruotų interviu. Tyrime dalyvavo 20 moterų ir 10 vyrų; informantų amžius 18–73 metai. Imtis sudaryta *tikslinės atrankos* būdu, jos pagrindinis kriterijus – informantas turi būti Lietuvos lenkas (-ė). Remiantis statistikos duomenimis, buvo sudarytas gausiausiai Lietuvos lenkų gyvenamų vietovių Vilniaus apskrityje sąrašas. Tyrėjai vyko į šias vietas ir ieškojo informantų, kurie atitiktų atrankos kriterijų ir sutiktų dalyvauti tyrime. Didžioji dalis informantų buvo eiliniai Vilniaus miesto, Vilniaus ir Šalčininkų rajonų gyventojai; tikslingai paimta interviu ir iš Lietuvos lenkų politikų bei seniūnijų darbuotojų. Vienas interviu truko vidutiniškai 40–60 min. Lietuvių kalba imti 22 interviu, 8 interviu (informantų prašymu) imti lenkų kalba.

Kiekybinis tyrimas (apklausa) vyko 2013 m. lapkričio mėn. – 2014 m. vasario mėn. Naudotasi iš anksto parengtu standartizuotu klausimynu. Tyrimo imtis – 411 Lietuvos lenkų. Analizuojamą imtį sudaro 40,4 proc. Lietuvos lenkų, gyvenančių Vilniaus mieste, 44,3 proc., gyvenančių Vilniaus rajone ir 15,3 proc., gyvenančių Šalčininkų rajone. Respondentų pasiskirstymas pagal lytį: 67,7 proc. moterų ir 32,4 proc. vyrų. Tipinis respondentas –

labiau išsilavinęs (20 proc. nurodė turintys aukštesnįjį, 51,1 proc. – aukštąjį universitetinį išsilavinimą) ir dirbantis (67,7 proc. nurodė tyrimo metu dirbantys samdomą darbą). Pagal amžių respondentai pasiskirstė taip: 13,1 proc. 17–24 metų, 20 proc. 25–34 metų, 20,4 proc. 35–44 metų, 22,6 proc. 45–54 metų, 12,7 proc. 55–64 metų, 5,6 proc. 65 ir daugiau metų amžiaus, o 5,6 proc. savo amžiaus nenurodė. Imties amžiaus vidurkis yra 42 metai. Klausimynas buvo parengtas lietuvių ir lenkų kalbomis.

Domėjimasis politika

Vienas iš tyrime analizuotų dalykų buvo domėjimasis politika. 51,1 proc. kiekybiniame tyrime dalyvavusių respondentų teigia, kad politika labai domisi, o 39,1 proc. – kad domisi vidutiniškai. Palyginus su nacionalinių apklausų Lietuvoje ir Lenkijoje duomenimis matyti, kad apklausti Lietuvos lenkai domisi politika net kiek daugiau, nei vidutiniškai Lietuvos ar Lenkijos piliečiai. Lietuvoje teigiančių, kad domisi politika, yra 39,9 proc., (Kazėnas et al. 2014), o Lenkijoje – 39,7 proc. (Kazėnas et al. 2014). Tačiau jei atsižvelgtume į tai, kokia politika respondentai domisi, tai pamatytume, kad Lietuvos lenkai daugiau domisi Lietuvos valstybės politika, susijusia su Lietuvos lenkais (55,3 proc. respondentų teigė, kad tai yra svarbiausia juos dominanti politikos sritis) bei vietos savivaldybės veikla (51,6 proc. respondentų) (žr. 1 paveikslą).

I PAV. DOMĖJIMASIS POLITIKA

Įdomus tyrimo rezultatas yra tai, kad net 42,6 proc. respondentų teigė labai besidomintys Lenkijos valstybės politika, susijusia su lenkų tautinės mažumos Lietuvoje reikalais. Besidominčių Lietuvos valstybės politika, susijusia su lenkų tautinės mažumos reikalais, buvo 55,3 proc. Remiantis šiais duomenimis galima teigti, kad Lietuvos lenkams beveik vienodai svarbus domėjimosi

objektas yra Lietuvos ir Lenkijos valstybių politika, susijusi su ju, kaip tautinės mažumos, reikalais.

Svarbus tyrimo metu išaiškėjęs dalykas yra neatitikimas tarp kiekybinio tyrimo metu nustatyto gana didelio domėjimo politika ir kokybinių interviu metu išgirstų gana skeptiškų nuomonių apie politiką. Kokybinio tyrimo metu informantai dažnai sakydavo, kad politika nėra ta sritis, kuria jie labai domėtūsi:

Man ta politika nelabai įdomu. (Interviu Nr. 4)

Šiaip aš esu visiškai apolitiškas. Aš nelabai domiuosi politika ir mano žodis čia nelabai turėtų kokios reikšmės. (Interviu Nr. 10)

Nelabai domiuosi aš, iš tikrųjų, nelabai gilinuosi. (Interviu Nr. 14)

Nu nežinau, aš nelabai mėgstu politiką. (Interviu Nr. 17)

Jei informantai sakydavo, kad domisi politika, tai tą domėjimąsi siedavo su Lietuvos Respublikos Seimo narių, atskirų politikų veikla arba bendra šalies politika lenkų tautinės mažumos atžvilgiu. Dauguma informantų šios politikos atžvilgiu buvo nusiteikę skeptiškai:

Aš domiuosi. Nėra korektiškumo. Yra protingų žmonių, bet tas, kas dabar Seime susiklostė, tai tikrai yra bardakas, reikia tenai didelės tvarkos. (Interviu Nr. 7)

Nekenčiu Lietuvos politikos. Negaliu žiūrėti į juos. Nežinau, man nepatinka nei požiūris, nei normaliai čia yra galimybių gyvent tokioje politikoje, atsiprašant. Nes keistai susigalvoja čia sau visokių kažkokių, atsiprašant, nesąmonių: už kažką mokėt ir kažin už ką, ar susigalvoja, kad kažko daugiau kažkur – nieko patys nenori duot, nu, tiesiog, politika mūsų yra nelabai atitinkanti, mano požiūriu, ji nelabai atitinka. (Interviu Nr. 8)

Interviu metu išsakytos nuomonės rodo, kad dominuoja, G. Almondo ir S. Verbos terminais, pavaldinio tipo politinė kultūra (Almond, Verba 1989, 16). Žmonės nesidomi politika, netiki, kad patys gali ką nors spręsti ir kartu tikisi, kad viską nuspręs valdžia, o jiems patiems tereikia palaukti, kol kas nors kitas viską sutvarkys: „[politikai] susigalvoja čia sau visokių <...> nesąmonių, <...> nieko nenori patys duot“ (Interviu Nr. 8); „mano žodis čia nelabai turėtų kokios reikšmės“ (Interviu Nr. 10); „<...> balsuot neinam. Todėl, kad už mumis prabalsuos. Na, ne mes, tai kiti prabalsuos“ (Interviu Nr. 2).

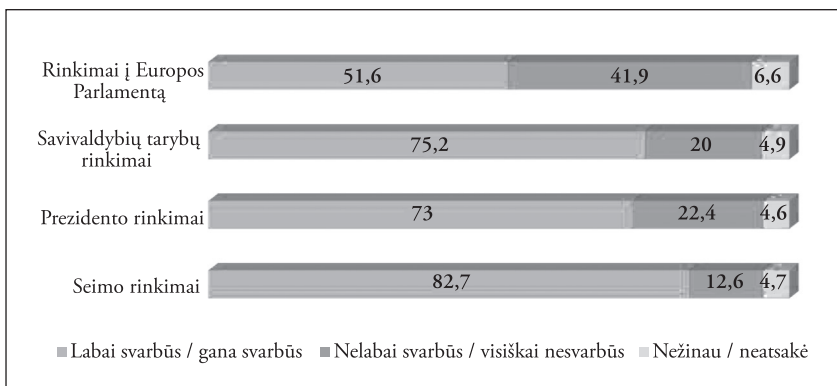
Svarbus tyrimo rezultatas yra ir tai, kad informantai apskritai linkę kritikuoti Lietuvos politikos ir jų sprendimus, bet apie Lenkų rinkimų akcijos politikus paprastai kalba teigiamai ir jų veiklą vertina pozityviai: „ir kelius čia padaro, ir šviesa šviečia visur, ir viską. Ką žadėjo, tą padaro. <...> lenkai, jie – konkretesni yra. Tai jie savo žmonėm tai padeda. Visą padarė“ (Interviu Nr. 2).

Apibendrinus kiekybinio ir kokybinio tyrimų duomenis galima daryti dvi išvadas. Pirma, apklausos ir interviu duomenys prieštarauja vieni kitiems: apklausoje dalyvavę respondentai teigė besidomintys politika, o interviu

dalyvavę informantai reiškė skeptišką nuomonę ir dažniausiai teigė esą apolitiški. Antra, abiem atvejais nurodomos tos pačios domėjimosi sritys, tai yra sritys, susijusios su Lietuvoje gyvenančios lenkų tautinės mažumos problemomis tiek visos šalies, tiek savivaldybių lygmeniu.

Rinkimų vertinimas

Apklausoje dalyvavusių respondentų vertinimu, svarbiausi rinkimai Lietuvoje yra Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai (82,7 proc. apklaustųjų mano, kad tai yra labai svarbūs ar gana svarbūs rinkimai), Savivaldybių tarybų rinkimai (75,2 proc.) ir Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimai (73,0 proc.). Rinkimai į Europos Parlamentą yra laikomi ne tokiais svarbiais – tik pusė apklaustųjų (51,6 proc.) manė, kad šie rinkimai yra labai arba gana svarbūs (žr. 2 paveikslą).

2 PAV. LIETUVOJE VYKSTANČIŲ RINKIMŲ SVARBA

Remiantis respondentų vertinimais, Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai yra laikomi svarbiausiais. Taip mano 8 iš 10 tyrime dalyvavusių respondentų. Savivaldybių tarybų rinkimai bei Prezidento rinkimai yra svarbūs 7 iš 10 respondentų. Šiuos apklausos rezultatus palyginus su atitinkamomis visų Lietuvos gyventojų nuostatomis, galima atsekti tam tikrus skirtumus, rodančius, kad Lietuvos lenkai, kitaip nei visi Lietuvos piliečiai², svarbiais laiko ir savivaldos rinkimus.

² Pasak „Baltijos tyrimų“ vadovės sociologės R. Ališauskienės, Lietuvos gyventojams yra įdomiausi Lietuvos Respublikos Prezidento ir Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai, o ne tokie įdomūs – savivaldybių tarybų ir Europos Parlamento rinkimai. Nepaisant to, kad savivaldybės yra arčiausiai žmonių, jų tarybų rinkimuose dalyvaujama pasyviai. Sociologės nuomone, jei Europos Parlamento rinkimai nebūtų rengiami kartu su kitais rinkimais, į juos ateitų labai mažai žmonių. Būtent taip nutiko 2009-aisiais, kai savo balso teise pasinaudojo tik 21 proc. rinkėjų (Europos Sąjungos vidurkis buvo 43 proc.) (Radžiūnas 2015).

Apklausoje metu kalbantis apie įvairius Lietuvoje vykstančius rinkimus, buvo pastebėta, kad respondentai jų neskirsto pagal rūšį, o kalba apie rinkimus apskritai. Informantai teigė, kad rinkimuose dalyvauja retai arba visai neina į jokių Lietuvoje vykstančių rinkimus. Aiškindami, kodėl neina į rinkimus, nebalsuoja ir yra apolitiški, jie sakė:

<...> aš iš vis tik vieną kartą per savo gyvenimą, tai per visus penkis metus balsavau. <...> Aš balsuot, kaip sakiau, nelabai noriu.

[Kodėl jūs nenorite balsuoti?]

Vis tiek – niekas nieko nekeičia – viskas blogai. (Interviu Nr. 1)

Balsuot neinam. Todėl, kad už mumis prabalsuos. Na, ne mes, tai kiti prabalsuos. Na neinam mes visiškai balsuot, neinam. (Interviu Nr. 2)

Šiaip aš esu visiškai apolitiškas. Nesidomiu politika ir nepalaikau: nei kairiųjų, nei dešiniųjų. <...> Balsuot einu, bet mano tas balsas neparemtas pozicija, kad aš ten tikrai už, tikrai už kažką. <...> Manau, kad yra ir tautinio pagrindo. (Interviu Nr. 10)

Aš pastaruojų metu iš vis nebalsuoju. (Interviu Nr. 14)

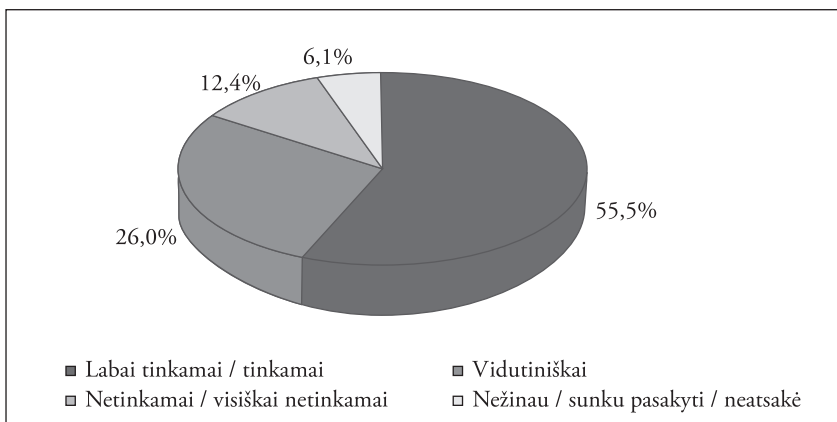
Apibendrinus gautus atsakymus galima teigti, kad lenkų tautinės mažumos atstovai Lietuvoje vykstančių rinkimų svarbą vertina kiek kitaip, nei visi Lietuvos gyventojai. Lietuvoje gyvenantiems lenkams svarbiausi yra Lietuvos Respublikos Seimo bei savivaldybių tarybų rinkimai, o visiems Lietuvos Respublikos gyventojams kartu – Lietuvos Respublikos Prezidento ir Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai.

Kokybinių interviu rezultatai rodo, kad kalbėdamiesi su tyrėjais akis į akį, informantai išsako neigiamą arba pasyvią nuostatą dalyvavimo rinkimuose atžvilgiu. Jie teigia, jog pastaruojų metu į rinkimus neina, o jei visgi dalyvauja rinkimuose, tai dažniausiai balsuoja už Lenkų rinkimų akcijos keliamus kandidatus.

Lietuvos lenkų rinkimų akcijos vertinimas

Pusės (55,5 proc.) apklausoje dalyvavusių respondentų nuomone, Lietuvos lenkų rinkimų akcija tinkamai atstovauja Lietuvoje gyvenančių lenkų tautinės mažumos interesams. Įdomus tyrimo rezultatas yra tai, kad kas dešimtas (12,4 proc.) respondentas mano, jog Lietuvos lenkų rinkimų akcija netinkamai atstovauja arba visiškai neatstovauja lenkų tautinės mažumos interesams (žr. 3 paveikslą).

Kokybinio tyrimo metu išryškėjo dvi skirtingos nuomonių grupės. Viena informantų grupė teigė, kad Lietuvos lenkų rinkimų akcija tinkamai atstovauja Lietuvoje gyvenančios lenkų tautinės mažumos interesams. Ši nuomonė buvo dominuojanti:

3 PAV. LIETUVOS LENKŲ RINKIMŲ AKCIJOS INTERESŲ ATSTOVAVIMO VERTINIMAS

Nu normaliai. <...> ir kelius čia padaro, ir šviesa šviečia visur, ir viską. Ką žadėjo, tą padaro. <...> lenkai, jie – konkretesni. Jie savo žmonėm tai padeda. (Interviu Nr. 2)

100 procentų galiu pasakyti, kad jie už mus stoja. Ir jie mums reikalingi. (Interviu Nr. 3)

<...> jie labai stengiasi, kad lenkai balsuotų už LLRA. <...> Jie deklaruoja tuos dalykus, kurie rūpi lenkų mažumai, pradedant nuosavybės atkūrimu baigiant tais įstatymais, kuriuos reikia priimti. (Interviu Nr. 5)

<...> atstovauja lenkų interesus. <...> tikrai daug turime naudos. (Interviu Nr. 7)

Ir bandys daryti viską, <...> kad mūsų kalba, mūsų mokyklos, mūsų darželiai ir toliau gyvuotų ir plėtotųsi... (Interviu Nr. 9)

Stengiasi kažką žmonėms daryti. (Interviu Nr. 12)

Manau, kad taip – gerai. Savo pažadus vykdo, todėl ir balsuojam. (Interviu Nr. 20)

Dažniausiai minimos sritys, kuriose informantai pastebi savo, kaip tautinės mažumos, interesų atstovavimą, yra šios: vietos infrastruktūros sutvarkymas, lenkiškų mokyklų ir darželių išlaikymas, kalbos, tradicijų, kultūros puoselėjimas.

Antroje nuomonių grupėje, ne tokioje gausioje, Lietuvos lenkų rinkimų akcijos veikla buvo vertinama kritiškai. Respondentai teigė, kad ši partija netinkamai atstovauja ar net visiškai neatstovauja lenkų tautinės mažumos interesams, ir savo nuomonę aiškino taip:

Tiesą sakant, man ne viskas patinka, ką jie nori padaryti. Man ant to autobuso – kam reikalinga ten lenkiškai rašyti. (Interviu Nr. 4)

Blogai atstovauja. Aš netikiu jokia partija <...>, nes jie visi, žinokit, kalbėt visi gali, bet padaryt tai niekas negali. <...> iš tikrųjų čia yra tiktai kalbos. O kalbos gali būti vienokios, ar kitokios. (Interviu Nr. 8)

Na ne, kai kurie pasisakymai nepatinka. <...> Mes, lenkai, viliamės, kad ir mūsų interesai bus atstovaujami. (Interviu Nr. 9)

Jokių interesų neatstovauja (Interviu Nr. 11)

Būna įvykiai, už kuriuos gėda. Ir už tuos pačius lietuvius gėda, ir už lenkus būna gėda. Va tas, kaip jis – Tomaševskis, būna gėda kartais už žmogų. Jį tikrai norėčiau pakeisti, bet nežinau, į ką. (Interviu Nr. 14)

Nepatinka, kai lenkai kenčia dėl šitų politikų. Taip žmonės su lietuviais, rusais gyvena gerai, o politikai ten pradeda šnekėti ir... [Susipyksta žmonės?] Taip. (Interviu Nr. 17)

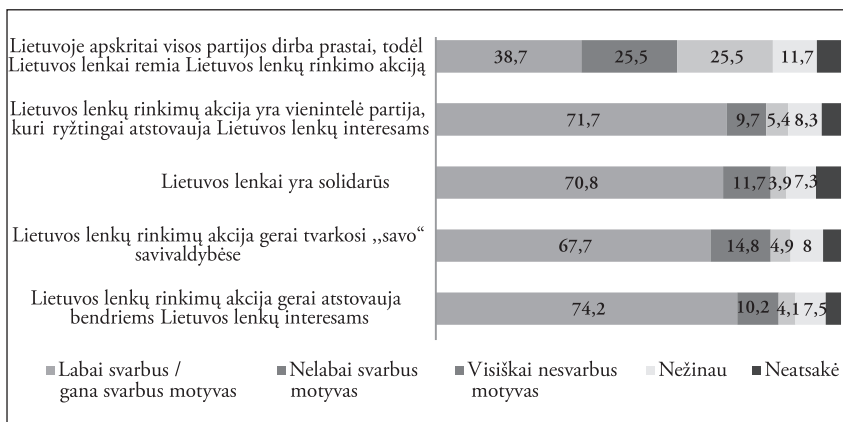
Man daug nepatinka <...> lenkai biški perlenkia lazda, o lietuviai – daugiau neutralūs, <...> nors aš pati lenkė, bet daug kas man nepatinka. (Interviu Nr. 18)

Pagrindiniai informantų nurodyti nepasitenkinimą Lietuvos lenkų rinkimų akcijos veikla sukeliantis dalykas yra tai, kad nėra įgyvendinami rinkiminiai pažadai. Lietuvos lenkų rinkimų akcijos politikų ir pirmininko elgesys bei pozicija kai kuriais klausimais taip pat netenkino informantų.

Apibendrinus kiekybinio ir kokybinio tyrimų metu gautus duomenis apie tai, kaip Lietuvos lenkų rinkimų akcija atstovauja Lietuvoje gyvenančių lenkų tautinės mažumos interesams, galima teigti, kad dominuoja teigiamas šio partijos veiklos vertinimas. Pažymėtina, kad respondentai pabrėžė, jog ši partija neapsiriboja vien lenkų tautinės mažumos interesų atstovavimu, bet siekia (ypač buvo akcentuojami 2012 m. rinkimai į Lietuvos Respublikos Seimą) atstovauti kuo platesniam elektoratui. Kokybiniuose interviu pasitaikė ir gana griežtų nuomonių dėl blogo atstovavimo ar net visiško interesų neatstovavimo, buvo suabejota net pačios partijos veikla, tačiau tokių nuomonių nebuvo daug.

Lietuvos lenkų rinkimų akcijos palaikymo motyvacija

Apklausoje dalyvavusių respondentų vertinimu, pagrindiniai motyvai, skatinantys Lietuvos lenkus palaikyti Lietuvos lenkų rinkimų akciją, yra tokie: Lietuvos lenkų rinkimų akcija atstovauja bendriems Lietuvos lenkų interesams (74,2 proc. apklaustųjų laikėsi tokios nuomonės) ir tai yra vienintelė partija, kuri ryžtingai atstovauja Lietuvos lenkų interesams (71,7 proc.). Kiti svarbūs motyvai: Lietuvos lenkai yra solidarūs (70,8 proc.), Lietuvos lenkų rinkimų akcija gerai tvarkosi „savo“ savivaldybėse (67,7 proc.) (žr. 4 paveikslą).

4 PAV. MOTYVAI, SKATINANTYS PALAIKYTI LIETUVOS LENKŲ RINKIMŲ AKCIJĄ

Kokybinio tyrimo metu informantai, atsakydami į klausimą, kodėl Lietuvos lenkų rinkimų akcija patraukli rinkėjams, pateikė tokius argumentus:

Jie žada darbo vietas. Kuo jie dar gali pritraukt: žada vis kažką, taip ir pritraukia. Lietuviių partijos nieko čia nepadaro, o lenkai ir kelius čia padaro, ir šviesa šviečia visur, viską. Ką žadėjo, tą padaro. Lenkai, jie konkretesni. Tai jie savo žmonėms padeda. (Interviu Nr. 2)

Taip, lenkai prie jų labai prisirišę. Kaip gi, mes gi čia savi – tuteiši. ... Dėl to, kad lenkai stovi už savo: lenkai stovi už lenkus, lietuviai stovi už lietuvius. (Interviu Nr. 3)

<...> gal todėl, kad gautų daugiau balsų, tai jie gal stengiasi daryt, kad vietiniai lenkai matytų. (Interviu Nr. 4)

Kažką tai daro čia. Aišku, gal žada kažkiek tai – gali daugiau padaryt, bet kažką tai jie daro. (Interviu Nr. 7)

Nes čia lenkai ir jie galvoja, kad ta partija tikrai padės, bet čia ne taip, <...> iš tikrųjų ta lenkų partija yra tokia pat, kaip yra lietuviių. Tiesiog žmonės kažkuo tiki. <...> niekas čia nėra daroma – nėra jokių rezultatų. (Interviu Nr. 8)

Man atrodo, kad stengiasi mus atstovauti, kaip tautą. <...> kad mūsų kalba, mūsų mokyklos, mūsų darželiai ir toliau gyvuotų ir plėtotųsi ir nereiktų vesti savo vaikų į lietuviių mokyklas arba pradėti namuose šnekėti lietuviškai, kad mes ir toliau gyventumėme, kaip ir gyvenome pagal lenkiškus papročius, savo vaikus taip auklėtumėme ir mokytumėme ir t. t., ir lenkai bažnyčiose mišias turėtų ir savo krašte parduotuviėje galėtų kalbėti lenkiškai. (Interviu Nr. 9)

<...> balsuoju už lenkus, tai čia tautiškas tada pagrindas paima viršų. <...> Ir yra tas, truputėli, tautiškumo – nėra už ką, todėl – už savus – za svojich. (Interviu Nr. 10)

Ten organizuojasi, bando sujungti lenkus, kad nepasimestų. (Interviu Nr. 12)

Gal kad pasitiki. (Interviu Nr. 13)

Vien dėl to, kad gal lenkai? Lenkai ir balsuoja užtat už šitą partiją. (Interviu Nr. 14)

Kad jie padeda išsaugoti lenkų mokyklas. Kad išsaugoti lenkų kultūrą. (Interviu Nr. 15)

<...> nori išsaugoti savo kalbą, savo įpročius turbūt. (Interviu Nr. 17)

Agitacija eina, kad jie kažką padarys, kažkam padės ir panašiai. Paprasti žmonės labai priklausomi nuo visko. (Interviu Nr. 18)

<...> Darbo partija, ar socdemai, ar liberalai – irgi už savo partiją balsuoja. Lygiai taip pat ir lenkai. (Interviu Nr. 21)

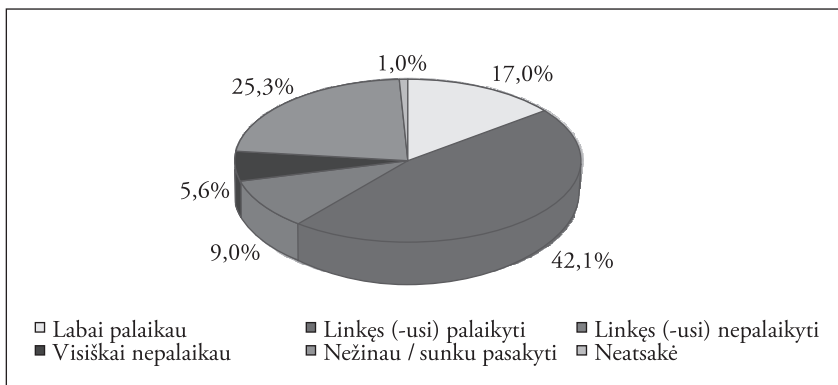
Pagrindiniai veiksniai, lemiantys tai, kad Lietuvos lenkų rinkimų akcija yra populiari tarp etninių lenkų, yra šie: ji atstovauja lenkų, kaip tautinės mažumos interesams, stengiasi išsaugoti bei puoselėti lenkiškus papročius, tradicijas, kultūrą.

Informantai taip pat akcentavo Lietuvos lenkų rinkimų agitacijos svarbą, teigė, kad esą yra priklausomi (ypač rajonuose gyvenantys informantai) nuo šios partijos, nes agitacijos metu rinkėjai yra remiami materialiai.

Apibendrinus kiekybinio tyrimo metu gautus duomenis apie motyvus, kurie skatina Lietuvos lenkus palaikyti Lietuvos lenkų rinkimų akciją, galima teigti, kad ši partija respondentų yra vertinama kaip bene vienintelė partija, kuri gerai ir ryžtingai atstovauja Lietuvoje gyvenančių lenkų tautinės mažumos interesams. Už šią partiją yra balsuojama remiantis tautinio solidarumo principu. Kokybinio tyrimo metu informantai tik partvirtino kiekybinio tyrimo rezultatus. Ne vienas informantas teigė, kad rinkėjai yra aktyviai agituojami balsuoti už Lietuvos lenkų rinkimų akciją, kad kai kuriais atvejais jie net neturi kito pasirinkimo ir balsuoja tik už šią partiją, nes yra įsitikinę (arba įtikinti), kad kitaip gali prarasti pašalpas, išmokas ir pan. Kaip teigia vienas informantas, „jie agituoja. Eina, duoda cukraus, makaronų. Jei nebalsuosi, gali pašalpos neduoti – užtai ir balsuoja. Yra žmonių, kurie visiškai nieko neturi ir nieko nesupranta. Jie sako, kad jiems liepė“ (Interviu Nr. 11).

Lietuvos lenkų rinkimų akcijos ir Rusų aljanso koalicijos vertinimas

Daugiau nei pusė apklausoje dalyvavusių respondentų (59,1 proc.) teigiamai vertino Lietuvos lenkų rinkimų akcijos koaliciją su politine partija „Rusų Aljansas“ (žr. 5 paveikslą).

5 PAV. LIETUVOS LENKŲ RINKIMŲ AKCIJOS IR RUSŲ ALJANSO KOALICIJOS VERTINIMAS

Lietuvos lenkų rinkimų akcijos ir Rusų aljanso susijungimą prieš 2012 m. rinkimus į Lietuvos Respublikos Seimą dauguma informantų vertino gerai. Dažniausiai išsakyta nuomonė, kad rusai ir lenkai yra dvi didžiausios Lietuvoje gyvenančios tautinės mažumos, todėl jų tikslai ir interesai yra tapatūs, o problemos panašios:

Gerai vertinu. Kaip čia atrodo, kad tikrai lenkai. (Interviu Nr. 1)

<...> gerai. Su kaimynais reikia gerai gyventi. Mes blogo nuo tos pusės nematom (Interviu Nr. 3)

Šaunuoliai, kad susijungė. <...> gal panašūs interesai. (Interviu Nr. 7)

Rusai irgi yra mažuma, ta koalicija ir buvo tam sudaryta, kad mažumos palaikytų viena kitą. Mūsų krašte rusų yra mažiau, mes jų nevengiam ir įtraukiam į savo bendrą veiklą ir stengiamės jiems padėti. (Interviu Nr. 9)

Manau, kad tai gerai apsvarstytas politinis žingsnis. Ir rusų tautinė mažuma panašioj situacijoje, kaip ir lenkai. Ir kartu: vmeste my sila. [Juokiasi] Daugiau galimybių patekti prie valdžios. Daugiau žmonių balsuos už lenkus ir rusus. <...> Manau, čia tame toks tautinių mažumų solidarumas. Ir tas kitus žmonės gal net žavi: mažumos – vienykimės prieš juos. (Interviu Nr. 10)

Jo, vis tiek rusai yra ta tautinė mažuma ir susivienijo, vis tiek tų bendrų tikslų turi: dėl mokyklų, darželių. (Interviu Nr. 12)

Apibendrinus kokybinio ir kiekybinio tyrimų rezultatus apie dviejų partijų – Lenkų rinkimų akcijos ir Rusų aljanso – prieš 2012 metų rinkimus į Lietuvos Respublikos Seimą sudarytos koalicijos vertinimus, galima teigti, kad dauguma tyrime dalyvavusiųjų buvo linkę palaikyti šią koaliciją ir ją vertino teigiamai. Vienas pagrindinių tokio vertinimo argumentų buvo tai, kad dviejų tautinių Lietuvoje gyvenančių mažumų tikslai, interesai ir problemos yra labai panašūs ir net tapatūs, o sujungus dvi partijas ir jas remiančius elektoratus, galima

pasiekti didesnių politinių tikslų – kaip sakė vienas informantas, „vместе my – sila“ (kartu mes – jėga).

Ar reikalinga kita „lenkiška“ partija?

Svarbus ir įdomus tyrime nagrinėtas klausimas apie kitos lenkų interesus atstovaujančios partijos poreikį. Dauguma apklausoje dalyvavusių respondentų (60,3 proc.) teigė, kad kita Lietuvoje gyvenančių lenkų tautinės mažumos interesams atstovaujanti partija yra nereikalinga, nes taip būtų suskaldyta Lietuvos lenkų politinė vienybė. Respondentai buvo įsitikinę, kad Lietuvos lenkų rinkimų akcija gerai dirba ir gerai atstovauja Lietuvoje gyvenančių lenkų tautinės mažumos interesams (tokios nuomonės laikėsi 59,9 proc. respondentų). Su tuo, kad kita Lietuvos lenkams atstovaujanti partija yra reikalinga, nes sudarytų daugiau pasirinkimo galimybių, sutiko tik 35,1 proc. respondentų. Panašus respondentų skaičius (31,9 proc.) pritarė, kad kita „lenkiška“ partija reikalinga, nes tai leistų visapusiškiau atstovauti Lietuvos lenkų interesams. Vadinasi, respondentai gana vienareikšmiškai pasisakė už tai, kad kita „lenkiška“ partija (be LLRA), kuri galėtų atstovauti Lietuvoje gyvenančių lenkų tautinės mažumos interesams, yra nereikalinga (žr. 1 lentelę).

I LENTELE. KITOS „LENKIŠKOS“ PARTIJOS POREIKIS

Ar, Jūsų nuomone, Lietuvos lenkams yra reikalinga, ar nereikalinga kita „lenkiška“ partija, t. y., ne tik Lietuvos lenkų rinkimų akcija (LLRA)? proc.						
	Visiškai sutinku	Linkęs (-usi) sutikti	Linkęs (-usi) nesutikti	Visiškai nesutinku	Nežinau	Neatsakė
Kita Lietuvos lenkams atstovaujanti partija nereikalinga, nes LLRA gerai dirba	35,3	24,6	18,2	9,5	9,7	2,7
Kita Lietuvos lenkams atstovaujanti partija nereikalinga, nes taip būtų suskaldyta Lietuvos lenkų politinė vienybė	33,3	27	13,6	12,4	10,5	3,2
Kita Lietuvos lenkams atstovaujanti partija reikalinga, nes taip būtų daugiau pasirinkimo galimybių	13,4	21,7	23,4	26	11,4	4,1

I LENTELĖS TĖSINYS

Kita Lietuvos lenkams atstovaujanti partija reikalinga, nes visapusiškiau būtų atstovaujama Lietuvos lenkų interesams	12,7	19,2	20,4	26,3	14,6	6,8
---	------	------	------	------	------	-----

Kokybinio tyrimo metu informantai laikėsi tos pačios nuomonės – kad kitos „lenkiškos“ partijos tikrai nereikia:

Buvo bandymas, buvo įkurtos, kaip tos – pseudopartijos, bet jos nepasiteisino, vadinasi, pilnai užtenka LLRA... (Interviu Nr. 5)

Čia tiesiog susiskaidytų ir viskas, jei atsirastų dar viena lenkiška partija. (Interviu Nr. 12)

Ne, turi būt viena. [Kodėl?] Todėl, kad viena tauta – viena partija. (Interviu Nr. 17)

Gal užtenka vienos. Ir taip čia nemėgsta tų lenkų Lietuvoj. (Interviu Nr. 22)

Kita vertus, dalis informantų manė, kad kitos „lenkiškos“ partijos gal ir reikėtų, tačiau ji buvo suvokiama ne kaip alternatyva Lietuvos lenkų rinkimų akcijai, o kaip Lietuvoje gyvenančių lenkų tautinės mažumos interesų atstovavimo sustiprinimas:

<...> gal reiktų kažkiek tokių žmonių, kurie paleistų dar kokią įdomesnę savo nuomonę. (Interviu Nr. 7)

Iš tikrųjų reiktų, bet geros. <...> reikia tokios, kuri tikėtų pati savim, žmonėm, kad partija būtų tokia, kuri būtų užtikrinta savyje, kad ji kažką tai padarys... Netikiu, kad lenkų partija čia kažką tokio galės padaryt. (Interviu Nr. 8)

Nežinau. Gal kad kita politika būtų skleidžiama iš lenkų, gal tas ir padėtų žmonėm apsispręsti, už ką jie. Tai būtų naudinga, bet... Gal tikrai, jei būtų kiti prioritetingai klausimai, tai būtų naudinga, nes konkurencija – geras dalykas visada. Politiniam aspekte tada jie stengtųsi labiau dėl tų pačių rinkėjų. (Interviu Nr. 10)

Jei gerai atstovautų, tai reiktų... (Interviu Nr. 11)

Pagrindiniai informantų paminėti argumentai, kodėl alternatyvi politinė partija nereikalinga, buvo šie: Lietuvos lenkų rinkimų akcija pakankamai gerai atstovauja Lietuvoje gyvenančių lenkų tautinės mažumos interesams ir stengiasi pateisinti savo rinkėjų lūkesčius.

Apibendrinus tyrime dalyvavusių respondentų nuomonę dėl kitos Lietuvoje gyvenančių lenkų tautinės mažumos interesams atstovaujančios partijos (be Lietuvos lenkų rinkimų akcijos) poreikio būtina pabrėžti, kad dauguma

jų tai laiko visiškai nereikalingu dalyku. Apklausti Lietuvos lenkai pabrėžia, kad kita „lenkiška“ partija, kuri atstovautų Lietuvoje gyvenančių lenkų tautinės mažumos interesams, nėra reikalinga, nes ji suskaldytų šią tautinę mažumą. Kita vertus, išsakoma ir mintis, kad gal ir būtų gerai, jei atsirastų nauja partija, kuri stengtųsi dar geriau atstovauti lenkų tautinės mažumos interesams.

Išvados

Remiantis šio empirinio tyrimo duomenimis galima teigti, kad Lietuvoje gyvenantys lenkų tautinės mažumos atstovai domisi politika panašiai kaip ir Lietuvos gyventojai, tačiau daugiau domisi tais dalykais ir ta Lietuvos valstybės politika bei savivaldybės veikla, kuri tiesiogiai siejasi su lenkų tautinės mažumos interesais. Lietuvoje vykstančių rinkimų svarbos vertinimas parodė, Lietuvoje gyvenančiai lenkų tautinei mažumai svarbiausi Lietuvos Respublikos Seimo bei savivaldybių tarybų rinkimai, o iš partijų prioritetas visuomet teikiamas Lietuvos lenkų rinkimų akcijos keliamiems kandidatams, nes tik ši partija, tyrime dalyvavusiųjų nuomone, gerai ir ryžtingai atstovauja Lietuvoje gyvenančių lenkų tautinės mažumos interesams. Kaip tik todėl kita „lenkiška“ partija nėra reikalinga.

Lietuvos lenkų rinkimų akcijos koalicija su Rusų aljansu vertinama teigiamai. Vienas pagrindinių tokio vertinimo argumentų yra tai, kad dviejų didžiausių Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų tikslai, interesai bei problemos yra labai panašios ar net tapačios. Atlikta motyvų, skatinančių palaikyti Lietuvos lenkų rinkimų akciją, analizė leidžia teigti, kad už šią partiją balsuojama remiantis ne vertybinių ir politinių nuostatų, bet tautinio solidarumo pagrindu.

Į klausimą, ar Lietuvoje gyvenantys lenkai aktyviai dalyvauja politiniame procese, apibendrinti atlikto tyrimo rezultatai leidžia atsakyti neigiamai.

Gauta 2015 03 27

Priimta 2015 06 03

Literatūra

- Abs, H. J., Veldhuis, R. 2006. “Indicators on Active Citizenship for Democracy – the Social, Cultural, Economic Domain”. Paper by Order of the Council of Europe or the CRELL-Network on Active Citizenship for Democracy. The European Commission’s Joint Research Center in Ispra, Italy.
- Almond, G. A., Verba, S. 1989. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. London: Sage Publications.
- Damkuvienė, M., Tijūnaitienė, R. 2010. „Visuomenės dalyvavimo koncepcijos: teorinė prieiga“. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 1 (17): 125–132.

- Daukšas, D. 2012. „Lietuvos lenkai: etninio ir pilietinio identiteto konstravimas ribinėse zonosė“. *Lietuvos etnologija: Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 21: 167–193.
- Degutis, M. 2004. „Politinė kultūra“. In *Lietuvos politinė sistema. Sąranga ir raida*, sud. A. Krupavičius, A. Lukošaitis, 83–104. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Gaidys, V. 1998. „Viešosios nuomonės dinamika ir priešrinkiminių apklausų prognostinės galimybės“. In *Seimo rinkimai '96. Trečiasis „atmetimas“*, sud. A. Krupavičius, 153–174. Vilnius: Tvermė.
- _____. 2000. „Viešosios nuomonės pokyčiai“. In *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990/1998*, sud. A. Dobryninas, V. Gaidys, B. Gruževskis et al., 169–201. Vilnius: Garnelis.
- Gaventa, J., Valderrama, C. 2004. „Participation, Citizenship and Local Governance.“ Institute of Development Studies. Prieiga internete: http://cims-rwanda.org/downloads/Participation_Citizenship_Governance.pdf [žiūrėta 2015 01 23].
- Gyventojai pagal tautybę, gimtąją kalbą ir tikybę*. Lietuvos statistikos departamentas, 2013 m. kovo 15 d. Prieiga internete: https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f [žiūrėta 2015 02 01].
- Grigas, R., sud. 1996. *Paribio Lietuva: sociologinė Paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
- Held, D. 2002. *Demokratijos modeliai*. Vilnius: Eugrimas.
- Howard, M. 2003. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Imbrasaite, J. 2004a. „Socialinis kapitalas ir politinis dalyvavimas Lietuvoje“. *Sociologija: mintis ir veiksmai* 1 (13): 38–50.
- _____. 2004b. „Vertybinės orientacijos ir politinis dalyvavimas Lietuvoje: individualistinė-kolektyvinė dimensija“. *Filosofija. Sociologija* 2 (22): 26–32.
- Inglehart, R. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Kasatkina, N., Leončikas, T. 2003. *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Eugrimas.
- Kazėnas, G., Jakubauskas, A., Gaizauskaitė, I., Kacevičius, R., Višockaitė, A. 2014. *Lenkų tautinės mažumos identiteto tyrimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. Prieiga internete: <http://ebooks.mruni.eu/product/lenk-tautins-maumoms-lietuvoje-identiteto-tyrimas> [žiūrėta 2015 01 25].
- Krukauskienė, E. 2000. „Istorinė sociologija: Lietuvos gyventojų socialinės demografinės charakteristikos istoriniuose šaltiniuose“. In *Iš Lietuvos sociologijos istorijos*, sud. A. Vosyliūtė, 42–56. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
- Krupavičius, A., Lukošaitis, A. 2004. *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Krupavičius, A., Pogorelis, R. 2004. „Rinkimų sistema ir rinkimai“. In *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, sud. A. Krupavičius, A. Lukošaitis, 243–295. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Matulionis, A., sud. 1990. *Pietryčių Lietuva: socialiniai teisiniai aspektai*. Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas.
- Merkienė, I. 2007. „Lokalinė kultūra istorijos ir geografijos kontekste“. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 7 (16): 39–56.

- Merkys, V. 2006. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus aureus.
- Miknys, R. 2011. „Lietuvos lenkai: neįvykusi tauta ar tautinė mažuma?“. *Voruta* 20 (734). Prieiga internete: <http://www.voruta.lt/lietuvos-lenkai-neivykusi-tauta-artautine-mazuma/> [žiūrėta 2015 01 03].
- Novagrockienė, J. 2001. *Politikos mokslo pagrindai*. Vilnius: VU leidykla.
- Pileckas, M. 2003. „Rytų Lietuvos gyventojų nacionalinės sudėties kaita atkūrus Lietuvos valstybingumą“. *Geografija* 39 (1): 40–45.
- Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*. 2007. Vilnius: VU leidykla.
- Pukszo, A. 2008. „Svajonės atkurti Abiejų Tautų Respubliką XX a. pradžioje, arba dar kartą apie dvilypę lenkų ir lietuvių savimonę“. In *Baltijos regiono kultūra ir istorija: Lietuva ir Lenkija. Politinė istorija, politologija, filologija*, sud. R. Sliužinskas, 123–133. Klaipėda: Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas.
- Radžiūnas, V. 2015. *Kodėl pusė Lietuvos rinkėjų nenori dalyvauti rinkimuose*. Prieiga internete: http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/90667/kodel_puse_lietuvos_rinkeju_nenori_dalyvauti_rinkimuose [žiūrėta 2015 03 12].
- Ragauskas, P. 2005. „Piliečių dalyvavimas leidžiant įstatymus“. *Politologija* 1 (37): 55–81.
- Ramonaitė, A. 2006. „Kodėl rinkėjai ne(be)balsuoja?“. In *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*, sud. R. Žiliukaitė, A. Ramonaitė, L. Nevinskaitė, V. Beresnevičiūtė, I. Vinogradnaitė, 91–113. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas, Versus aureus.
- Riekašius, R. 2004. „Politinis dalyvavimas“. In *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, sud. A. Krupavičius, A. Lukošaitis, 213–242. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- _____. 2011. *Politinis dalyvavimas: samprata ir tipologija*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Sliužinskas, R. 2012. „Regioninės tapatybės apsisprendimo trajektorijos Klaipėdos tautinių mažumų gretose: lenkų atvejis“. *Logos* 73: 122–131. Prieiga internete: http://litlogos.eu/L73/Logos_73_122_131_Sliuzinskas.pdf [žiūrėta 2015 01 07].
- Vaitekūnas, S. 2006. *Lietuvos gyventojai: Per du tūkstantmečius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Valionis, A. 2000. „Socialinių ir politinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais: adaptavimasis fragmentiškoje tikrovėje“. In *Kultūrologija* 6, sud. A. Matulionis, 324–349. Vilnius: Gervėlė.
- van Deth, J. W. 2001. “Studying Political Participation: Towards a Theory of Everything.” *Introductory Paper Prepared for Delivery at the Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research*. Grenoble.
- Visockaitė, A., Urbonaitė, R. 2013. “The Development of Youth Civil Society in Lithuania: the Dimension of the Civil Activity.” In *Outlines of Social Innovations in Lithuania*, eds. A. G. Raišienė et al., 209–223. Kocani: European Scientific Institute. Prieiga internete: <http://eujournal.org/files/journals/1/books/Agota.pdf> [žiūrėta 2014 12 08].
- Waldron-Moore, P. 1999. “Eastern Europe at the Crossroads of Democratic Transition.” *Comparative Political Studies* 32 (1): 32–62.

- Zinkevičius, Z. 2013. *Lietuviai. Praeities didybė ir sunykimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Žiliukaitė, R. 2010. „Piliетinių veiklų rizikos ir motyvacija dalyvauti pilietinėse veiklose šiandieninėje Lietuvos visuomenėje“. *Sociologija: mintis ir veiksmas* 2 (27): 116–130.

Political Participation of the Polish National Minority in Lithuania

Summary

This article presents a small part of the data of the “Research of the Identity of the Polish minority in Lithuania” funded by the Lithuanian Science Council. Based on the data gathered from the qualitative research interviews (N = 30) and the quantitative research surveys (N = 411), both conducted during 2012–2013 in Vilnius, the districts of Vilnius and Šalčininkai, the article analyses the political participation and involvement into politics of the Polish minority in Lithuania. It examines these criteria: their interest in political activities and politics in general; their preferences of political elections in Lithuania rated by their importance; their evaluation of the representation of the Polish minority’s interests by the political party “Electoral Action of Poles in Lithuania”; motives which promote members of the Polish minority to support and vote for the political party “Electoral Action of Poles in Lithuania”; the assessment of the coalition of the political party “Electoral Action of Poles in Lithuania” and the political party “Russian Alliance”; the necessity of having another “Polish” political party.

The study shows that members of the Polish minority are greatly interested in politics of Lithuania when the political issues are closely related to the Polish minority: Poles tend to particularly follow the activities of the coalition of the political parties “The Electoral Action of Poles in Lithuania” and “Russian Alliance” and the ways in which this coalition represents the interest of ethnic minorities in Lithuania. The respondents clearly motivate and thoroughly explain their preferences in voting for the coalition. The data also proves the predominance of an opinion that another “Polish” political party is not necessary. It may be assumed that members of the Polish minority understand political participation in a narrow sense, i. e. as being only interested in politics and participation in the elections.

Baigiamųjų klasių moksleivių požiūris į lenkus ir lietuvių-lenkų santykius

VIDMANTAS VYŠNIAUSKAS

Vytauto Didžiojo universitetas

GIEDRĖ BALTRUŠAITYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas dešimtų–vienuoliktų klasių moksleivių iš Vilkaviškio ir Marijampolės rajonų požiūris į lenkų tautybės žmones ir lietuvių-lenkų santykius dabartinėje Lietuvoje bei bendroje abiejų šalių istorijoje. Straipsnyje remiamasi moksleivių anketinės apklausos rezultatais. Žvalgomoju tyrimu buvo siekiama atskleisti, kokią nuomonę apie lietuvių ir lenkų santykius moksleiviai susidaro išėję privalomąjį pagrindinės ir vidurinės mokyklos kursą. Apklausa parodė, jog nemaža dalis respondentų yra neigiamai nusiteikę lenkų tautybės žmonių atžvilgiu. Moksleivių nuomone, Lenkija pastaruosius kelis šimtus metų kėlė grėsmę lietuvių tautai ir Lietuvos valstybei norėdama Lietuvą prijungti prie Lenkijos. Tautų santykiai praeityje vertinami kaip komplikuoti, o Lietuvoje gyvenančios lenkų tautinės mažumos keliami reikalavimai – kaip nepagrįsti. Lietuvių kaltės šių tautų tarpusavio santykių raidoje moksleiviai nežvelgia. Tyrimas taipogi parodė, kad moksleiviai gana vienpusiškai supranta XIX a. rytų Lietuvoje vykusius etninius procesus, skirtingų kultūrų ir kalbų įsitvirtinimą šiame regione. Straipsnyje keliami prielaidai, jog tokiam požiūriui į lenkus ir Lietuvos lenkų tautinę mažumą įtakos gali turėti istorijos pamokose pateikiama Lietuvos ir Lenkijos santykių raidos interpretacija.

Raktažodžiai: moksleivių požiūris, lenko įvaizdis, lenkų tautinė mažuma, lietuvių-lenkų santykiai, Lietuvos ir Lenkijos istorijos interpretacija.

Keywords: pupils' attitude, Polish image, Polish ethnic minority, Lithuanian-Polish relationships, interpretation of Lithuanian and Polish history.

Įvadas

Lietuvoje šiuo metu gyvena daugybės tautų atstovai, iš jų lenkai yra didžiausia tautinė mažuma, sudaranti 6,6 proc. gyventojų (Lietuvos Respublikos 2011 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai 2011), o greta gyvenančios tautos politinius, kultūrinius ir ekonominius santykius palaiko jau daugiau nei 700 metų.

Praeityje lietuviai ir lenkai tarpusavyje ir konfliktavo, ir bendradarbiavo. Valstybių lygmeniu Lietuva ir Lenkija šandien yra partnerės, tačiau pasitaiko ir tam tikrų nesutarimų, kylančių tiek dėl lenkų tautinės mažumos Lietuvoje, tiek ir dėl lietuvių tautinės mažumos Lenkijoje. Masinėse informavimo priemonėse jau kurį laiką aptarinėjamos problemiškos lietuvių ir lenkų santykių pusės: Lietuvoje kylantys nesutarimai dėl lenkų pavardžių rašybos, dvikalbių gatvių pavadinimų iškabų, pamokų lenkų kalba lenkiškose mokyklose (Mienkowska-Norkienė 2012). Šiuos nesutarimus kursto ir lenko kortų išdavimas Lietuvoje gyvenantiems lenkams. Kritikai teigia, jog lenko kortos turėjimas nesuderinamas su buvimu Lietuvos respublikos piliečiu, nes gaunant lenko kortą pasižadama nekenkti Lenkijos interesams (Lenko kortą kasmet gauna per tūkstantį Lietuvos piliečių 2012). Kyla keblumų ir dėl žemės gražinimo lenkams, kurie gyvena susitelkę Rytų Lietuvoje (Šindeikis 2011). Žiniasklaidoje aptarinėjama ir Lenkijos lietuvių situacija, pvz., dvikalbių iškabų apgadinimai Punske (Lenkija), anoniminiai laiški Punsko valsčiaus viršaičiui, kuriuose Lenkijos lietuviai raginami „keliauti į Lietuvą“ (Černiauskas 2011). Pasitaiko ir tarpusavio įžeidinėjimų masinių renginių metu (pvz., per futbolo rungtynes) (Tomaševskis: „Lech“ sirgalių plakatas – Lietuvos specialiųjų tarnybų darbas 2013).

Visuomenės nuomonės apklausos rodo, kad lietuvių požiūris į lenkų tautybės žmones nėra vienareikšmis. 2010 m. „Rait“ atlikta reprezentatyvi nuolatinųjų Lietuvos gyventojų apklausa parodė, kad 41 proc. joje dalyvavusių lietuvių vietos lenkus vertino teigiamai, o 9 proc. prisipažino, jog pastaruoju metu jų nuomonė apie šią tautinę mažumą pablogėjo. 2011 m. Etninių tyrimų instituto užsakymu atliktos apklausos duomenimis jau net 48 proc. respondentų teigė, jog jų nuomonė apie vietos lenkus pablogėjo, ir tik 26 proc. apklaustųjų sakė, jog ji pagerėjo (Zverko 2012).

2011 m. tyrimų bendrovės „Spinter tyrimai“ (Lietuva) bei „ARC Rynek i Opinia“ (Lenkija) atlikto reprezentatyvaus Lietuvos ir Lenkijos gyventojų tyrimo duomenimis, lenkų požiūris į lietuvius yra palankesnis, nei lietuvių į lenkus: 19 proc. lenkų nurodė, kad jų nuomonė apie lietuvius yra geresnė nei apie kitas ES tautas, 8 proc. – kad prastesnė. Savo ruožtu, kaimynus lenkus palankiau nei kitas ES tautas vertina 13 proc. Lietuvos gyventojų, o 19 proc. – ne taip palankiai (Lietuvių ir lenkų tautos nori vienybės 2014).

Lenkijos ambasados užsakymu 2012 m. atliktos Lietuvos gyventojų apklausos apie Lietuvos lenkų ir Lenkijos įvaizdį Lietuvos visuomenėje duomenimis, 13 proc. apklaustųjų nenorėtų gyventi kaimynystėje su lenkų tautybės žmogumi, 11 proc. teigė nenorintys su lenku dirbti vienoje darbovietėje, o 26 proc. nenorėtų, jog jų dukra ar sūnus susituoktų su lenkų tautybės asmeniu. Net 66 proc. apklaustųjų teigimu, Lietuvos ir Lenkijos santykiai nėra geri, o 68 proc. tvirtino, kad, jų manymu, Lenkija nėra draugiška Lietuvai valstybė (Andrulevičiūtė 2014).

Tais pačiais 2012 m. Lietuvos socialinių tyrimų centro tyrėjų atlikta reprezentatyvi anketinė 15–74 m. Lietuvos gyventojų apklausa atskleidė, kad požiūris į lenkus ir Lenkiją priklauso nuo amžiaus ir išsilavinimo (LSTC 2012). Šios

apklausos duomenimis, 15–24 m. respondentai, taip pat asmenys įgiję pradinį ar pagrindinį išsilavinimą, moksleiviai bei studentai yra dažniau nusiteikę prieš lenkų tautybės asmenis, negu prieš kitas gyventojų grupes. Jauniausia gyventojų grupė yra gana netolerantiška Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų atžvilgiu: pvz., jaunimas (15–24 m.) dažniau nei kitų amžiaus grupių atstovai nepritarė santuokai su lenku (arba rusu, baltarusiu).

Be abejo, remiantis vienu tyrimu negalima tvirtinti, kad jaunimas stokoja tolerancijos lenkų tautybės atstovams. Kita vertus, išankstinės jaunimo nuostatos tautinių mažumų atžvilgiu dažnai atitinka tas, kurių laikosi vyresnės kartos (Giddens 2001), o Lietuvoje daugelis žmonių tautines mažumas vis dar suvokia kaip grėsmę – pavojų savo darbui, saugumui ir tautinei kultūrai (Janušauskienė 2013). Tad klausimas, kaip jaunoji karta, kuri toliau kurs santykius su kaimynine šalimi ir lenkų tautine mažuma, vertina lenkus, išlieka aktualus. Ne mažiau aktualu yra suprasti, kas veikia jaunų žmonių nuostatas kitos tautybės atžvilgiu.

Priešiskumą kitataučiams gali lemti išsiskniję kultūriniai prietariai, išankstinės nuostatos vertinant kitos tautybės žmogaus elgesį, nepakankamas kitos kultūros žmonių kasdienės elgsenos, tradicijų supratimas (Cox 1959; Pettigrew 1982; Caselli, Coleman 2012). Jį gali paskatinti tautų tarpusavio santykių pokyčiai, valdančiojo elito noras kultūrų skirtumus panaudoti siekiant savų tikslų (Pruskus 2013).

Šio straipsnio autoriai išsikėlė užduotį pažvelgti, kokią įtaką jaunosios kartos požiūriui į lenkų tautybės žmones ir lietuvių-lenkų santykius gali turėti mokykloje pamokų metu gaunama informacija. Nors jaunų žmonių nuostatos lenkų atžvilgiu gali būti veikiamos ir palaikomos žiniasklaidos¹ ar politikų pasisakymų, požiūris į kitos tautybės žmones pradedamas formuoti jau mokykloje (Subocz 2012). Tyrimo autoriai daro prielaidą, kad požiūriui į lenkų tautybės žmones gali turėti įtakos lietuvių ir lenkų tautų santykių istorijos interpretacijos, todėl tyrime siekiama atskleisti, kaip moksleiviai suvokia istorijos faktus ir vertina šiuos santykius.

Lietuvoje stokojama tyrimų, kokią įtaką moksleivių požiūriui į kitas tautas, taip pat ir lenkus, daro švietimo sistema. Užsienio mokslininkų atlikti tyrimai rodo, kad švietimas gali daryti didelę įtaką žmonių nusistatymui tautinių

¹ Frėjutė-Rakauskienė (2009) analizavo etninį nepakantumą Lietuvos spaudoje. Autorės atliktas tyrimas rodo, jog lenkų etninę grupę Lietuvos spaudoje yra dažniausiai siejama su mažumų švietimo, mažumų politikos ir tikrinių vardų rašymo nelietuviškais rašmenimis problematika. Pasak autorės, ši problematika pateikiama vienpusiškai, kuriamas lenko, kaip neintegruoto, nemokančio lietuvių kalbos, skriaudžiančio ir diskriminuojančio lietuvius gyventojų, įvaizdis. Pastebima, kad pagrindiniai nuomonės apie etnines grupes ir tarpetninius santykius formuotojai Lietuvos spaudoje yra daugumos, o ne mažumos socialinių visuomenės institutų atstovai. Tereškino (2002/2003) atliktas tyrimas, kuriame analizuojamas romų, žydų, rusų ir lenkų etninių grupių reprezentavimas Lietuvos spaudoje ir televizijoje, taip pat rodo, kad tautinių mažumų atstovai retai kviečiami išreikšti savo požiūrį į su jais susijusias aktualijas. Remiantis autoriaus atliktu tyrimu, Lietuvos lenkai vaizduojami kaip sąmoninga etninė mažuma, reikalaujanti specialaus statuso ir teisių.

mažumų atžvilgiu (Radloff 2007). Štrkaljus, Gibbon ir Wilkinson (2007) nustatė, jog žmonių, išklausių seminarą apie skirtingų rasių ir etninių grupių formavimąsi, neigiamas nusistatymas jų atžvilgiu labai sumažėjo. Mokykla kaip socialinė institucija padeda išsaugoti ir perduoti įsitikinimus, pažiūras, ji gali sustiprinti arba susilpninti, patvirtinti arba paneigti pasaulėvaizdį, kurį vaikas pradėjo formuoti gyvenimo pradžioje (Giddens 2001). Todėl mokyklos vaidmuo formuojant, palaikant ar įtvirtinant nuostatas kitų tautybių žmonių atžvilgiu gali būti svarbus.

Tyrimas, kurio duomenimis remiamasi šiame straipsnyje, yra žvalgomojo pobūdžio ir negali būti laikomas reprezentatyviu. Nepaisant to, jis leidžia kelti tam tikras prielaidas apie mokymo procese naudojamos medžiagos poveikį moksleivių nuostatomis lenkų – lietuvių santykių atžvilgiu ir nustatyti tolesnių tyrimų šia tematika kryptis².

Lietuvių ir lenkų santykiai istoriniu požiūriu

Siekiant geriau suprasti, kaip moksleiviai vertina lenkus ir lietuvių bei lenkų santykius, reikėtų aptarti istorinį šių tautų tarpusavio santykių kontekstą.

Geografiškai viena šalia kitos gyvenančios lietuvių ir lenkų tautos tarpusavio santykius palaiko nuo XIII a. antros pusės. Lietuvių ir lenkų santykius išsamiausiai yra analizavę istorikai R. Miknys (1993, 1998), E. Aleksandravičius (1994), A. Bumblauskas (1999), Č. Laurinavičius (1999), V. Sirutavičius (1999), Z. Kiaupa (2004), R. Petrauskas (2009), taip pat Č. Milošas (1989), V. Savukynas (1998), P. Subačius (1998), G. Vilkelis (2006).

Istorikų nuomone, lietuvių ir lenkų santykiai XIII a. antroje pusėje nebuvo itin draugiški: baltų gentys, tarp kurių buvo ir lietuviai, mėgo plėšikauti ir rengti išpuolius į kaimynines lenkų žemes (Gaidis, Wołkonowski, red. 2009, 9), visų pirma į Mazoviją. Vėliau dviejų valstybių santykiai gerėjo ir XIV a. pabaigoje tarp valstybių, susituokus jų valdovams, buvo sudaryta sąjunga kovai su bendrais priešais – kryžiuočių ir kalavijuočių ordinais.

Dviejų valstybių bendradarbiavimas buvo sėkmingas ir XVI a. viduryje buvo nutarta valstybes suvienyti ir įkurti Abiejų Tautų Respubliką (toliau – ATR), kuri gyvavo iki XVIII a.³ Šis susivienijimas istorikų vertinamas

² Kadangi tyrimas yra žvalgomojo pobūdžio, moksleivių požiūris į lenkų tautybės žmones buvo nagrinėjamas apibendrintai, neskiriant lenkų – Lenkijos piliečių ir lenkų – tautinės mažumos Lietuvoje atstovų.

³ Kiaupos nuomone, nors sąlygos, kuriomis buvo sudaryta Liublino unija, netenkino nei Lenkijos karalystės, nei LDK, jos sudarymas buvo būtinas norint atremti Maskvos valstybės agresiją (Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius 1998, 266). Svarbus buvo ir Lenkijos noras plėsti savo įtaką į rytus, visų pirma į dabartinės Ukrainos žemes (Palenkės, Voluinės, Podolės ir Kijevo vaivadijas), kurias ji perėmė iš LDK XVI a. viduryje (Gaučas 2001). LDK ir Lenkijos karalystės susivienijimas į vieną valstybę nebuvo netikėtas ir gąsdinantis dalykas. Ilgus amžius gyvenusios viena šalia kitos, turėjusios bendrus valdovus nuo Krėvos unijos laikų, lietuvių ir lenkų tautos pakankamai gerai pažinojo viena kitą. Lenkijos didikai apie galimą dviejų valstybių uniją galvojo nuo XIV a. pabaigos (Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius 1998, 267).

nevienareikšmiškai. Viena vertus, jis buvo naudinga Lietuvos Didžiąjai Kuni-
gaikštystei (LDK), nes padėjo gintis nuo bendrų užsienio priešų. Antra vertus,
Lenkijos Karalystė taip galėjo plėsti savo įtaką LDK. Pažymima ir tai, kad nau-
joje daugiatautėje, įvairių tikybių ir kultūrų valstybėje nesusiformavo stiprūs
centrinės valdžios institutai, ilgainiui išgalėjo anarchija, privedusi prie valsty-
bės žlugimo (Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius 1998, 410).

Kiaupa teigia, kad lietuviams ir lenkams gyvenant vienoje valstybėje,
kartu sprendžiant klausimus seimuose ir kariaujant, Lietuvos Didžiosios Kuni-
gaikštystės visuomenė nesipriešindama perėmė lenkų kalbą ir kultūrą (Kiaupa,
Kiaupienė, Kuncevičius 1998, 334). Dalis lietuvių istorikų tai laiko savo
tapatybės pradimu (Daugirdaitė-Sruogienė 1990, 147), nors toks požiūris
būdingesnis tarpukario istorikams, pavyzdžiui, A. Šapokai (1936, 334). Tokiai
LDK vykusių procesų interpretacijai turi įtakos autorių gyvenamasis laikmetis.
Tarpukariu, kai Lietuvos ir Lenkijos santykiai buvo labai prasti, bendra šalių
praeitį vertinta neigiamai (Šapoka 1936).

Dabarties istorikai linkę pabrėžti, jog lenkų kultūrą perėmę žmonės ir
toliau laikė save LDK piliečiais, tik kalbančiais lenkiškai (Aleksandravičius,
Kulakauskas 1996, 237). Lenkų kultūrą pirmiausiai perėmė LDK didikai, o po
kurio laiko – ir bajorai. Tai buvo laisvas žmonių pasirinkimas, nes pagal tuome-
tinį supratimą priklausymas tautai buvo grindžiamas lojalumu valstybei ir jos
įstatymų laikymusi, o ne kalba. XIX a. jau buvo besibaigianti kalbinė bajorijos
polonizacija (Gumuliauskas 2010, 55).

Dėl tolesnės LDK valstybingumo raidos esama dviejų nuomonių: viena,
kad Lietuva unijoje su Lenkija iki pat 1795 m. išlaikė savo valstybingumą ir
žlugo kartu su Lenkija dėl grobikiškos kaimynų politikos; kita, jog po Liublino
unijos Lietuvos viešpataujantys sluoksniai ilgainiui sulenkėjo, LDK praktiškai
prarado savo valstybingumą ir virto Lenkijos provincija⁴ (Aleksandravičius,
Kulakauskas 1996, 43).

XVIII a. pabaigoje žlugus ATR, dabartinės Lietuvos teritorijoje vieni
greta kitų gyveno kelių tautų atstovai: lietuviai, lenkai, žydai, baltarusiai,
rusai (Kiaupa 2004, 144–148). XIX a. šioje multikultūrinėje visuomenėje
vyko minėtų tautų tapatybės formavimosi, jos perėmimo ir praradimo proce-
sai. Šiuos procesus įtakoją carinės Rusijos vykdoma rusinimo politika, spau-
dos lotyniškais rašmenimis draudimas, lietuvių tautinio atgimimo judėjimas
(Kiaupa 2004, 162, 190).

XX a. pradžioje, po Pirmojo pasaulinio karo, besikuriant nacionalinėms
Lietuvos ir Lenkijos valstybėms tarp Lietuvos ir Lenkijos kilo konfliktas dėl
Vilniaus ir Vilniaus krašto (rytų Lietuvos), kuriame gyveno ir lenkai, ir lie-
tuviai. Kiekviena iš naujai susikūrusių valstybių teigė, jog šis regionas turi
priklausyti jai, ir pateikė argumentus, pagrindžiančius jos teisę į rytų Lietuvą
(A. Sennas 1992, 38–39)

⁴ XX a. atkuriant Lietuvos valstybę buvo prarasta maždaug trečdalis istorinių-etnografinių
žemių rytuose ir pietryčiuose (Aleksandravičius, Kulakauskas 1996, 43).

Lietuviai teigė, jog Vilnius yra istorinė Lietuvos sostinė, kurioje seniau gyveno lietuviai, todėl ji turi priklausyti Lietuvai. XX a. pradžioje buvo svarstomos galimybės atkurti Lietuvą etnografinėse žemėse, t. y. tokią, kur dauguma gyventojų kalbėtų lietuviškai (Kiaupa 2004, 185), arba kaip lietuvių politinės tautos valstybę. Tokiu atveju ji turėjo apimti ir baltarusiškai bei lenkiškai kalbančių žmonių gyvenamas teritorijas, kurios seniau priklausė LDK (Kiaupa 2004, 191).

Lenkai argumentavo, jog tuo metu rytų Lietuvoje gyveno daugiau lenkų nei lietuvių, jie jautėsi susiję su Lenkija savo kalba, kultūra ir tradicijomis, o Vilnius yra svarbus lenkų kultūros centras, todėl jį reikia įtraukti į Lenkijos sudėtį (Wasilewski 1996, 35).

Tiek tarpukario, tiek dabarties istorikai Lietuvos ir Lenkijos ginčą dėl rytų Lietuvos vertina nevienareikšmiškai. Pripažįstama, jog tuometinė situacija buvo komplikuota ir prieštaringa (Aleksandravičius, Kulakauskas 1996, 28–31).

V. Lesčius (2004) akcentuoja, jog Lenkijos valdantieji sluoksniai norėjo atkurti valstybę su istorinėmis sienomis, t. y. sudaryti naują uniją su Lietuva arba Lietuvą prisijungti jėga. Nepavykus užkariauti visos Lietuvos, buvo užimta ir prijungta tik gausiausiai lenkų gyvenama jos dalis – rytų Lietuva.

Politinės ir karinės aplinkybės lėmė, jog Vilniaus kraštas atiteko Lenkijai. Lietuvai šios žemės vėl atiteko tik 1940 m. Amžių tėkmėje susiformavęs daugiatautis ir daugiakultūris Vilniaus kraštas toks išliko per sovietinį laikotarpį iki šių dienų.

Skirtingoms istorikų interpretacijoms įtakos gali turėti ne tik laikmečio dvasia, bet ir lietuvių bei lenkų ginčo dėl Vilniaus krašto sudėtingumas. Istorikai gali nesunkiai rasti faktų ir interpretacijų, pagrindžiančių tiek vienos, tiek kitos tautos teises į Vilniaus kraštą.

Tyrimo metodologija

Tyrimu, kurio pagrindu yra parengtas šis straipsnis, buvo siekiama nustatyti, kaip moksleiviai vertina lietuvių-lenkų santykius iš istorinės perspektyvos ir kokią lenkų tautybės žmonių įvaizdį jie yra susiformavę. Kaip minėta anksčiau, tai yra žvalgomojo pobūdžio tyrimas, kuriuo siekta įvertinti, kiek tikslinga būtų toliau gilintis į mokyklos, mokomosios medžiagos ar pamokų metu pateikiamų tautų santykių ir jų istorijos interpretacijų vaidmenį formuojant jaunosios kartos nuostatas lenkų tautos, lenkų tautinės mažumos, o galbūt ir kitų tautinių mažumų atžvilgiu.

Siekiant išsiaiškinti moksleivių požiūrį į lietuvių ir lenkų santykius buvo atlikta anketinė apklausa. Apklausa vyko 2013 m. gruodžio mėnesį dvejose Lietuvos mokyklose: Vilkaviškio rajono Gižų miestelio K. Baršausko pagrindinėje mokykloje ir Marijampolės miesto Marijonų gimnazijoje. Šios mokyklos buvo pasirinktos dėl patogumo. Tyrime iš viso dalyvavo 40 baigiamųjų

klasių moksleivių (pagrindinės mokyklos dešimtokai bei gimnazijos trečios ir ketvirtos klasės moksleiviai). Mokinių amžius – nuo 16 iki 18 metų. Dėl mažos tyrimo imties šios apklausos negalima laikyti reprezentatyvia, tačiau jos rezultatai leidžia kelti tam tikras prielaidas dėl mokomosios medžiagos ir jos interpretacijos sąsajų su moksleivių požiūriu į lenkus ir lenkų tautinę mažumą.

Apklausiai neatsitiktinai pasirinkti baigiamųjų klasių moksleiviai. Tokiu būdu buvo siekiama nustatyti, kokią nuomonę apie lietuvių-lenkų santykius jauni žmonės susidaro mokykloje išėję privalomą vidurinio mokslo kursą.

Prieš sudarant tyrimo anketą, pusiau struktūruoto interviu būdu buvo apklausti keli baigiamųjų klasių moksleiviai. Iš šių interviu paaiškėjo, jog daugiausiai informacijos apie lietuvių-lenkų santykius moksleiviai gauna istorijos pamokose. Todėl buvo išanalizuoti šiuo metu mokyklose naudojami istorijos vadovėliai ir juose esanti medžiaga apie Lietuvos ir Lenkijos istoriją tam, kad būtų galima susidaryti bendrą vaizdą, kokia nuomonė apie lietuvių ir lenkų santykius yra formuojama mokymo medžiagoje. Remiantis pusiau struktūruoto interviu medžiaga bei mokyklinių vadovėlių apžvalga, buvo sudaryta tyrimo anketa, kuria remiantis buvo apklausti minėtų mokyklų baigiamųjų klasių moksleiviai.

Anketoje vyravo uždaro tipo klausimai, tačiau moksleiviai turėjo galimybę pakomentuoti savo atsakymus. Moksleivių buvo klausama, ar jie yra lankęsi Lenkijoje, ar pažįsta lenkų tautybės žmonių, iš kur gauna daugiausiai informacijos apie lenkus ir lietuvių-lenkų santykius. Moksleivių buvo prašoma pasakyti savo nuomonę apie lietuvių ir lenkų santykius skirtingais istorijos tarpsniais: XVI–XVIII a., XIX a., tarpukariu, tarybiniu laikotarpiu. Taip pat buvo prašoma įvertinti dabartinius abiejų tautų santykius ir santykius tarp lietuvių ir lenkų tautinės mažumos. Siekiant nustatyti, kokį lenkų tautybės žmonių įvaizdį yra susidarę moksleiviai, buvo prašoma nurodyti, kokios charakterio savybės, jų manymu, būdingos lenkams. Tai leido nustatyti kai kuriuos moksleivių stereotipus apie lenkus.

Tyrimas vyko sklandžiai, mokyklų, kuriose buvo atliktos apklausos, vadovybė geranoriškai bendradarbiavo su tyrėjais.

Tyrimo rezultatai

Apklausos metu paaiškėjo, jog dažniausiai respondentai informaciją apie lietuvių ir lenkų santykius gauna iš mokyklinių vadovėlių (22 proc.). Suprantama, kad daugiausiai apie lietuvių ir lenkų santykius kalbama istorijos pamokose. Antras pagal svarbą informacijos šaltinis yra televizija ir laikraščiai (20 proc.), o toliau seka mokytojų pasakojimai (19 proc.), internetas (16 proc.), tėvų ir senelių pasakojimai (13 proc.) ir pokalbiai su draugais (10 proc.).

Dauguma tyrime dalyvavusių moksleivių nėra tiesiogiai bendravę su lenkais. Net 68 proc. respondentų nepažįsta nė vieno lenko. Du trečdaliai moksleivių nėra lankęsi Lenkijoje arba buvo joje tik vieną kartą.

Paklausti, kokia jų nuomonė apie lenkus ir Lenkiją, 40 proc. mokslievių atsakė, jog neturi jokios nuomonės, 32,5 proc. turi teigiamą nuomonę, o 27,5 proc. – neigiamą.

Moksleiviai turėjo galimybę pakomentuoti pasirinktus atsakymus. Paprašyti pagrįsti vienokią ar kitokią savo nuomonę apie lenkus, moksleiviai dažniausiai pateikdavo tokius lakoniškus paaiškinimus, kaip „aš tiesiog jų nemėgstu“, arba pavadindavo juos „nemaloniais žmonėmis“. Visgi kai kurie komentarai atskleidė, kodėl dalis, t. y. minėti 27,5 proc., respondentų nemėgsta lenkų. Mokinių nuomone, lenkai „daro įtaką Lietuvai, nori pakeisti jos įstatymus“, į lenkus žiūrima neigiamai dėl jų „kišimosi į Lietuvos valstybės valdymą ir bandymų okupuoti Vilnių“. Nepamiršamas ir kalbinis argumentas, jog lenkai yra „labai nemalonūs, nemandagūs žmonės, kurie gyvena Lietuvoje ir nekalba lietuviškai ne dėl to, jog nemoka, o todėl, kad nepripažįsta mūsų kalbos“.

Prieštaringas mokslievių požiūris į lenkus atsiskleidžia vertinant lenko įvaizdį, kurį moksleiviai susidaro iš mokytojų pasakojimų ir vadovėlių. Nors pusė apklaustųjų lenkus laiko mandagiais ir draugiškais žmonėmis, 62,5 proc. jų pritaria nuomonei, jog lenkai yra konfliktiški. 40 proc. mokslievių mano, jog lenkai yra sukti ir linkę apgaulinėti.

62,5 proc. apklausos dalyvių teigė, kad lenkai Vilnių ir jo apylinkes laiko „savomis“, t. y. lenkams priklausančiomis, žemėmis. Nenuostabu, jog tik 12,5 proc. respondentų lenkus laiko patikimais partneriais. Net 45 proc. respondentų mano, jog lenkai nenori integruotis į kitų šalių visuomenes ir mokytis jų kalbų, 25 proc. tam nepritaria, o likusieji neturi nuomonės.

Tam tikras vertinimo dvilypumas atsiskleidžia ir atviruose mokslievių pasisakymuose. Kai kurie moksleiviai rašė, jog lenkai yra „mandagūs žmonės“, tačiau teigiamai jie vertinami, „nes nepuola šiuo metu Lietuvos“. Taigi, teigiamas vertinimas priklauso ne nuo bendro požiūrio į lenkų tautą, bet nuo jos užsienio politikos – Lenkija šiuo metu nevykdo karinės agresijos prieš Lietuvą.

Dalimi anketos klausimų buvo siekiama atskleisti mokslievių požiūrį į kai kuriuos Lietuvos ir Lenkijos bendros istorijos faktus. Daugiau nei pusė apklaustųjų (62 proc.) nurodė, jog lietuvių ir lenkų santykiai buvo geri iki XVIII a., kol neprasidėjo ATR valstybės padalijimai. Analizuojant, kokios žinios ir vertinimai apie bendrą lietuvių ir lenkų praeitį dominuoja jaunų žmonių, šiais ir ateinančiais metais baigiančių mokyklą, galvose, išryškėja, jog apie kuo senesnius laikus kalbama, tuo santykiai su lenkais yra vertinami geriau. Ir priešingai: kuo labiau artėjama link XX a., tuo nuomonė apie abiejų tautų tarpusavio santykius prastėja. Paklausus apie kovas, vykusias po Pirmojo pasaulinio karo, 52,6 proc. respondentų atsakė, jog lenkai nepadėjo lietuviams kovoti Nepriklausomybės kovų su Lietuvą norėjusia užimti Sovietų Rusija. 85 proc. mokslievių pritarė teiginiui, jog lenkai norėjo užimti Lietuvos žemes, ypač Vilniaus kraštą. 45 proc. teigė, jog lenkai buvo priešiška nusiteikę Lietuvos valstybingumo atžvilgiu, o daugiau nei trečdalis šiuo klausimu neturėjo nuomonės. Nieko nuostabaus, jog tik penktadalis respondentų manė, jog Lenkija

palaike Lietuvos nepriklausomybės siekį XX a. pradžioje. Moksleivių požiūriu, lietuviai XX a. pradžioje nenorėjo atkurti bendros valstybės su Lenkija, nes baiminosi lenkinimo ir nutautėjimo (taip teigė 70 proc. apklaustųjų).

Keletas anketos klausimų buvo susiję su Lietuvos valstybės sienų formavimusi XX a. pradžioje. Kiek mažiau nei pusė (42,5 proc.) apklaustųjų žinojo, kad to meto Lietuvos valdžia siekė įtraukti į Lietuvos teritoriją kai kurias žemes grindė nuostata, jog Vilniaus krašte gyvenę lenkai, rusai ir baltarusiai „yra sulenkinti ir surusinti lietuviai, todėl šis kraštas turi įeiti į Lietuvos sudėtį“. Kita vertus, 72 proc. apklaustųjų sutiko su teiginiu, jog XX a. pradžioje daugumą rytų Lietuvos (Vilniaus krašto) gyventojų sudarė lenkai, rusai, baltarusiai, žydai. Kalbant apie lenkų tautinės mažumos atsiradimą Lietuvoje, 52,5 proc. respondentų manė, jog lenkai į Vilniaus kraštą atkeliavo tarpukariu, 32,5 proc. teigė, jog jie gyvena šiose žemėse nuo ATR laikų, o 27,5 proc. – jog nuo XIII–XIV a. Klausimai apie šiuos istorinius procesus yra svarbūs siekiant suprasti moksleivių nuostatas lenkų tautinės mažumos Lietuvoje atžvilgiu, todėl prie jų grįšime kiek vėliau.

Prisimindami po Antrojo pasaulinio karo sekusį laikotarpį, moksleiviai apylygiai pasidalino į dvi grupes. Vienų nuomone, „kai Vilnius buvo gražintas Lietuvai, nebeliko nesutarimų“, lietuviai ir lenkai „buvo susivienijusios tautos prie SSRS“. Kiti teigė, kad „politinių santykių nebuvo“, „ir lenkai, ir lietuviai buvo okupuoti, jų santykiai nebuvo geri“, o kai kurie moksleiviai nurodė, jog santykiai buvo „blogi, nes lenkai siekė užimti Vilniaus kraštą“.

Nesutarimų tarp lietuvių ir lenkų, tyrime dalyvavusių moksleivių požiūriu, ne tik buvo praityje, tačiau yra ir dabar. Reikia pastebėti, jog informacijos apie dabartinius abiejų tautų santykius vadovėliuose nėra arba yra labai mažai, nes mokymo medžiaga nėra taip greitai atnaujinama, o istorinė apžvalga šioje medžiagoje paprastai yra sutelkta į keliasdešimties arba kelių šimtų metų senumo įvykius. Tad moksleivių požiūris šiuo atveju gali būti paveiktas žiniasklaidos ar kitų informacijos šaltinių (galbūt ir mokytojų pasakojimų). Vertindami dabartinę abiejų tautų santykių situaciją moksleiviai teigia, jog „Lietuvoje gyvenantys lenkai nesutaria su lietuviais“, santykiai yra šalti – „ginčijamasi dėl lenkiškų gatvių užrašų, palengvinimo lietuvių kalbos egzamino Lietuvos lenkams“. Tvirtinama, kad „lietuviai nemėgsta lenkų, o ką mano lenkai apie lietuvius – nežinau“.

Nesutarimo, arba bent jau lietuvių nepasitenkinimo lenkais priežastimis yra laikoma tai, jog „lenkai nori daugiau teisių ir galios, nori daryti tvarką Lietuvoje“, bando „išsikovoti vis daugiau teisių“. Moksleiviai mano, jog lenkai „stengiasi patekti į valstybės organus, leidžiančius valdyti šalį“.

Vertindami dabartinius abiejų tautų santykius moksleiviai teigė: „jeigu lenkai atvažiuoja į Lietuvą ir gyvena, tai tegul ir laikosi Lietuvos įstatymų, nes lietuviai, gyvenantys Lenkijoje, yra normalūs žmonės ir nesikiša į valstybės valdymą, o lenkai bando sulenkinti Lietuvą“. Šioje nuomonėje galima atpažinti seną lietuvių baimę, jog lenkai bando sulenkinti Lietuvą. Sunku pasakyti, kas konkrečiai čia turima galvoje (juk lietuviai nėra prievarta varomi į lenkiškas

mokyklas ir verčiami kalbėti lenkiškai), tačiau tokios mintys gyvos ir dabartinio jaunimo kartoje.

Lietuvių kaltės, dėl „gan keblių santykių“ su lenkais neįžvelgiama. Priešingai, teigiama, jog „Lietuva nuolaidžiauja Lenkijai, rodo savo silpnumą“. Taigi moksleiviai visą kaltę dėl keblių ir sudėtingų abiejų tautų santykių yra linkę suversti ant lenkų pečių⁵. Pasitaiko ir tokių komentarų: „jeigu lenkai baigtų tyčiotis iš Lietuvos (kaip, pavyzdžiui, pardavėja parduotuvėje moka lietuviškai, bet vis tiek kalba lenkiškai) ir jeigu gyventų Lietuvoje tyliai ramiai, nesikišdami į valstybės valdymą, aš prieš juos nieko blogo neturėčiau. Kol jie nebaigs šitaip elgtis, aš jų nekėsiu“.

Šiame komentare matome gan radikalią moksleivio nuostatą. Viena vertus, iškeliamas kategoriškas reikalavimas: arba – arba. Kita vertus, tokia nuostata gali atspindėti jauno žmogaus maksimalizmą ir norą problemas išspręsti paprastai, greitai ir nedviprasmiškai. Visgi šis komentaras vienaip ar kitaip atspindi didesnio skaičiaus apklaustųjų moksleivių nuomonę, jog į Lietuvą atvykę užsieniečiai turi gyventi „tyliai, ramiai, nesikišdami į valstybės valdymą“.

Galiausiai moksleivių buvo prašoma nurodyti, kas, jų manymu, galėtų pagerinti lietuvių-lenkų santykius. Tik 10 proc. jų teigė, jog santykiai yra geri ir nieko gerinti nereikia. Likusi dalis apklaustųjų nurodė vienokias ar kitokias priemones, kurių reikėtų imtis, siekiant spręsti lietuvių-lenkų santykių problemas. Dažniausiai respondentai teigė, jog lietuviai ir lenkai turėtų susilaikyti nuo abipusių kaltinimų ir ramiai ieškoti bendrų problemų sprendimo (78 proc.). 75 proc. moksleivių nurodė, jog lietuviai ir lenkai turėtų geriau pažinti ir suprasti vieni kitus. 72 proc. apklaustųjų manė, kad svarbiausia yra abipusė tolerancija. Pusė respondentų paminėjo, jog lenkai turėtų atsisakyti nepagrįstų reikalavimų lietuviams. 45 proc. akcentavo būtinybę organizuoti bendrus kultūrinius renginius ir švietimo programas. 30 proc. respondentų nurodė, jog reikėtų bendrų kultūros namų, kur lietuviai ir lenkai galėtų geriau pažinti vieni kitų istoriją ir kultūrą, 27 proc. pabrėžė, jog lietuviai galėtų dažniau lankytis Lenkijoje, o lenkai – Lietuvoje.

Penktadalis apklaustųjų manė, jog lenkams reikėtų leisti rašyti gatvių bei vietovardžių pavadinimus ir pavardes lenkų kalba. 26 proc. pritarė, kad lenkų tautinei mažumai Lietuvoje būtų suteikta daugiau teisių. 17 proc. moksleivių buvo nuomonės, jog lietuviams reikėtų kritiškiau vertinti savo vaidmenį abiejų šalių istorijoje ir dabartiniuose santykiuose.

Kai kurie moksleiviai prie anketoje nurodytų atsakymų variantų pateikė ir savo pasiūlymų abiejų tautų santykiams pagerinti, pvz.: „lenkai galėtų būti draugiškesni ir neįvedinėti Lietuvoj savo tvarkos“, o „lietuviai turėtų stengtis mažiau bendrauti su lenkais“.

⁵ Tendenciją kaltinti kitą šalį dėl istorinių įvykių atskleidė ir kiti tyrimai (žr. Fuksiewicz, Kucharczyk, Łada 2013). Ir lenkai, ir lietuviai yra linkę teigiamiau vertinti savosios šalies vaidmenį kitai šaliai. Pavyzdžiui, lenkai (59 proc.) dažniau nei lietuviai (38 proc.) mano, kad Lenkijos ir Lietuvos istorijoje nebuvo tokių įvykių, dėl kurių Lenkija turėtų jausti kaltę prieš Lietuvą. Kita vertus, lietuviai (62 proc.) dažniau nei lenkai (50 proc.) neįžvelgia Lietuvos kaltės Lenkijai (ten pat).

Diskusija

Priežastys, kodėl lietuvių nuostatos lenkų atžvilgiu nėra itin pozityvios, gali būti pačios įvairiausios. Tai ir dabartinės politinės realijos, susijusios su lenkų politikų pasiūlymais keisti esančius įstatymus, ir kasdieniai nesusipratimai dėl skirtingų kalbų vartojimo (ar jų nemokėjimo), ir istorinių įvykių, tokių kaip Lietuvos ir Lenkijos konfliktas dėl Vilniaus ir Vilniaus krašto, skirtingas interpretavimas.

Tyrimo metu paaiškėjo, jog viena iš priežasčių, galbūt formuojančių neigiamą moksleivių požiūrį į lenkus, yra Lenkijos ir Lietuvos santykiai tarpukariu. Laikotarpis tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų vertinamas kaip pats blogiausias abiejų tautų santykiams, pasireiškęs tiesioginiu kariniu konfliktu, Lietuvos teritorijos atplėšimu ir diplomatinėms santykių nutraukimu ilgam laikui. Dar galima paminėti tai, jog tyrime dalyvavę moksleiviai buvo visiškai įsitikinę, jog lenkai atplėšė Vilniaus kraštą nuo Lietuvos.

Kita vertus, panašu, jog moksleiviai nelabai supranta, kodėl ir lietuviai, ir lenkai tuo laikotarpiu tvirtino, jog Vilnius ir Vilniaus kraštas turi įeiti į Lietuvos arba Lenkijos sudėtį. Moksleiviai žino, jog XX a. pradžioje asmenys, ėmęsi kurti Lietuvos valstybę (Lietuvos krašto taryba su pirmininku A. Smetona), teigė, jog jų tikslas – Lietuva etnografinėse žemėse (žr. Gumuliauskas 2010, 90). Kitaip tariant, Lietuvos valstybės sienos turėjo būti nubrėžtos taip, jog apimtų visas vietas, kuriose gyveno lietuviai (Kapleris et al. 2006). Panašiai galvojo ir lenkai, kurių viena iš naujosios Lenkijos koncepcijų teigė, jog jos sienos privalo apimti teritorijas, kuriose didelę gyventojų dalį sudaro lenkai (Gaidis, Wołkonowski 2009, 173).

Vertinant istoriniu požiūriu, Vilniaus krašte vieni šalia kitų gyveno daugelio tautų atstovai – lenkai, baltarusiai, rusai, žydai, lietuviai. Pastarieji XX a. pradžioje nesudarė Vilniaus krašto gyventojų daugumos. Kaip pavyzdį galima pateikti 1887 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenis, pagal kuriuos Vilniaus mieste gyveno 40,1 proc. žydų, 30,9 proc. lenkų, 20,1 proc. rusų, 4,2 proc. baltarusių ir tik 2,1 proc. lietuvių (Gaidis, Wołkonowski 2009, 113). Net jei renkant šiuos duomenis ir buvo padaryta nežymių klaidų, kaip mano kai kurie istorikai, iš esmės situacijos tai nekeičia – lietuviai Vilniaus mieste greičiausiai buvo absoliuti mažuma.

Kita vertus, kaip teigia A. Sennas (1992, 38) ginče dėl Vilniaus priklausomybės lietuviai ir lenkai rėmėsi skirtingo laikotarpio gyventojų surašymo duomenimis. Vienuose buvo nurodomas didesnis lenkų gyventojų, o kituose – lietuvių skaičius. Lietuviai teigė, jog XIX a. viduryje Vilniaus krašte daugumą gyventojų sudarė lietuviai, dėl to jis turi priklausyti Lietuvai. Lenkai su tuo nesutiko tvirtindami, jog XIX a. pabaigoje jame daugumą sudarė lenkai, todėl jis turi priklausyti Lenkijai.

Vertinant to meto situaciją istoriniu požiūriu svarbus yra ir termino „lietuviai“ vartojimas surašymuose, nes XIX a. pradžioje žmogus galėjo pasivadinti lietuviu kaip buvusios LDK gyventojas, o XIX a. pabaigoje šis terminas jau

buvo suprantamas kaip apibrėžiantis etninį lietuvį (lietuviškai kalbantį žmogų). Šios aplinkybės leido nevienodai traktuoti gyventojų surašymų duomenis. Apibendrinamas Sennas konstatuoja, jog ginčė dėl Vilniaus lietuvių argumentai vis tik buvo silpnesni nei lenkų (1992, 39).

Be tapatybės kaitos procesų, vykusių šiame regione, reikia atsižvelgti ir į migracijos įtaką gyventojų sudėčiai. B. Makauskas (2000) teigia, jog XIX a. Lietuvoje, ypač miestuose, buvo lenkų, kurie čia įsikūrė ir gyveno dėl tarnybos, giminystės ryšių, ekonominiais tikslais. Todėl per visą XIX a. vykusį migraciją taipogi galėjo nemažai pakeisti rytų Lietuvos gyventojų etninę sudėtį.

Mokykliniuose vadovėliuose pabrėžiama, jog rytų Lietuvoje gyvenę lenkai, rusai, baltarusiai tuometinės Lietuvos valdžios buvo suvokiami kaip sulenkinti, surusinti ir subaltarusinti buvę lietuviai (Kapleris et al. 2006, 192–193). Tokiu atveju Lietuvos krašto tarybos siekis „buvusius lietuvius“ įtraukti į Lietuvos valstybės sudėtį ir juos lituanizuoti būtų visiškai suprantamas. Galima daryti prielaidą, jog būtent dėl tokio etninės situacijos rytų Lietuvoje pateikimo mokomojoje medžiagoje moksleiviai ir buvo linkę to meto lenkų siekį įtraukti Vilniaus kraštą į Lenkijos sudėtį vienareikšmiškai vertinti kaip neteisėtą lenkų agresiją, nesigilindami į lenkų pretenzijų turinį. Toks istorijos suvokimas savo ruožtu galėjo turėti įtakos ir tam, kaip apskritai moksleiviai vertina lenkus ir lietuvių-lenkų santykius.

Bet kuriuo atveju minėti tautinio identiteto klausimai yra sudėtingi, reikia daug pastangų norint juos gerai suprasti. Tyrimas rodo, jog moksleiviai nesupranta šių klausimų, o to meto lietuvių vykdytą politiką atkuriant Lietuvos valstybę suvokia gana vienpusiškai. Gali būti, kad to meto lietuvių ir lenkų veiksmų motyvai pamokose nepakankamai išsamiai aptariami.

Su tautinio identiteto klausimu yra susijusi ir lenkų imigracija į rytų Lietuvą, vykusį nuo pat Lietuvos valstybės formavimosi pradžios XII a. (Daugirdaitė-Sruogienė 1990, 33). Geografiškai netoli gyvenę lenkai darbo, prekybos ar kitais tikslais atvykdavo gyventi į LDK. Dalis jų buvo prievarta perkelti į LDK kaip karo belaisviai (Davies 2002, 154). LDK ir Lenkijos karalystei sudarius uniją gyventojai natūraliai palaiapsniui maišėsi (Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius 1998, 315).

Kaip matėme iš pateiktų apklausos rezultatų, šiek tiek daugiau nei pusė respondentų mano, jog lenkai į Vilniaus kraštą atkeliavo tarpukariu. Kadangi tuomet lenkai buvo karine jėga užėmę Vilniaus kraštą, galima daryti prielaidą, jog moksleiviai lenkų imigraciją į rytų Lietuvą sieja su lenkų naujakurių atsikėlimu į okupuotą Vilniaus kraštą. Vadinasi, dabartiniai lenkų tautybės Lietuvos piliečiai gali būti suprantami kaip Vilniaus kraštą okupavusių ir kolonizavusių žmonių palikuonys. Tai vėlgi gali daryti įtaką neigiamam moksleivių nusistatymui lenkų tautinės mažumos Lietuvoje atžvilgiu. Tai rodytų ir tokie moksleivių komentarai, kaip „lenkai šlykštūs žmonės, ypač lietuviams. Atkeliauja į svečią šalį ir bando įvesti savo taisykles“, „jie netolerantiški kitoms šalims – nenori integruotis į kitų šalių visuomenes, tačiau mes [lietuviai – V. V., G. B.] tai darome ir išmokstame lenkų kalbą“.

Likusi dalis respondentų šiuo klausimu suskilo į dvi dalis: vieni teigė, jog lenkai palaiapsniui į LDK kėlėsi dar Vytauto Didžiojo laikais, kiti – jog ATR laikais. Toks požiūris leidžia lenkus laikyti vienais iš senųjų šio krašto gyventojų, kurie savanoriškai atkeliavo į LDK ir pasiliko joje nuolatos gyventi.

Kai kuriuos moksleivių komentarus sunku suprasti ir įvertinti dėl jų loginio klaidingumo ar istorinio nepagrįstumo. Pavyzdžiui, sunku vertinti tokius komentarus apie lietuvių ir lenkų santykius, kaip „supratingi, nes lietuvius nori užpulti“ arba (apie situaciją po Antrojo pasaulinio karo) jog „lenkai buvo suvieniję jėgas su lietuviais kovojant su Vokietija, Rusija, tačiau tebetroško Vilniaus“⁶.

Apibendrinimas

Tyrimas atskleidė, kad moksleivių mąstyme yra jaučiama neigiama nuostata lenkų politinio vaidmens Lietuvoje ar santykių su lietuviais atžvilgiu. Galima daryti prielaidą, kad moksleiviai nelabai gerai suvokia, jog Lietuvoje gyvenantys lenkai yra Lietuvos valstybės piliečiai. Vadinasi, jie turi teisę balsuoti rinkimuose, kelti savo kandidatus į valdžios institucijas, kurti visuomenines bei politines organizacijas ir dalyvauti valstybės valdyme. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad nors Lietuva ir Lenkija yra kaimyninės šalys, daugybė lenkų gyvena Lietuvoje, moksleivių žinios apie lenkus ir Lenkiją yra gana ribotos. Atsakydami į klausimus apie bendrą abiejų šalių istoriją, dabartinius santykius, apie lenkų charakterio savybes, respondentai dažnai pažymėdavo variantą „nežinau“.⁷

Tyrimas leidžia daryti prielaidą, jog istorijos pamokų medžiaga daro įtaką moksleivių nuomonei apie lenkus ir lietuvių-lenkų santykius, taigi būtų tikslinga toliau nagrinėti mokyklos vaidmenį formuojant jaunosios kartos nuostatas lenkų (ir kitų tautinių mažumų) atžvilgiu. Mokymo medžiaga ir mokytojų pasakojimai gali daryti ypač didelį poveikį mokiniams, gyvenantiems vietovėse, kuriose jie kasdieniame gyvenime nesusiduria su lenkų tautybės asmenimis ir negali jų tiesiogiai pažinti. Tuomet mokykloje gaunama informacija apie lenkus, jų santykius su lietuviais, tampa svarbiu informacijos šaltiniu.

Ilgoje ir sudėtingoje abiejų tautų istorijoje tarp lietuvių ir lenkų buvo kilę įvairių nesutarimų, tarp kurių – teritoriniai ginčai, skirtingos bendros istorijos interpretacijos ir netgi ginčai dėl kai kurių asmenybių (pavyzdžiui, A. Mickevičiaus) tautinės priklausomybės. Vienpusiškas šių konfliktų ir nesutarimų pateikimas jauniems žmonės gali formuoti neigiamą lenkų įvaizdį bei požiūrį, jog Lenkija ir lenkų tauta yra priešškai nusiteikusi lietuvių atžvilgiu.

⁶ Lietuva tuo metu nebuvo sudariusi oficialios sąjungos su Lenkija nei kovai su Vokietija, nei su Sovietų Sąjunga.

⁷ 2013 m. Lenkijos Viešųjų reikalų instituto ir Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto Lietuvoje ir Lenkijoje atliktas tyrimas atskleidė, kad lenkų ir lietuvių tarpusavio pažinimas apskritai yra paviršutiniškas, o žinios apie kaimyninę šalį – palyginti negausios (Fuksiewicz, Kucharczyk, Łada 2013).

Siekiant to išvengti, moksleiviams reikėtų geriau atskleisti etninių ir socialinių procesų sudėtingumą ir nevienareikšmiškumą, pabrėžti, jog prieš kelis šimtus metų gyvenę žmonės tautybės, tapatybės klausimus suprato kitaip, nei jie yra suprantami dabar, todėl istorinius įvykius ne visada galima vertinti pagal šių dienų sampratą ar tradicijas.

Žvalgomojo tyrimo rezultatai parodė, jog būtų tikslinga atlikti tolesnius tyrimus, kuriuose būtų nagrinėjama mokymo medžiagos ir istorinių faktų interpretavimo pamokose daroma įtaka jaunų žmonių požiūriui į lenkus (ar kitų tautybių žmones). Šie tyrimai galėtų būti atliekami kiekybiniais ir kokybiniais metodais (pvz., pamokose naudojamos mokomosios medžiagos turinio analizė, interviu, moksleivių anketinė apklausa). Toliau tiriant santykių su tautinėmis mažumomis problematiką būtų tikslinga panagrinėti ir tautinių mažumų mokyklų įtaką jaunų žmonių tapatybės formavimuisi.

Gauta 2014 07 15

Priimta 2015 06 09

Literatūra

- Aleksandravičius, E. 1994. *Lietuvos atgimimo kultūra. XIX amžiaus vidurys*. Vilnius: Baltos lankos.
- Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. 1996. *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius: Baltos lankos.
- Andrulevičiūtė, V. 2014. „R. Lopata: lietuvių ir lenkų santykiai– Lietuvos politikų impotencijos išraiška“. LRT. Prieiga internete: http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/35782/r_lopata_lietuviu_ir_lenku_santykiai_lietuvos_politiku_impotencijos_israiska [žiūrėta 2014 03 20].
- Brazauskas, J., Jurkevičius, S., Petrauskis, K. 1999. *Naujųjų amžių istorija: nuo Didžiosios prancūzų revoliucijos iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos*. Vadovėlis 9 klasei. Vilnius: Kronta.
- Bumblauskas, A. 1999a. „Polonizacja Litwy jako problem w historiografii.“ *Lithuania: Kwartalnik poświęcony problemom Europy Środkowo-Wschodniej* 32: 44–46.
- _____. 1999b. „Polsko-litewskie stosunki cywilizacyjne: przemiany w stanowiskach historiograficznych obu narodów.“ *Przegląd Wschodni* 4 (20): 745–762.
- Caselli, F., Coleman II, W. J. 2012. „On the Theory of Ethnic Conflict.“ Prieiga internete: <http://personal.lse.ac.uk/casellif/papers/ethnic.pdf> [žiūrėta 2015 03 18].
- Cox, O. C. 1959. *Caste, Class, and Race – A Study in Social Dynamics*. New York: Modern Reader.
- Černiauskas, Š. 2011. „Lenkijos lietuviai atsisako lietuviškų užrašų“. *Alkas*. Prieiga internete: <http://alkas.lt/2011/09/13/lenkijos-lietuviai-atsisako-lietuvisku-uzrasu> [žiūrėta 2015-05-29].
- Daugirdaitė-Sruogienė, V. 1990. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vyturys.
- Davies, N. 2002. *Dievo žaistas: Lenkijos istorija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

- Frėjūtė-Rakauskienė, M. 2009. M. „Etninis nepakantumas Lietuvos spaudoje“. Prieiga internete: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/03/EtnSt_Frejute-Rakauskiene_2009.pdf [žiūrėta 2014 03 03].
- Fuksiewicz, A., Kucharczyk, J., Łada, A. 2013. *Šalia lenkai ir lietuviai – vieni kitų akimis*. Varšuva: Viešųjų reikalų institutas.
- Gaidis, R., Wołkonowski, J., red. 2009. *Lietuvių – lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Gaučas, P. 2001. *Lietuvos istorijos atlasas*. Vilnius: Vaga.
- Giddens, A. 2001. *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Gumuliauskas, A. 2010. *Lietuvos istorija 1795–2009*. Šiauliai: Lucijus.
- Janušauskienė, D. 2013. „Tolerancijos apraiškos Lietuvoje: vertybinės nuostatos tautinių mažumų atžvilgiu“, *Socialinių mokslų studijos* 5: 421–432.
- Jučas, M. 2000. *Lietuvos ir Lenkijos unija*. Vilnius: Aidai.
- Jursevičius, D. 2014. „Tikroji Lietuvos lenkų tapatybė: ko apie juos nežinojo lietuviai“. *LRT*. Prieiga internete: http://www.lrt.lt/naujienos/kalba_vilnius/32/68051 [žiūrėta 2014 10 01].
- Kapleris, I., Laužikienė, A., Meištas, A., Mickevičius, K., Ramanauskas, R., Tamkuntonytė-Mikailienė, Ž. 2006. *Laikas. Istorijos vadovėlis 9 klasei*, II dalis. Vilnius: Briedis.
- Kiaupa, Z. 2004. *Lietuvos valstybes istorija*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kiaupa, Z., Kiaupienė, J., Kuncevičius, A. 1998. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius: Vilspa.
- Laurinavičius, Č. 1999. „Michał Romer, czyli jeszcze raz o problemie litewskiego dziedzictwa obywatelskiego.“ *In Pozostawione Historii. Litwini o polsce i polakach*, 83–94. Krakow: Znak.
- „Lenko kortą kasmet gauna per tūkstantį Lietuvos piliečių“. 2012. *15 min*. Prieiga internete: <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/lenko-korta-kasmet-gauna-per-tukstanti-lietuvos-pilieciu-56-190482> [žiūrėta 2015-05-29].
- Lesčius, V. 2004. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- „Lietuvių ir lenkų tautos nori vienybės“. 2014. Spinter tyrimai. Prieiga internete: <http://www.spinter.lt/site/lt/vidinis/menu/top/9/home/publish/Mjc4Ozk7OzA=> [žiūrėta 2014 03 20].
- „Lietuvos Respublikos 2011 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai“. 2011. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga internete: http://mokyklele.stat.gov.lt/esu/esu/esurasymai/esu_04.htm?lang=lt [žiūrėta 2014 05 02].
- LSTC – *Tyrimas apie Lietuvos lenkų ir Lenkijos įvaizdį Lietuvos visuomenėje*. 2012. Lietuvos socialinių tyrimų centras. Vilnius.
- Makauskas, B. 2000. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Šviesa.
- Medišauskienė, Z. 1998. *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*. Kaunas: VDU leidykla.
- Mienkowska-Norkienė, R. 2012. „Lietuvių – lenkų santykiai – ar pasiektas kritinis taškas?“. *Delfi*. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/rmienkowska-norkiene-lietuviu-lenku-santykiai-ar-pasiektas-kritinis-taskas.d?id=54889645#ixzz3ZL9VCoWs> [žiūrėta 2014 04 28].
- Miknys, R. 1993. „Stosunki polsko-litewskie w wizji politycznej krajowców.“ *Zeszyty Historyczne* 104: 123–129.

- _____. 1998. „Polacy na Litwie a kształtowanie się nowoczesnego narodu litewskiego na przełomie XIX i XX w. (J. A. Herbaczewski, M. Römer) = Lietuvos lenkai ir modernios lietuvių tautos formavimasis XIX–XX amžių sandūroje (J. A. Herbaczewski, M. Römeris)“. *Białostoczczyzna* 2: 15–21.
- Milosz, Cz. 1989. „O konflikcie polsko-litewskim.“ *Kultura* 5: 3–9.
- Petrauskas, R. 2009. „Lenkijos – Lietuvos unija ir lenkų – lietuvių diduomenės ryšiai: realios unijos link“. In *Lietuvių – lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*. 60–75. Vilnius: Vilnius universitetas.
- Pettigrew, T. F. 1982. „Prejudice.“ In *Dimensions of Ethnicity*, eds. S. Thernstrom, A. Orlov, O. Handlin, 1–29. Cambridge: Harvard University Press.
- Pruskus, V. 2013. „Tarpkultūriniai konfliktai: kilimo priežastys ir kompetencijų vaidmuo“. *Filosofija, Komunikacija* 2: 79–89.
- Pukienė, V. 2003. *Istorijos žodynas*. Vilnius: Vaga.
- Radloff, T. D. L. 2007. „The Impact of Higher Education on Racial Prejudice.“ *The New York Sociologist* 2: 1–15.
- Savukynas, V. 1998. „Kaip galvojame apie kitus. Lenkų ir rusų atvejai“. *Kultūros Barai* 7: 54–59.
- Senn, A. E. 1992. *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Sirutavičius, V., Korzenewska, K., red. 1999. *Pozostawione Historii. Litwini o Polsce i polakach*, Krakow: Znak.
- Subačius, P. 1998. „Tautinių įvaizdžių metamorfozės: lenkas nuo ‚brolio‘ iki ‚velnio‘“. *Kultūros Barai* 7: 49–53.
- Subocz, J. 2012. „Lietuvių požiūris į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir santykius su lenkais. Politinis diskursas ir mokymas mokykloje XX a.“. Prieiga internete: www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-08lt.pdf [žiūrėta 2014 03 20].
- Šapoka, A. 1936. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Šviesa.
- Šindeikis, A. 2011. „Kur mus nuves lietuvių ir lenkų konfliktas“. *Veidas*. Prieiga internete: <http://www.veidas.lt/kur-mus-nuves-lenku-ir-lietuviu-konfliktas> [žiūrėta 2015 05 29].
- Štrkalj, G., Gibbon, V. E., Wilkinson, A. T. 2007. „Teaching Human Variation: Can Education Change Students’ Attitudes towards ‘Race?’“ *Glasnik Etnografskog Instituta* 1: 253–258.
- Tereškinas, A. 2002/2003. „Toward a New Politics of Citizenship: Representation of Ethnic and Sexual Minorities in Lithuanian Mass Media.“ In *Reinventing Media: Media Policy in East Central Europe*, eds. M. Sükösd, P. Bajomi-Lázár, 203–237. Budapest: Central European University.
- „Tomaševskis: ‚Lech‘ sirgalių plakatas – Lietuvos specialiųjų tarnybų darbas“. 2013. *Alfa*. Prieiga internete: http://www.alfa.lt/straipsnis/15149231/Tomasevskis..Lech.fanu.plakatas..Lietuvos.specialiuju.tarnybu.darbas=2013-08-13_09-35/ [žiūrėta 2013 08 13].
- Vilkelis, G. 2006. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai tautų sąjungoje*. Vilnius: Versus Aureus.
- Wasilewski, L. 1996. *Stosunki polsko-litewskie w dobie powstaniowej*. Jeruzolima.
- Zverko, N. 2012. „Apklausa: Lietuvoje pastebimai pablogėjo požiūris į vietinius lenkus“. *Delfi*. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/apklausa-lietuvoje-pastebimai-pablogėjo-pozioris-i-vietinius-lenkus.d?id=54025477> [žiūrėta 2014 03 02].

Pupils' Approach to Poles and Lithuanian-Polish Relationships

Summary

According to the 2011 Population and Housing Census, Poles represent the largest ethnic minority group currently living in Lithuania accounting for 6.6 pct. of the population. Public surveys show that a sizable number of Lithuanians, especially those belonging to the youngest generation, hold not very favorable views of Poles.

Although unfavorable public views of Lithuanian Poles can be influenced and supported by the media and politicians, such attitudes may begin to form during the history classes at school. Using data from a survey with 40 pupils in their final years of secondary school and gymnasium studies, the authors of this paper seek to analyze the content of young people's attitudes toward the Polish ethnic minority and Lithuanian-Polish relationships. Findings of the survey indicate that although pupils may hold rather ambiguous views of Polish people, a sizable number of respondents are negatively disposed toward them and the role of the neighboring country in Lithuania's history. Both past and current Lithuanian-Polish relationships are seen as complicated and there is a tendency to blame Poles for this. In pupils' opinion, for the last few hundred years Poland posed a significant threat to the Lithuanian state. Respondents seem to misunderstand complex ethnic processes that took place during the 19th century in Eastern Lithuania and political claims made by both Lithuanian and Polish leaders in relation to Vilnius and Vilnius region in the beginning of the 20th century. In addition, contemporary Polish minority living in Lithuania is seen as illegitimately demanding rights and special status. It is concluded that pupils' views of the Polish ethnic minority and Lithuanian-Polish relationships might be influenced by history classes and history textbooks used in schools, and further research is needed to verify that.

Kokie lietuviškos popkultūros varikliai?

Tereškinas, Artūras. 2013. *Popkultūra: jausmų istorijos, kūniški tekstai*. Kaunas: Kitos knygos.

VIRGINIJUS SAVUKYNAS

Sunku įsivaizduoti ką nors skirtingesnio nei Artūro Tereškino gerbėjus – jo mylimų akademinį autorių skaitytojus ir jo kritikus. Tai visiškai priešingi akademiniai ir pasaulėžiūros tipai. Tačiau dėl vieno abi pusės sutaria – kiekviena A. Tereškino knyga provokuoja. Ir nėra panaši į kitas akademinės knygas.

Naujoji knyga apie popkultūrą „Popkultūra: jausmų istorijos, kūniški tekstai“ tai tik patvirtina. Šiame tekste neketinu nuosekliai ir atidžiai išnagrinėti, kritiškai įvertinti visos knygos – nesu popkultūros kaip tokios ekspertas. Tačiau norėčiau išryškinti kelis jos aspektus, kurie, mano galva, yra labai svarbūs mūsų akademiniam išmanymui.

Pirmiausia reikia pasakyti, kad Artūras Tereškinas drąsiai perima Vakaruose jau seniai įsigalėjusią dėstymo formą – pasakojimą. Jis dažnai savo analizę pradeda nuo vienos ar kitos istorijos. Tai jau įprasta Vakarų akademiniame pasaulyje, o neakademiniame pasaulyje seniai suprato, kad norint išaiškinti sudėtingus dalykus, reikia papasakoti istoriją (tai puikiai daro ir lietuviams gerai pažįstamas Malcolm Gladwellas; beje, žurnalas „Time“ 2005 metais jį pripažino vienu iš 100 įtakingiausių pasaulio veikėjų, – koks filosofas gali tuo pasigirti?). Puiku, kad pasakojimą kaip pažinimo įrankį A. Tereškinas pritaiko sociologiniam diskursui. Aišku, dėl to nukenčia pats, nes stagnatoriams tai pats tikriausias ženklas, jog knyga nėra „moksline“. Reikia tikėtis, kad užpelkėjęs akademiniame pasaulyje supras, kad įdomus minčių dėstymas yra būtinybė, o ne pašalinis ar perteklinis dalykas.

Antras dalykas – A. Tereškino pasitelkiamas metodas, kurį jis pats taip apibrėžia: „Autoetnografinis metodas plėtojamas pripažįstant individualią patirtį kaip esminę tyrimo sudedamąją dalį ir klausiant: kaip tyrėją veikia jo studijuojami popkultūros objektai? Kokias emocijas jis patiria skaitydamas spaudos pranešimus apie žvaigždes, žiūrėdamas televizijos serialus ar šlaistydamsis po

Vilniaus senamiestį? Kaip tyrėjo kūnas atsiliepia į tai, ką jis studijuoja ir apie ką rašo“ (Tereškinas 2013, 176).

Jau kaip nurodo pats šio metodo pavadinimas, jis susijęs su etnografija, o kartu ir su antropologija. Antropologija radosi, kaip teigia Claude'as Levi-Straussas, kai mes pamatėme *kitą*. Ne svetimą, ne-žmogų, bet tiesiog *kitą*, su savais papročiais, sava kultūra (Levi-Strauss 1979, xxix). Todėl Jeanas Servier (Servier 1994, 4) ir jam pritariantis Jeanas Poirier (Poirier 1991, 119–120), teigia, kad istoriškai antropologijos disciplinos radimasi lėmė *kito* atradimas, įvykęs XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje. *Kitas* čia suprantamas kaip tam tikras pripažinimas kitokios gyvensenos, elgsenos, kuri skiriasi nuo mano, bet dėl to nėra išstumta iš „žmonijos“ sampratos. Kaip pavyzdį galima nurodyti Amerikos užkariavimą. Jis buvo lydimas teologinių ginčų, ar indėnai turi sielą, ar neturi. Šiuo klausimu buvo fundamentaliai suabejota jų priklausymu žmonių grupei – juk jeigu jie neturi sielos, vadinasi, jie prilygsta gyvūnams. Jie tik atrodo kaip žmonės, bet tokie iš tikrųjų nėra. Turbūt tokia nuostata galėtų paaiškinti žiaurias konkistadorių žudynes: juk jie žudė ne-žmones.

Tad ilgą laiką antropologai vykdavo į tolimiausias saleles, ieškodami dar nepažintų tautelių, aprašinėdavo jų gyvenimo būdą ir stengdavosi suprasti, kaip funkcionuoja jų kultūra. Pagrindinis jų metodas buvo gyvenimas toje gentyje ar tautelėje, kurią norėjo ištyrinėti, jų gyvenimo betarpiškas stebėjimas. Tiesa, veikiami pozityvizmo jie vengė aprašyti savo kylančius jausmus ar savo kūno reakcijas. Bėgant laikui liko vis mažiau „egzotiškų genčių“, tad ir antropologo tapatybė darėsi vis neaiškesnė, tačiau jų išdirbti metodai buvo pritaikyti tiriant dabartines visuomenes. Stebėti ir pastebėti galima ne tik kitas kultūras, bet ir savas. Ir tai gali atskleisti gausybę dalykų, kurių nematyti tradicinėse sociologinėse apklausose.

Tad tokio metodo, kuris daugeliui gali atrodyti neįprastas (beje, kai kurių antropologų aprašymai priverstų raudonuoti ne vieną lakesnės fantazijos akademiką, -ę), panaudojimas yra greičiau privalumas nei trūkumas. Metodologijos arsenalo didinimas, akademinio pažinimo įrankių gausinimas yra sveikintinas dalykas. A. Tereškinas savo knygoje parodo, jog pakankamai jautrus ir išvalgus sociologas gali keliauti modernaus miesto gatvėmis akyrai stebėdamas žmones ir analizuodamas, kokie santykių tipai užsimezga tarp jų ir kaip jie keičiasi keliaujant iš vienos į kitą miesto dalį. Jis parodo, kad paties stebėtojo reakcijos, kylančios žiūrint televizijos šou, yra vertos analizės. Stebėtojas pats yra visuomenės dalis, jame pačiame yra įrašyti socialiniai santykiai, kultūrinės logikos. Tad šitaip suvokdamas savo patirtis, žvelgi ne į individualų „aš“, bet į visuomenę (istorikai čia atpažintų mikroistorijos metodologiją, kai per tam tikrą įvykį, vietą ar asmenį pažvelgiama į to meto visuomenę).

O dabar – prie knygos ir joje pateikiamų išvalgų. Kaip jau sakiau, tikrai nesiruošiu įvertinti jos visos. Beje, tai būtų sunku padaryti, nes lietuviškos popkultūros tyrimų tradicijos kaip ir nėra, tad šios knygos nėra su kuo lyginti. Todėl pasidalinsiu keliomis mintimis, kurios man atrodo yra labai svarbios, norint suvokti lietuvišką realybę.

Popkultūra pagal apibrėžimą turi būti populiarė. Kitaip tariant, popkultūra bent jau iš dalies atspindi tai, ko nori visuomenės dauguma (nenagrinėjime sudėtingo pasiūlos ir paklausos mechanizmo: akivaizdu, kad kuriami ne tik produktai, kurie patenkintų poreikį, bet ir patys poreikiai kuriami, kad vėliau būtų vartojami sukurti produktai). Vienokiu ar kitokiu būdu popkultūra atspindi didesnės dalies žmonių viltis, fantazijas, vizijas, svajas.

Tačiau knygoje ne mažiau svarbus yra požiūris į popkultūros veikėjus. Štai kokią išvadą daro Artūras Tereškinas: „O išskirtinis Lietuvos įžymybių kultūros bruožas yra joje vyraujantis chamizmas: patyčios, žeminimas, socialinė nejautra – jų elgesio standartas. Kita vertus, ir mes patys, siekdami išsikrauti emociškai, įkrauname ir apkrauname įžymybes neapykanta, pykčiu ir įniršiu. Nors mūsų santykį su jomis persmelkia pyktis ir neapykanta, esame prie jų prisirišę, mums jų reikia“ (Tereškinas 2013, 68).

Su lietuviškomis įžymybėmis mus sieja paradoksaliai ryšys. Viena vertus, jos nekenčiamos, tačiau jos labai domina (bet kuris internetinio naujienų portalo redaktorius, matantis, kurios naujienos sulaukia daugiausia dėmesio, tai lengvai patvirtintų). Ši išvada, man regis, yra labai svarbi. Ir štai kodėl. Ją galima pritaikyti Lietuvos politiniam laukui. Su valdžia, jos atstovais (tiek politikais, tiek valdininkais) sieja lygiai toks pats ambivalentiškas ryšys: viena vertus, labai daug iš jos tikimasi, be jos neįsivaizduojamas savarankiškas gyvenimas, kita vertus, į politikus, aukštus valdininkus projektuojama sava neapykanta ir pyktis (Savukynas 2004).

Politikai yra tapę neigiamų emocijų žaibolaidžiais tiek internetinėje, tiek ir privačiose, draugų pokalbių erdvėse. Būtent politikai kaltinami dėl visų Lietuvos nesėkmių. Tam tikrais atvejais bet koks politiko suklupimas (tarkime, ne taip ištartas žodis) virsta didelių patyčių banga socialiniuose tinkluose (aišku, galime įtarti, jog už to slypi konkuruojančios politinės partijos). Pasityčiojimais iš politikų tapo viešojo gyvenimo norma, kurią, beje, tam tikru mastu įteisino ir Lietuvos teismai, įžeidimus pavadindami „populistine retorika“.

Vis dėlto valstybiniai ir politiniai postai išlieka viena iš didžiausių visuomenės siekiamybių. Be to, į politikus dedamos didelės viltys, tikimasi, kad jie išspręs visas gyvenimo problemas. Tai esu pavadinęs „apviltos meilės“ sindromu: kai per daug tikiesi ir nesulauki reikiamo atsako, tuomet belieka panika ir pyktis.

Tad popžvaigždės su politikais sieja toks pats visuomenės santykis su jais. Ir tai nėra keista – ir vieni, ir kiti dalyvauja viešojoje erdvėje, ją užpildo. Galbūt keistas visuomenės santykis su tais, kuriuos gali stebėti tiek žiniasklaidoje, tiek socialiniuose tinkluose.

Galime kelti klausimą, ar tai yra bendra posovietinės visuomenės būklė? O gal tai atspindi globalias tendencijas? Interneto plitimas ne vien tik demokratizavo visuomenės, įgalindamas įgarsinti balsus, kurie anksčiau buvo visiškai negirdimi. Internetas išlaisvino ir didelę dalį neapykantos bei pykčio, kuris tradicinėse žiniasklaidos priemonėse neįveiktų redaktorių filtro. Kvazianonimiškumas (juk iš teismo procesų žinome, kaip lengvai policija nustato tuos, kurie

parašo šmeižikiškus komentarus) tarsi išlaisvina žmogų nuo atsakomybės, pasislėpus už svetimo vardo išliejama visa neapykanta, pyktis, platinami gandai, tyčiojamasi, skleidžiama netgi akivaizdžiai melaginga informacija.

Nenuostabu, kad kuo toliau, tuo vis labiau politikai panašėja į popžvaigždes: ne tuo, kad pradeda dainuoti – tai buvo prieš 10–15 metų ir tai buvo tik vienkartiniai, paviršutiniai popkultūros ir politikos sąlyčiai. Jie panašėja tuo, kaip siekia užkariauti dėmesį viešojoje erdvėje. Jei dar prieš dešimt metų jie bandė pramogauti, šokiruoti, kalbėti apie seksą, kartais pavartoti necenzūrinis žodžius, tai dabar labiau linksta rodytis buitinėse situacijose, pasakoti apie savo privatų gyvenimą. Tam tikra prasme politikai tampa „buitiniais“: kepančiais baklažanus, pjaunančiais žolę, atostogaujančiais kaime (kaip visi). Šiandienos visuomenėje dėmesys yra ribotas išteklius (mes visi turime tik 24 valandas per parą, tad savo dėmesį turime paskirstyti), dėl kurio vis labiau ir labiau kovojama. Tad dažnai džiaugiamasi netgi neapykanta, nes labiausiai bijoma abejingumo.

Galime klausiti, ar Lietuvos visuomenę būtų galima apibūdinti kaip pykčio, neapykantos visuomenę? Ar tai galime kaip nors išmatuoti? Kuo tai gresia? Tai rimti klausimai, kuriuos turėtų gvildinti sociologai.

Dar viena svarbi pastaba analizuojant tai, kaip D. Butkutė kuria savo įvaizdį. „Galima sakyti, kad Butkutė siūlo mums pertekliaus fantaziją tikrovėje, kurioje visada ko nors trūksta – pinigų, meilės, švelnumo, vyrų, sekso, draugų, užuojautos, supratimo“ (Tereškinas 2013, 131). Tad popkultūra mums siūlo ne tik šizofrenišką santykį su viešąja erdve. Ji siūlo ir pertekliaus fantaziją. Regis, tai universalus popkultūros vaizdinys: jei šampanas – jis turi būti geras ir jo turi būti daug. Jei vakarėlis – triukšmingas ir didelis, jei važiuoti, tai tik „Porsche“ ir greitai...

Tačiau klausčiau, ar ši popkultūros siūloma pertekliaus fantazija neatsiuka antru lazdos galu, t. y. jau minėtu šizofrenišku visuomenės santykiu su popžvaigždėmis? Kai rodomas perteklius (o juk popžvaigždė turi pasirodyti gėlių, draugų, suknelių, gražių merginų ir vaikinių pertekliuje) trūkumo visuomenėje, visada sukeliamas geismas, kurio negali patenkinti. Daugelis tikriausiai to negalės padaryti ne tik čia ir dabar, bet ir ateityje. Tuomet belieka maigyti kompiuterio klaviatūrą, liejant savo neapykantą. Tačiau perteklius vilioja, todėl kiekvieną kartą vis peržiūrime tą perteklių liudijančius vaizdus.

Kokia šioje knygoje mums atsiskleidžia Lietuvos visuomenė? Ji persmelkta patyčių. Tyčiojamasi netgi iš „Savaitės be patyčių“. Patyčių mechanizmas, kuris prikausto didelės dalies auditorijos dėmesį, transformuojamas į „clickų“ skaičių, kuris paverčiamas reklamos auditorija, o už ją gaunami pinigai. Patyčios jau įsuktos į kapitalistinį smagratį. Jos generuoja pinigus, tad kodėl neišnaudojus šios slaptos mūsų visuomenės aistros – tyčiotis ir stebėti, kaip kiti tyčiojasi. Tačiau kartu mūsų visuomenė persmelkta ir pertekliaus siekio: sėkmingas gyvenimas įsivaizduojamas tik kaip perteklinis. Antraip gyvenimas nenusisekė.

Artūro Tereškino knygą „Popkultūra: jausmų istorijos, kūniški tekstai“ tikrai būtina perskaityti visiems, kurie nori geriau suprasti dabartinę mūsų visuomenę. Ji kviečia į kelionę, bandant kartu ieškoti atsakymo į iškeltus klausimus, analizuojant pastebėtas tendencijas, siekiant suvokti, kaip veikia toks sudėtingas visuomenės kūnas.

Literatūra

- Levi-Strauss, C. 1979. “Introduction a l’oeuvre de Marcel Mauss.” In M. Mauss, *Sociologie et anthropologie*, ix–lii. Paris: PUF.
- Poirier, J. 1991. *Histoire et ethnologie*. Paris: Presses universitaires de France.
- Savukynas, V. 2004. „Maištininko“ mitologijos. *Rolando Pakso įvaizdžiai*. Vilnius: Viešosios politikos strategijų centras, Aidai.
- Servier, J. 1994. *L’ethnologie*. Paris: Presses universitaires de France.

Atminties politikos virazai Vidurio ir Rytų Europoje

Mink, G., Neumayer, L., eds. 2013. *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory Games*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

EGLĖ TUZAITĖ

Penkiolikos autorių parengtos straipsnių rinktinės intriguojančiu pavadinimu „Istorija, atmintis ir politika Vidurio bei Rytų Europoje: atminties žaidimai“ pagrindinis tikslas – atminties žaidimų analizė. Atminties žaidimais vadinami būdai, kuriais visuomenės ir politikos veikėjai tendencingai interpretuoja kokius nors istorijos įvykius, taip siekdami įgyti, išlaikyti ar pagerinti savo reputaciją visuomenėje. Šie būdai knygoje gana tiesmukai pavadinti strategijomis „pasinaudoti mirusiais tam, kad galėtum valdyti gyvuosius“ (Mink, Neumayer 2013, 2). Toks atminties žaidimų apibrėžimas leidžia šį terminą laikyti „žaismingesniu“ atminties politikos termino sinonimu. Jis reiškia iš esmės tai, kas pasakyta gerai žinomu Haroldo Lasswello politikos apibrėžimu: „Kas gauna ką, kada ir kaip“. Atmintis šiuo atveju yra tai, kas šioje „sparnuotoje frazėje“ žymima prieveiksniu „kaip“.

Žaidėjų atmintimi spektras gali būti itin platus ir apimti politines partijas, valstybės pareigūnus, vyriausybes, tam tikras socialines grupes (pvz., buvusius tremtinius), taip pat kai kurias profesines grupes (žurnalistus, istorikus ir kt.). Knygos pavadinime pavartoti „atminties žaidimų“ ir „politikos“ terminai savaime nurodo į tam tikrus galios ryšius. Todėl pats knygos pavadinimas sufleruoja, kad knygoje nemažai dėmesio skiriama elitams.

Keturiolika knygos skyrių sugrupuoti į tris dalis, kuriose atminties žaidimai analizuojami skirtingais lygmenimis. Pirmojoje dalyje „Susitelkimas į atmintį: nauji veikėjai, naujos problemos“ pristatomi nauji atminties žaidimų dalyviai (arba pretenduojantys tokiais tapti), pabrėžiant žaidžiančiųjų atminties lauke įvairovę. Antroji knygos dalis „Atminties politikos ir istoriniai naratyvai: kaip šalims sekasi tvarkytis su praeities prisiminimais?“ skirta politiniams bei administraciniam elitams kaip atminties žaidimų žaidėjams aptarti. Trečiojoje dalyje „Tarptautinės normos ir „atminties geopolitika“, žvelgiama dar plačiau ir analizuojama atminties politikos specifika tarptautiniame lygmenyje.

Kalbama ne vien apie kokios nors vienos valstybės elitus, bet ir apie pačias valstybes kaip atminties formuotojas.

Nors recenzuojama knyga išleista 2013 metais, jau paskelbta ne viena šio leidinio recenzija (pavyzdžiui, Katz 2014; Kuokstyte 2015), pasirodė kitų atminties politikos klausimus analizuojančių publikacijų, tačiau šios autorių grupės parengtos tekstų rinktinės aktualumas per šį laiką nesumenko. Galima nurodyti bent porą to priežasčių.

Visų pirma, šią knygą galima apibūdinti kaip glaustą atminties politikoje dalyvaujančių veikėjų, pasitelkiamų konkretaus praeities vaizdo kūrimo strategijų, jų pasirinkimo priežasčių bei atminties tyrimų tendencijų apžvalgą. Skaitytojui, kuris nėra itin gerai susipažinęs su minėtomis temomis, ši rinktinė gali praversti kaip naudingas įvadas į atminties tyrimų problematiką. Lietuvio skaitytojo dėmesį turėtų patraukti knygos viršelyje pavaizduotos Vilniaus Žaliojo tilto skulptūros, kurios yra tapusios nevienareikšmių sovietinės praeities vertinimų šalyje simboliu.

Antra, nors plačiai pristatomas problematikos laukas, minimi tokie gerai žinomi autoriai kaip Pierre'as Nora, Maurice'as Halbwachsas ir Paulis Ricoeuras, į kurių tekstus apie atminties socialumą ar kolektyvinę atmintį nuorodų galima rasti bene visuose šioje srityje dirbančių autorių darbuose, neteisinga būtų teigti, kad knygos autoriai perpasakoja seniai žinomas idėjas. Priešingai. Vienu iš knygos privalumų galima laikyti naujų tendencijų atminties žaidimų lauke išryšklinimą.

Pirmiausia, kaip minėta, atkreipiamas dėmesys į išylančius naujus atminties žaidimų žaidėjus, kas lemia, kad į tie patys praeities įvykiai vertinami vis iš kitos perspektyvos. Pavyzdžiui, Sarah Fainberg penktame skyriuje analizuoja *Shoah* Ukrainoje atvejį ir aiškina priežastis, kodėl šių įvykių prisiminimai ilgą laiką išliko viešojo diskurso paraštėse ir dėmesio sulaukė tik visai neseniai. Be to, išryškinama tendencija atminties politikos klausimus vis dažniau svarstyti ne nacionaliniame, bet internacionaliniame lygmenyje. Daugeliu atvejų šie pokyčiai susiję su buvusių sovietinio bloko šalių priėmimu į Europos Sąjungą, kas vertė peržiūrėti vyraujančius atminties naratyvus ir sudarė palankesnes sąlygas alternatyviems naratyvams atsirasti. Pavyzdžiui, pasinaudojant „grįžimo į Europą“ ar „kolektyvinės kaltės“ argumentais.

Šioje vietoje taip pat vertėtų prisiminti ir plačiai aptartą ryšį tarp atminties bei tapatybės, įskaitant Europos Sąjungos vykdomą politiką siekiant sukurti bendrą Europos identitetą ir suvaldyti įvairių šalių-narių palaikomų istorijos interpretacijų kakofoniją, taip pat išlaikyti stabilumą (žr. Malksoo 2009; Littoz-Monnet 2012; Verovsek 2015 ir kt.) Nepaisant to, kad Europos Sąjungos vykdoma politika pristatoma kaip „atminties žaidimų“ kontekstas, akcentuojama narystės įtaka naujoms žaidimo taisyklėms atsirasti, tačiau knygoje šia tema nepateikiama nė vienos išsamesnės publikacijos ir apsiribojama atskirų atvejų analize. Pavyzdžiui, dvyliktame skyriuje nagrinėjama Vengrijos sukurta teisinė bazė, skirta vengrų mažumų teisėms užsienio šalyse ir jų keliamoms įtampoms. Kita vertus, vargu ar galima teigti, kad dėl to knygos vertė labai sumažėja.

Kalbant konkrečiai apie tai, kokios temos yra pasirinktos ir kaip jos pateiktos, norėtusi atkreipti dėmesį į tam tikrą autorių atsargumą. Nors nagrinėjama atminties politika, t. y. dalykai, kurie yra itin jautrūs ir paprastai susilaukia nemažai prieštaringų vertinimų, tačiau kartais skyriuose, atrodytų, stengiamasi apeiti kontraversiškesnius faktus. Todėl tenka sutikti su Dovidio Katzo nuomone, kad, pavyzdžiui, šeštame skyriuje nagrinėjant elitų vykdomą atminties politiką Lietuvoje, nepagrįstai nuošalyje palikti tokie faktai, kaip Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro veikla (Katz 2014, 114). Tiesa, šis Centras minimas knygos devintame skyriuje, kur rašoma apie atminties formavimo institucijas postkomunistinėje Europoje, tačiau šio skyriaus autoriaus pasirinktas kitoks tyrimo aspektas – jis analizuoja tokio pobūdžio institucijų steigimo procesą, skiriamą finansavimą ir pan. Taigi nepasinaudota proga parodyti atminties politikos daugiasluoksniškumą. Todėl galima teigti, kad knygos potencialas vis dėlto nėra visiškai išnaudotas ir kai kuriais atvejais galėtų būti pateiktas gerokai platesnis problemos kontekstas. Reali situacija neretai yra daug sudėtingesnė, negu ji vaizduojama šios knygos autorių.

Skaitant knygą neapleidžia mintis, kad pats tyrimo objektas – atminties samprata – nėra visiškai aiškus. Toks koncepcinis neaiškumas kalbant apie socialinės atminties tyrimus yra gerai žinomas ir įvairių autorių ne sykį aptartas (pvz., Olick, Robbins 1998; Kansteiner 2002). Tyrimų lauko įvairialypiškumas lemia tai, kad įvade pateikiami atminties sąvokos apibrėžimai atrodo gana fragmentiški ir neišsamūs. Dalis tiek įvade, tiek toliau knygoje pateikiamų klasifikacijų atrodo veikiau klaidinančios skaitytoją, negu padedančios jam suprasti knygos koncepciją ar toliau pateikiamas atskirų atvejų studijas. Pavyzdžiui, knygos redaktoriai tradiciškai bando atriboti istoriją nuo atminties, apie ką rašyta dar socialinės atminties „tėvų“ XX amžiaus pradžioje. Galima suabejoti, ar (ir kiek) buvo verta daryti tokius ekskursus į socialinės atminties teorijų istoriją.

Viena iš knygoje vartojamų sąvokų, į kurią iš tiesų vertėtų atkreipti dėmesį, yra „re-aktyvi atmintis“. Ši sąvoka ištis įdomi ir suteikianti naujų spalvų seniai nusistovėjusioms ir plačiai socialiniuose moksluose vartojamoms „gyvosios atminties“¹ bei „istorinės atminties“ sąvokoms. Gyvoji atmintis nurodo asmenines žmonių patirtis bei „gyvą“ pokalbį, istorinė – valstybiniu lygmeniu palai komą, pavyzdžiui, muziejuose ir istorijos vadovėliuose pavaizduotą, istorijos versiją, o „re-aktyvi atmintis“ suprantama išskirtinai instrumentine prasme ir reiškia tam tikrų praeities įvykių pakartotinį įtraukimą į viešas diskusijas, įvykių interpretavimo modifikacijas bei jų panaudojimą siekiant konkrečių tikslų.

Remiantis šia „re-aktyvios atminties“ koncepcija knygoje pateikiamose atskirų atvejų analizėse kalbama, pavyzdžiui, nebe apie tranzitinį, bet apie post-tranzitinį teisingumą (Raimundo 2013, 137). Režimų kaitos sąlygomis kuriantis naujoms arba atsikuriant ankščiau nepriklausomybę praradusioms

¹ Neretai gyvoji ir istorinė atmintis vadinamos kolektyvine ir kultūrine atmintimi (pvz., Assmann 2008, 109–118).

valstybėms, teisingumo, o kartu ir atminties klausimai tampa itin svarbūs. Tai susiję ir su identiteto politika. Konsolidavus demokratiją panašaus pobūdžio klausimai paprastai pasidaro nebe tokie aktualūs. Dėl šios priežasties toks grįžimas į praeitį po kurio laiko ir senų klausimų suprobleminimas vadinami atminties žaidimų ženklais². Priešdėlį „post-“ (dabar kai kuriais atvejais jau ir „post-post-“) galima rasti daugelyje mokslo teorijų ar intelektualinių sąjūdžių aprašymų. Ir ne tik juose. Dabar, atrodytu, galima pradėti kalbėti ir apie „post-atmintį“ socialiniuose moksluose. Būtent priešdėlio „post-“ akcentavimas ir lūžio socialinės atminties tyrimuose atskleidimas daro šią straipsnių rinktinę vertą dėmesio.

Apibendrinant pasakyta, knyga neturėtų nusivilti ir socialine atmintimi apskritai besidomintys skaitytojai, ir tie, kuriuos tiesiogiai domina atminties politikos klausimai. Nepaisant to, kad knygoje kai kurie skaitytojai galbūt pasiges vienos ar kitos temos, ji puikiai nužymi atminties tyrimų problematikos kontūrus ir siūlo įdomių pavyzdžių apmąstymams. Tie skaitytojai, kurie neblogai išmano kontekstą, turės galimybę susipažinti su išskirtinių atvejų analizėmis. Tie, kurie panašaus pobūdžio knygą rankose laikys pirmą sykį, be abejo bus paskatinti domėtis atminties politikos virażais ir toliau.

Literatūra

- Assmann, J. 2008. „Communicative and Cultural Memory.” In *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, eds. A. Erll, A. Nunning, 109–118. Berlin – New York: de Gruyter.
- Olick, J., Robbins, J. 1998. „Social Memory Studies: From ‘Collective Memory’ to the Historical Sociology of Mnemonic Practices.” *Annual Review of Sociology* 24: 105–140.
- Littoz-Monnet, A. 2012. „The EU Politics of Remembrance: Can Europeans Remember Together?” *West European Politics* 35 (5): 1182–1202.
- Malksoo, M. 2009. „The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe.” *European Journal of International Relations* 15 (4): 653–680.
- Mink, G., Neumayer, L. 2013. „Introduction.” In *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory Games*, eds. G. Mink, L. Neumayer, 1–20. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kansteiner, W. 2002. „Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies.” *History and Theory* 41 (2): 179–197.
- Katz, D. 2014. „Book Review.” *East European Jewish Affairs* 44 (1): 112–115.
- Kuokstyte, R. 2015. „Book Review.” *Europe Asia Studies* 67 (1): 148–149.
- Pettai, E. C., Pettai, V. 2014. *Transitional and Retrospective Justice in the Baltic States*. Cambridge: Cambridge University Press.

² Būtina atkreipti dėmesį, kad tokia su „re-aktyvia atmintimi“ sietina „post-tranzitinio“ teisingumo samprata kartais yra kritikuojama (pvz., Pettai, Pettai 2014).

- Raimundo, F. 2013. "Dealing with the Past in Central and Southern European Democracies: Comparing Spain and Poland." In *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory Games*, eds. G. Mink, L. Neumayer, 136–154. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Verovsek, P. 2015. "Expanding Europe through Memory: The Shifting Content of the Ever-Salient Past." *Journal of International Studies* 43 (2): 531–550.

Apie autorius

Giedrė Baltrušaitė	dr., Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedros lektorė
Ingrida Gečienė	Socialinių inovacijų instituto mokslo darbuotoja
Domantas Jasilionis	dr., Lietuvos socialinių tyrimų centro Visuomenės geografijos ir demografijos instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas
Aušra Maslauskaitė	habil. dr., Lietuvos socialinių tyrimų centro vyriausioji mokslo darbuotoja
Ernesta Platūkytė	Vytauto didžiojo universiteto Sociologijos katedros doktorantė
Virginijus Savukynas	Lietuvos kultūros tyrimų instituto jaunesnysis mokslo darbuotojas
Daumantas Stumbrys	Lietuvos socialinių tyrimų centro Visuomenės geografijos ir demografijos instituto jaunesnysis mokslo darbuotojas, doktorantas
Eglė Tuzaitė	Lietuvos socialinių tyrimų centro Sociologijos instituto doktorantė
Asta Visockaitė	Mykolo Romerio universiteto Politikos mokslų instituto lektorė
Vidmantas Vyšniauskas	nepriklausomas istorikas

About the Authors

Giedrė Baltrušaitė	Dr., lecturer at the Department of Sociology, Vytautas Magnus University (Lithuania)
Ingrida Gečienė	Researcher at the Institute of Social Innovations (Lithuania)
Domantas Jasilionis	Dr., Senior researcher at the Institute of Human Geography and Demography, Lithuanian Social Research Centre (Lithuania)
Aušra Maslauskaitė	Dr. Habil., Senior researcher at the Lithuanian Social Research Centre (Lithuania)
Ernesta Platūkytė	Ph. D. candidate at the Department of Sociology, Vytautas Magnus University (Lithuania)
Virginijus Savukynas	Junior Researcher at the Lithuanian Culture Research Institute (Lithuania)
Daumantas Stumbrys	Junior researcher and Ph. D. candidate and at the Institute of Human Geography and Demography, Lithuanian Social Research Centre (Lithuania)
Eglė Tuzaitė	Ph. D. candidate at the Institute of Sociology, Lithuanian Social Research Centre (Lithuania)
Asta Visockaitė	Lecturer at the Institute of Political Science, Mykolas Romeris University (Lithuania)
Vidmantas Vyšniauskas	Independent historian (Lithuania)

Autoriams

Elektroninė straipsnio kopija siunčiama šiuo elektroninio pašto adresu: culturesociety@smf.vdu.lt. Rankraščių citavimo ir nuorodų tvarka turi atitikti „Documentation 2.“ *Chicago Manual of Style*. 15th edition stiliaus reikalavimus. Kiekviename straipsnyje turi būti nurodytas autoriaus vardas, pavardė, afiliacija, adresas, telefonas, faksas ir elektroninio pašto adresas. Straipsnių apimtis neturi viršyti 8000 žodžių kartu su išnašomis ir bibliografija. Ne daugiau kaip 250 žodžių santrauka turi būti pridėta prie straipsnio (jei straipsnis lietuvių kalba, santrauka rašoma angliškai, jei straipsnis anglų kalba, santrauka rašoma lietuviškai).

Citavimo ir nuorodų tvarka

Literatūros nuorodos tekste rašomos skliaustuose, nurodant autoriaus pavardę ir darbo publikavimo metus, pvz.: (Brown 1995). Puslapiai rašomi po šaltinio publikavimo metų ir atskiriamas kableliu, pvz.: (Brown 2005, 45–47).

Kiti pavyzdžiai tokie:

- dviejų autorių darbas: (Adams, Savran 2002);
- daugiau nei dviejų autorių darbas: (Bourdieu et al. 1999);
- du to paties autoriaus darbai, paskelbti tais pačiais metais: (Connell 1995a, 1995b);
- keletas skirtingų autorių darbų (Bourdieu 1999; Brown 1995; Connell 1995).

Visos cituojamos literatūros sąrašas pateikiamas straipsnio pabaigoje. Toliau duodami keli literatūros nuorodų pavyzdžiai.

Monografija:

- Stankūnienė, V. et al., sud. 2001. *Paramos šeimai politika: samprata ir patyrimas*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
- Brown, W. 1995. *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Knygos skyrius arba straipsnis, publikuojamas knygoje:

- Rindzevičiūtė, E. 2005. „Identitetas ir saugumas Lietuvos kultūros politikos diskursuose“. In *Pažymėtos teritorijos*, sud. R. Goštautienė, L. Jablonskienė, 11–30. Vilnius: Tyto alba.
- Brod, H. 2002. “Studying Masculinities as Superordinate Studies.” In *Masculinity Studies & Feminist Theory: New Directions*, ed. J. Kegan Gardner, 161–175. New York: Columbia University Press.

Straipsnis, publikuojamas žurnale:

- Kublickienė, L. 2000. „Šiuolaikinių lyties stereotipų sąlygotas maskuliniškas diskursas“. *Feminizmas, visuomenė, kultūra* 2: 101–108.
- Connell, R. 1993. “The Big Picture: Masculinities in Recent World History.” *Theory and Society* 22 (5): 597–623.

Daugiau informacijos žr.: „Documentation 2.“ *Chicago Manual of Style*. 15th edition.

Manuscript submission guidelines

An electronic copy of a manuscript should be emailed to: culturesociety@smf.vdu.lt. Manuscripts should conform to relevant stylistic guidelines of the “Documentation 2.” *Chicago Manual Style* (15th edition). Each manuscript should include complete author name(s), affiliation(s), mailing address, phone, fax, and e-mail information. Articles should not exceed a maximum length of 8000 words, including references and footnotes. An abstract of no more than 250 words should accompany your submission. Submitted articles will undergo blind peer review. Manuscripts should not have been published elsewhere in substantially similar form while being reviewed by the “Culture and Society”.

Examples of Citations and References

Citations of works are given in the text in chronological order by enclosing the author’s last name and the year of publication in parentheses – for example, (Brown 1995). Specific pages or section citations follow the date, preceded by a comma: (Brown 2005, 45–47).

Other examples are as follows:

- f or dual authorship, (Adams, Savran 2002);
- for more than three authors, (Bourdieu et al. 1999);
- for two works by the same author in a single year, (Connell 1995a, 1995b);
- for two or more works by different authors, (Bourdieu 1999; Brown 1995; Connell 1995).

Full documentation appears in the references. References must list all works cited in the text, including citations in footnotes. List works alphabetically by author and, under author, by year of publication.

The following are examples of references:

Entire book

- Brown, W. 1995. *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Adams, R., Savran D., eds. 2002. *The Masculinity Studies Reader*. Oxford: Blackwell Publishers.

Book chapter

- Brod, H. 2002. “Studying Masculinities as Superordinate Studies.” In *Masculinity Studies & Feminist Theory: New Directions*, ed. J. Kegan Gardner, 161–175. New York: Columbia University Press.

Journal article

- Connell, R. 1993. “The Big Picture: Masculinities in Recent World History.” *Theory and Society* 22 (5): 597–623.

For more information, consult: “Documentation 2.” *Chicago Manual of Style*. 15th edition.

Apie žurnalą

KULTŪRA IR VISUOMENĖ. Socialinių tyrimų žurnalas – referuojamas socialinių tyrimų žurnalas, įkurtas 2009 m. Vytauto Didžiojo universitete. Žurnalas pateikia tarpdisciplinius empirinius ir teorinius socialinius tyrimus. Čia spausdinami įvairių akademinų disciplinų, tarp jų – sociologijos, socialinio darbo, antropologijos, lyčių ir komunikacijos studijų straipsniai. Naudojantis skirtingomis metodologijomis, „Kultūroje ir visuomenėje“ analizuojamos temos, susijusios su tapatybių politika, globalizacija, socialine gerove, multikultūralizmu. Žurnale spausdinami straipsniai lietuvių ir anglų kalbomis. Žurnalas išeina du kartus per metus.

About the journal

CULTURE AND SOCIETY. Journal of Social Research is a peer-reviewed social research journal founded in 2009 at Vytautas Magnus University, Lithuania. It presents interdisciplinary empirical and theoretical scholarship in social sciences. The journal welcomes contributions from a wide range of relevant fields, including sociology, social work, anthropology, gender studies, media and communication studies. Using diverse methodologies, the articles in “Culture and Society” explore a variety of topics related to globalization, identity politics in contemporary world, social welfare and multiculturalism. Contributions in both Lithuanian and English are welcome. The journal is published twice a year.

Redakcijos adresas:

Vytauto Didžiojo universitetas
Sociologijos katedra
Jonavos g. 66-303, LT-44191, Kaunas
El. paštas: culturesociety@smf.vdu.lt.
Prieiga internete: www.vdu.lt/sociologija

Address:

Vytautas Magnus University
Department of Sociology
Jonavos g. 66-303, LT-44191, Kaunas, Lithuania
E-mail: culturesociety@smf.vdu.lt.
www.vdu.lt/sociologija

Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas / Culture and Society.
Journal of Social Research 6 (1). – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas,
Vilnius: „Versus aureus“ leidykla, 2015. – 128 p.

ISSN 2029-4573 (Print)

ISSN 2335-8777 (Online)

<http://dx.doi.org/10.7220/2335-8777.6.1>

Kultūra ir visuomenė
Socialinių tyrimų žurnalas

Culture and Society
Journal of Social Research

2015 6 (1)

Viršelio autorė / Cover designer Vilūnė Grigaitė
Maketuotoja / Layout Almina Zajauskienė

2015 10 05. Tiražas 50 egz. Užsakymo Nr. K15-101

Išleido:

Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas
www.vdu.lt | leidyba@bibl.vdu.lt

„Versus aureus“ leidykla
Rūdninkų g. 10, LT-01135 Vilnius
www.versus.lt | info@versus.lt